

Barb

Arvidson Gy

ÚJ FOLYAM VIII. 9-10. SZÁM BUDAPEST, 1999. OKTÓBER ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

KOPP MÁRIA: A MAGYAR TÁRSADALOM EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA
– IDENTITÁS ÉS VALLÁS: GERE BEN FERENC ÉS TOMKA MIKLÓS
VIZSGÁLATAI ERDÉLYBEN – CSELÉNYI LÁSZLÓ: MINORITATES
MUNDI II. – FRENYÓ ZOLTÁN A FIDES ET RATIO-RÓL – BÁNFFY ESZTER
A NEOLITIKUS PARASZTOK HITVILÁGÁRÓL – INTERJÚ FARKAS
ÁDÁMMAL – SNEÉ PÉTER: LEVELEZŐ JÁTSZMA A LAKÁS-
OSZTÁLYAL A 80-AS ÉVEKBEN – AZ ANGOL JÁNOS VITÉZRŐL

HÍREK. A Magyar Szemle művészeti magazinja a TV 2-n, a Színkép, az őszi szezonban hétfőn 23.15-kor látható, havonta három alkalommal. A műsor időtartama 45 percre nőtt. Főszerkesztő Szabados György, művészeti vezető Kodolányi Gyula, rendező Jeli Ferenc, felelős szerkesztők Baráth Edina, Hornyik Miklós, Kecskeméti Kálmán, főmunkatárs Tóth Klára.

Szeptember 4-én Lakitelken egész napos ünnepségen köszöntötték Borbándi Gyulát, szerkesztőbizottságunk tagját, 80. születésnapja alkalmából. A Magyar Szemle nevében ezúton küldjük neki baráti jókívánásainkat.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alap-program, Westel 900 GSM.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Mellár Tamás, Molnár Gusztáv,
Szabados György, Szőcs Géza, dr. Varga Csaba

Szerkesztőség: Bácsi István, Csejdy Virág,
Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna,
Kiss István, Mátis Livia, Tóth Klára

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM VIII.	9–10. SZÁM	1999. OKTÓBER
GRÓH GÁSPÁR	<i>Hanyatlás és nagyság</i>	3
1% metafizika	<i>Hamvas Béla: Szarepta</i>	6
KOPP MÁRIA	<i>A magyar társadalom egészségi állapota</i>	8
FRENYÓ ZOLTÁN	<i>A filozófia dicsérete mint keresztény humanizmus és evangelizáció</i>	17
TOMKA MIKLÓS	<i>Erdélyi magyar vallásosság – összehasonlító perspektívában</i>	32
GEREBEN FERENC	<i>Az erdélyi magyarok identitástudata</i>	64
CSELÉNYI LÁSZLÓ	<i>Minoritates Mundi II.</i>	96
SNEÉ PÉTER	<i>Levelező játszma a Lakásosztállyal a 80-as években</i>	106
NAGY ZOLTÁN	<i>Köztérben mozogva Beszélgetés Farkas Ádámmal</i>	129
KODOLÁNYI GYULA	<i>Az új angol János vitéz Beszélgetés John Ridlanddel</i>	137
KODOLÁNYI GYULA	<i>„Óh, idő, futós idő” Beszélgetés Bánffy Eszterrel II.</i>	142

KÖRKÉP

G. KOVÁCS LÁSZLÓ	<i>Az alkony évei</i>	165
BEKE GYÖRGY	<i>A kisebbségi sors írója</i>	169
OLASZ SÁNDOR	<i>Eszmetörténet és filológia</i>	176
MELCZER TIBOR	<i>Az újraolvasás gyönyörűsége</i>	180
KUBINSZKY MIHÁLY	<i>A Semmering vasút világörökségi rangot nyert</i>	184
METZ KATALIN	<i>Változatok az asszonyi magányra</i>	190
TÓTH KLÁRA	<i>Az érzelmek valósága</i>	194
GÁSPÁR G. JÁNOS	<i>Ami változott és ami változatlan</i>	197
STOJAN CERVIĆ	<i>Távozás a történelemből</i>	206

A fedélen: Emlékmű a recski internálótábor helyén, 1991.

Mészkö és gránit, mérete: 270×740×90 cm

E számunk illusztrációi (Farkas Ádám szobrai) Nagy Zoltán írásához kapcsolódnak.

U: Grah Gáspár

Jegyzet a kukásautóról és a nézői
időhöz

21

HANYATLÁS ÉS NAGYSÁG

Ki nem látott még kukásautót? És ki nézte már meg igazán alaposan abból a generációból, amelyik még emlékszik a kukásautók korszaka előtti időkre? Pedig a gyerekek tudják – úgy 6–8 hónapos kortól fölfelé –, hogy a kukásautó korunk szimbóluma. Nem láttam még olyan gyereket, aki ne nézte volna ámulattal ezt a narancsszínű, ronda monstrumot, amint ősvilági szusszanásokkal, hörögésekkel és sóhajokkal, nem evilági csattanásokkal és nagyon is korunkat idéző kékes füstöt eregetve habzsolja föl mindennapi hulladékainkat.

A magam részéről, bár nagyságukat bizonyos dimenzióban nem vitatom, viszolygok tőlük. A gyerekek viszont éppen e jármű méretétől és sötét rejtelseitől vannak lenyűgözve, s öntudatlanul is megérinti őket valami a romlás poéziséből, a tudat infernális titkaiból is: látott-e már valaki a kukásautóból visszatért szemetet?

A feneketlen bendőjű jármű szemétnyelő nyílása így lesz egy ismeretlen világ titokzatos kapuja is, ami mögött nem szemét – óh, dehog –, hanem metafizikai távlatok lapulnak. És mi kell több ahhoz, hogy valami a nagyság szimbólumává váljék?

Én azonban még emlékszem a kukásautók világa előtti korra. Akkor a szemetet több szegmensű tetővel zárható terű teherautó vitte el a kapualjba kitett gyűjtőkből. Megnéztem és megjegyeztem, mert nem volt éppen érdektelen látvány egy gyerek számára az sem, de nélkülözte a nagyság minden attribútumát.

Hanem a gőzhajók és a mozdonyok! Mindegyik hatalmas volt, és micsoda gyönyörűség! Nem émelyítő narancssárgák, hanem a fény őselményeként fehérek és feketék. S az aranyként csillogó rezek! Meg az eleven tűz, aminek a lángját is lehetett látni, s a szén füstjének fanyar bűze, amibe a gépolaj szaga keveredett! Ráadásul ezek a csodák nemcsak nagyok voltak, hanem úgy voltak titokzatosak, hogy volt hozzájuk közünk. Elvittek minket világot látni, és hazahoztak. Rendelkezésünkre álltak, de megőrizték titkaikat. Pedig láthattunk mindent: ahogyan a mozdony vagy a hajó kazánjába dobják lapátjukkal a szenet az izzadságra tapadt szénportól fekete arcú, fekete trikós, a tűz kivetülő fényétől bronzszínű félistenek, láthattuk a dugattyúhoz kapcsolt hatalmas, csillogó rudazatot, ahogyan le-föl és jobbra-balra mozdulva továbbították az Erőt; a megállíthatatlannak tetsző lendítőkerekeket, s ezt az egész titokzatos, emeltyűkkel és kurblikkal vezényelt szerkezetet, ahol az anyag mozgássá válik – a mi szolgálatunkra.

És ezek a varázslatos monstrumok elvittek minket, a csodákra csodálkozó gyermekeket bárhova, ahol újabb csodáknak örvendhettünk, és már az utazás is csoda volt, az erő, a célszerűség és a szépség találkozott össze a tömegük és erejük miatt félelmetes, de mégis oly természetesen nekünk szolgáló gépezetek működésében. Vaskosan reális és mégis valóságfölötti volt ez már eleve: a tűz és a füst, az alvilágból üzenő erők segítettek a megnyílt tájak, távoli vidékek, lelki értelemben a magaslatok, mondhatni az üdvösség felé.

Nem szeretem a kukásautókat, de el kell ismernem, valóban van bennük valami abból a nagyságból is, amit én még a gőzhajókban és a mozdonyokban tanultam meg tisztelni. És mégis, amikor – már csak a gyermekek iránti elfogultságból is – elismerem ezt, nem örömteli arra gondolni, hogy a ma születő és felnövő korosztály élményvi-

lágának ez az ősrétege akárhogy, de végeredményben a negativitáshoz kapcsolódik.

Hiába, ahogyan annyi filozófus elmondta már, néhány ezer meg néhány száz és néhány tucat éve: hanyatló korban élünk. Pedig e filozófusok zöme nem is látott kukásautót.

GRÓH GÁSPÁR

ah

1% METAFIZIKA

uj

Szabados György rovata

„Gnóthi szeauton” annyi, mint ismerd meg önmagadat. Az ateizmus azzal, hogy a világ szellemi alapját tagadja, nem is képes arra, hogy a valóságról helytálló ismeretet szerezzen. Mi a hit? Hite... csak szabad lénynek lehet, csak annak, aki rendelkezik ama misztikus és félelmetes hatalom fölött, hogy önmagával szembe tud szállni. Ateistának nevezem, aki arra, hogy lénye és Isten azonos, nem ébredt rá.

Deu et Jahve... ismerd meg Istent, ... azonban ez nem egyszerű ismerést jelent. *Jada* annyi, mint keresztül-kasul ismerni, ahogy a férfi keresztül-kasul megismeri az asszonyt, akivel a szerelemben egyesül, mert *jada* annyi, mint szeretni és nemzeni és megismerni. Mit jelent szeretni? Isten *az, aki* mondja Eckhart, és aki Isten, az az enyém, azt szeretem, és akit szeretek, az engem szeret és magához von, és aki magához von, az *inkább* én vagyok, mint saját magam... ismerd meg és szeresd Istent, mert inkább én vagyok, mint saját magam...

Nem önmagamat kell megismernem. Önmagammal ... amely válságszövevények labirintusa... megismerem azt, amit megismertek kétezer-ötszáz év alatt Európában, ab-

ban a hiszemben, hogy megismerték, amit meg kellett ismerniök. Hova jutottak? Gnóthi ton kúrion. Az atmant (az Istent) kell megismerni, arra kell figyelni, reá kell hallgatni, róla kell gondolkodni..., ahogy az Upanisádok írják. Deu et Jahve. Megtanultam megismerni lelkiismeretem személyes irányítójának befolyását életem vezetésére. Tudom, hogy jelen van. Hangja megszakíthatatlanul szól, azt akarja, hogy megismerjem és szeressem, és a vele való azonosságomat felismerjem.”

↳ **HAMVAS BÉLA**
(SZAREPTA)

X512

X362.1

Központi Munka

Elj. tanulmány

A MAGYAR TÁRSADALOM EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA

Napjainkban nagyon sokat hallunk az államadósság-ról. Meggyőződésem, hogy az emberi erőforrások tekintetében felgyülemlett adósságaink ennél sokkal súlyosabbak és hosszú távon igen súlyos következményekkel járnak. Röviden így foglalhatjuk össze az emberitőke-adósság lényegét: régiókban a fiatal férfiak meghalnak és a fiatal nők nem szülnék. Volt olyan időszak, amikor Európában a legrosszabbak voltak a halálozási mutatóink, és ma is csak annak köszönhetjük, hogy nem mi vagyunk a legrosszabbak, hogy Ukrajna, Oroszország meg a Baltikum nálunk rosszabbul áll. Nem volt ez mindig így. 1970-ben a magyar halálozási arányok jobbak voltak, mint Ausztriában vagy Angliában. Meg kell vizsgálnunk, hogy mi változott azóta, és hogyan lehet ezt a folyamatot megfordítani. Tudnunk kell, hogy ez az erős romlás örökség. Magyarországon a népegészségügyi folyamatokon belül az egészségi állapot jelentős romlása 1970 és 1989 között zajlott le, és 1993-ban tetőzött. Azóta észlelhető némi javulás, de még nem mondhatjuk azt, hogy megfordult volna a trend. A magas halálozási arány egyik jellemzője, hogy elsősorban a fiatal férfiak halnak meg. A 40-45 éves férfiak közül 1970-ben egyharmad annyian haltak meg, mint 1989-ben. Ez az arány kevésbé jellemző a nőkre, volt ugyan egy kis rosszabbodás, de nem is hasonlítható a férfiakéhoz. Ez a folyamat zajlott le a többi, szocialistának nevezett országban is: Romániában, Csehországban, Lengyelországban, de Közép-Európában nálunk volt a legsú-

Ennek okaitól is szól a szerző
és összehasonlító adatokat is
közül

lyosabb a helyzet. A kilencvenes évektől elindult ez a folyamat a Baltikumban, illetve Ukrajnában és Oroszországban. Ha valaki manapság eléri a nyugdíjba vonulás körüli éveket, eléri a 60. évét, már jó esélyei vannak a továbbélésre. Nincsenek európai összehasonlításban sem rossz esélyei, annak ellenére, hogy tudjuk: a magyar nyugdíjasoknak milyen nehéz a helyzetük. Ha azt vizsgáljuk, hogy ennek a negatív halálozási trendnek mik az egyéb összetevői, akkor azt tapasztaljuk, hogy rendkívüli szociális, gazdasági különbségek vannak a halálozásban. 1970-ben a magyar halálozási statisztikákban nem volt különbség a segédmunkások és a diplomások között. Hol történt az igazi rosszabbodás? Az alacsony iskolázottságú rétegekben, a segédmunkások között, az Alföldön, majd az északkeleti régióban, Borsodban, Szabolcs-Szatmárban. Ma Szabolcs-Szatmárban és Borsodban négy évvel korábban halnak meg az emberek, mint Vasban vagy Győr-, Moson-, Sopron megyében. Ugyanakkor viszont, míg 1970-ben az osztrákok nálunk korábban haltak meg, ma egy vasi ember is kb. 5 évvel fiatalabban hal meg, mint egy osztrák. Mielőtt a magyar vizsgálatokat és azok eredményeit ismertetem, egy igen figyelemreméltó litván-svéd összehasonlító vizsgálatot mutatok be, ez az úgynevezett Livikordia felmérés (Linköping-Vilnius összehasonlító vizsgálat). Az eredményeit akkor ismertük meg, mikor a mi vizsgálataink már lezajlottak. Most együttműködünk velük. Ők azt vizsgálták, hogy mi lehet az oka annak, hogy míg 1970-ben a svéd és a litván halálozási arányok nem különböztek egymástól, ma egy középkorú litván férfi négyszer olyan valószínűséggel hal meg szívinfarktusban, mint egy svéd. Linköping és Vilnius lakosságának köréből a középkorú férfiak egészségi állapotát hasonlították össze részletes orvosi vizsgálattal is egybekötött szűréssel, és azt állapították meg, hogy a hagyományos kockázati tényezőkben nincs különbség a két város férfila-

kossága között. A litvánok nem dohányoznak többet, a koleszterinszintjük alacsonyabb a svédekénél, tehát ezekben a tényezőkben nem találtak különbséget, sőt bizonyos értelemben ellentétes összefüggéseket fedeztek föl. Viszont nagyon lényeges különbség a két férfipopuláció között, hogy a litvánok sokkal inkább depressziósak. Ez a depresszió a reménytelenség, a kontrollvesztés lelkiállapota: a depresszióban szenvedő ember úgy érzi, hogy nem tud megbirkózni a helyzetével, hogy lemaradt, hogy értéktelen lett. A másik legfőbb tényező az úgynevezett vitális kimerültség. Ez tágabb fogalom a depressziónál, és azt jelenti, hogy az ember állandóan kimerült, fáradt, reggel fáradtan ébred, alvászavarai vannak, türelmetlenebb, mint máskor, ez tulajdonképpen a krónikus stresszállapotnak a megfelelője. A magyarok többsége is ilyen helyzetben van, már új kihívásokra szinte nem tudnak reagálni, élettanilag sem. Állandóan túlfeszített állapotot jelent ez. Egyébként a stressz maga szükséges, az az élet sója, mellyel az ember a kihívásoknak meg tud felelni, fejleszti a személyiséget testileg is, lelkileg is, de ha valaki állandó túlfeszített állapotban van, a szervezete igen súlyosan károsodik, és a halálzási kockázat nagyon komolyan fokozódik. A harmadik ilyen tényező, amit kimutattak, az a különbség volt, hogy a litván férfiak sokkal inkább érzik magárahagyottnak, izoláltnak magukat nehéz helyzetben, úgy érzik, hogy nem számíthatnak másokra. Egyébként ez az anómiás demoralizált állapotnak felel meg, és mint látni fogjuk, Magyarországon is ugyanezt találtuk. Hogy a depressziós, tehát kontrollvesztett állapot nagyon súlyos veszélyeztető tényező lehet éppen a fiatal férfiak esetében, erre ma már nagyon sok vizsgálati eredmény utal, például az, amelyik azt mutatja, hogy súlyosabb depressziós állapot esetén négyszeresére, enyhébb esetében kétszeresére nő a szívinfarktus valószínűsége, tehát ma már neurofiziológiai és epidemiológiai vizsgálatok bizonyítják, hogy

ezek a tényezők komoly kockázati tényezők lehetnek a lakosság körében. Skrabski Árpáddal együtt 1988-ban 21 000 embert kérdeztünk meg, 1994–95-ben 19 000 embert. A vizsgált személyek a 16 év fölötti magyar népességet képviselik nem és terület szerint. Mindenkiel másfél-két órás otthoni interjút készítettünk. Talán meglepően hangzik, de a morbiditási, tehát a megbetegedési arányokat önbecslés alapján jól lehet vizsgálni. Ma már több követéses vizsgálat bizonyította, hogy a halálozás legfontosabb előrejelzője az, hogy valaki miként minősíti a saját egészségi állapotát. Nincs ma olyan szűrési módszer, amelyik összességében jobban jelezné előre, mint ha valakit megkérdezzük, hogy másokhoz viszonyítva hogyan minősíti a saját egészségi állapotát.

Miután tudtuk, hogy a halálozási arányokban lényeges rétegekülönbségek vannak, megvizsgáltuk, miként függ össze a magyar népesség körében a viszonylagos szociális, gazdasági lemaradás és az egészségi állapot romlása. Természetesen azt találtuk, hogy az alacsonyabb jövedelem, a segédmunkás lét, a legkülönbözőbb szociális, gazdasági depriváció súlyosabb, rosszabb egészségi állapottal jár. Ami viszont a mi vizsgálatunknak nagy előnye volt, hogy miután feltételeztük, hogy ebben egyéb tényezőknek is szerepük lehet, megnéztük, hogy milyen pszichológiai, szociológiai tényezők közvetítenek a viszonylagos szociális, gazdasági lemaradás és a rosszabb egészségi állapot között. Többféle olyan változót vontunk be a vizsgálatba – például az ellenségességet, a társas támogatás hiányát –, amelyik közvetít a viszonylagos lemaradás és a rosszabb egészségi állapot között. A modell akkor működik a legjobban, ha a depresszió közvetítő hatását feltételezzük. Kiderült, hogy 1988-ban ha egy férfi az átlagnál kevesebbet keresett és depressziós volt, akkor sokkal betegbb lett, viszont ha valaki kevesebbet keresett, de emiatt nem érezte magát kontrollvesztettnek, depressziósnak, ki-

sebb értékűnek, akkor nem is betegebb. Érdekes módon ez 1988-ban még csak a férfiak között volt ilyen egyértelműen kimutatható. A nők körében 1988-ban az alacsonyabb jövedelem és a depresszió, illetve az alacsonyabb jövedelem és a megbetegedési arányok közt nem volt kapcsolat, és ez magyarázhatja azt, hogy a férfiak számára a hirtelen változó társadalmi környezet sokkal súlyosabb következményekkel jár.

Hogyan magyarázhatjuk ezt a jelenséget, és mi az üzenete a számunkra most, amikor meg akarjuk fordítani ezeket a negatív folyamatokat? Valójában mi történt 1970 óta? Nyugati szociológusok szerint a szocializmus, a kommunizmus jót tett az egészségnek. Valóban, a mutatók alapján úgy látszik, hogy 1970-ben sokkal egészségesebbek voltunk, de nemcsak mi, hanem valamennyi úgynevezett szocialista állam polgára. Emlékezzünk egy második világháborús eredményre, mely szerint a német bombázások idején Angliában a lakosság egészségi állapota hirtelen jelentősen javult. Az angolok nem nagyon tudják, hogy mivel lehet ezt magyarázni. Megkérdeztem az angol kutatóktól, hogy vajon mit gondolnak: amikor az angolok egészségi állapota javult a német bombázások idején, akkor önök a németek *mellett* voltak szolidárisak, és az tett jót az egészségüknek, vagy az, hogy a németek *ellen* voltak szolidárisak? Azt hiszem, ez elég jól érzékelteti azt, hogy 1970-ben az ország népessége egységes volt, szolidáris volt a megszállókkal, a rendszerrel szemben. Volt egy olyanfajta belső szolidaritás, amelyik ugyanakkor nem járt együtt a társadalom kettészakadásával. Voltaképpen ugyanolyan alacsony szinten élt az értelmiségi, mint a segédmunkás, és nem érzekelte senki, hogy lemarad másokhoz képest. Vizsgáljuk meg, hogy mi történt 1980-tól, különösképp akkor, amikor az emberek számára új lehetőségek nyíltak: kft.-ket, gazdasági társaságokat alapítottak, ennek következtében megin-

dult a társadalom kettészakadása. Egyesek úgy érezték, hogy lemaradnak, hogy a másik közel van a tűzhez és azért sikeres. Aki „közel volt a tűzhez”, az óriási túlmunkával a teljes kimerülésig hajszolta magát. Mindenesetre úgy tűnik, hogy a társadalom kettészakadása az egészségi állapot romlásának egyik fő oka. A fejlődő országokban a GDP-vel arányosan nő, javul az egészségügyi állapota. A fejlettebb országokban több vizsgálat egyértelműen bizonyította, hogy a társadalmon belüli gazdasági olló nyílásával, tehát a jövedelemkülönbségekkel áll nagyon szoros arányban a halálozások aránya, és nem az abszolút GDP-vel. Tehát önmagában a kettészakadás is nagyon súlyos kockázati tényező a viszonylag fejlett országokban, és úgy tűnik, ilyen szempontból mi is a viszonylag fejlettek közé kerültünk. Aki lemarad, úgy érzi, sokkal értéktelenebb. Vajon mi a magyarázata ennek, azon kívül, hogy a depresszió, a kontrollvesztés, akár állatkísérletekben is bizonyítható módon, szívmegeálláshoz, fekélyhez, a legkülönbözőbb egészségügyi problémákhoz vezet? Megvizsgáltuk, hogy mi áll a depresszió hátterében, és elsősorban az anómia jellemzőit találtuk, amit ellenségességnek nevezünk, miszerint a legbiztosabb nem bízni senkiben, mert az emberek általában aljasak, önzőek, csak ki akarják használni a másikat, meg hogy az ember csak azért nem követ el bűncselekményt, mert fél a leleplezéstől. Ezek az anómiás jelenségek a depresszió igazi háttértényezői, és ami ezzel jár: a társadalom izolált egyénekre, individuumokra szakad, az egyén nem érzi úgy, hogy számíthat másokra, hogy beletartozik egy közösségbe. Ez az igazi egészségkárosító tényező, és éppen a fiatal férfiak esetében vezethet igen súlyos következményekhez. M. Marmot abból a tényből kiindulva, hogy a japánoknál körülbelül tízszer alacsonyabb volt az infarktus, mint Nyugat-Európában és Amerikában, megvizsgálta, hogy ennek esetleg genetikai

okai lehetnek-e. Megvizsgálták a Kaliforniában élő japánokat. Az derült ki, hogy annak a japánnak, aki amerikanizálódott és nem kapcsolódik a japán közösséghez, ugyanolyanok a halálozási esélyei, mint az amerikaiaknak. Ezzel szemben akinek japán identitása van és a japán közösséghez kapcsolódik, 45 év alatt ötször ritkábban kap infarktust, 45 év felett háromszor ritkábban. Tehát kiderült, hogy igen komoly hatása lehet annak, ha valaki a társadalmi kohéziót átéli és egy közösséghez kapcsolódik.

Vizsgáljuk meg, hogy mi lehet a kiút. Van-e lehetőség a kiútra? Sokan azt vallják, hogy ez elég reménytelen, de az egészségi mutatók tekintetében például a japánok, de a finnek is 1970-ben még rosszabbul álltak, mint mi. A finnek egy időben a legrosszabbul álltak Európában, ám a bizalom, a közösségek erősítésével, és azzal, hogy a megelőzést közös ügyé tették, sikerült megfordítaniuk a trendeket, és ma kifejezetten jó életkilátásaik vannak. A japánoknál még jobb a helyzet, de hát ez egy másik kultúra. Ők tudatosan törekedtek a jövedelemkülönbségek csökkentésére, a tanulási lehetőségek növelésére. Melyek lennének tehát a legfontosabb feladatok, hogy az emberi erőforrás, az emberi tőke csökkenési folyamatát vissza tudjuk fordítani? Elsősorban a társadalom kettészakadását kell visszafordítani. Főként azt elérni, hogy ne érezzék nagyon sokan úgy, hogy a társadalom nem foglalkozik, nem törődik vele, és magára hagyja egy ellenséges világban.

Három területen kell tevékenykedni, ezek egyébként a kormányprogramban is szerepelnek. A társadalmi tőke alapja a család. Egy felmérés most bizonyította be, hogy a leginkább Magyarországon mondjuk azt, hogy nem boldog, akinek nincs gyereke. Ugyanakkor a társadalom ehhez gyakorlatilag semmit sem ad meg. Vizsgálatainkból az derült ki, hogy a gyerekszámmal arányosan

nő a vitális kimerültség, a krónikus stresszállapot. Tehát nemcsak az igaz, amit Andorka professzor úr vizsgálatai óta tudunk, hogy a gyerek szegénységet jelent. A gyerek vállalása a mai magyar társadalomban egyenlő a veszélyeztetettséggel, a kimerültséggel. Érdekes, hogy ugyanakkor a depresszió viszont nincs kapcsolatban a gyerek számmal, sőt a diplomás férfiak között a depresszió a gyerek számmal fordított arányban van. Tehát ez a két vonal bizonyos esetekben kettéválik. A második az iskola. Ha az iskolákat fejlesztjük, akkor a lemaradó rétegeket tudjuk fölhozni. Nem csak a mai értelemben vett iskola-rendszer fejlesztéséről van szó, hanem a készségfejlesztésről, a megbirkózási készségekről. A harmadik egy olyan tényező, amelyre kevesebbet szoktunk gondolni: a társadalom önszerveződésének az erősítése. Ez igen fontos éppen az egészség megőrzése szempontjából. Skrabski Árpáddal évek óta azért látjuk úgy, hogy az önkéntes egészségpénztárak a fogyasztói világgal szemben komoly anyagi erőt tudnak szembeállítani, mert itt a tagok tulajdonában van egy olyan egészséget védő szervezet, amelyik komoly erőt tud képviselni és be lehet vonni a saját forrásokat is. Nyugat-Európában a legerősebb szervezeteknek – például Belgiumban – mindenki tagja lehet, és itt lehetne bevonni óriási anyagi erőket. A magyar társadalom rengeteget költ egészségügyre. Például természetgyógyászatra többet költenek ma, mint az egészségügyre. Ezt mind be lehetne vonni akkor, ha az emberek saját maguk felelősek az egészségükért, és önmaguk döntenek arról, hogy milyen szolgáltatásokat tudnak és akarnak saját maguk számára biztosítani. A másik nagyon lényeges szempont, hogy az egészség szempontjából az orvosok anómiás helyzete borzasztó ma Magyarországon. Ma hálapénz nélkül az orvos nem tud megélni, a hálapénz viszont alapjaiban teszi tönkre azt az orvos–beteg közti bizalmi viszonyt, ami a gyógyításban

meghatározó. Ezzel a gyógyítás hatékonysága igen nagy mértékben romlik. És pontosan az egészségpénztárak – mint Nyugat-Európában is – alkalmasak arra, hogy bevonják ezeket a kereteket, és az orvos a tényleges teljesítményének megfelelő honoráriumban részesedjék. A kormányprogramban szerepeltek ezek az alapelvek, most már csak az a kérdés, hogy miként tudják ezeket a gyakorlatban megvalósítani.

KOPP MÁRIA

U: Franyó Zoltán
leg: tanulmány

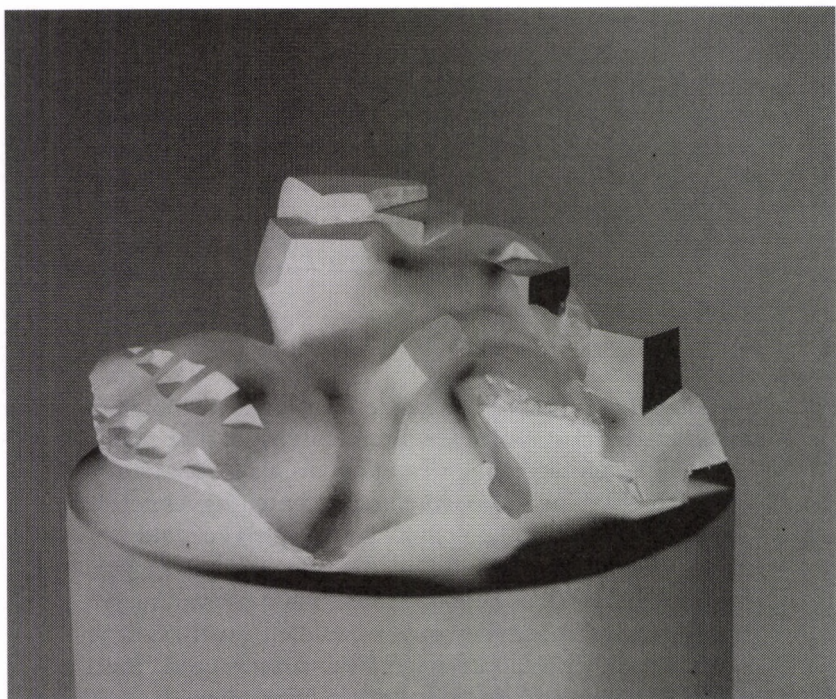
322

^{ak}
**A FILOZÓFIA DICSÉRETE
MINT KERESZTÉNY HUMANIZMUS
ÉS EVANGELIZÁCIÓ**

M Gondolatok II. János Pál Fides et ratio
kezdetű enciklikájáról

1. Az enciklika helye

A *Fides et ratio* (Hit és ész) kezdetű enciklikával több mint száz éve most első ízben látott napvilágot olyan pápai körlevél, amely egészében és átfogóan a filozófia kérdéseinek, helyzetének és feladatainak szenteli figyelmét. Ez akkor is igaz, ha XIII. Leó pápa *Aeterni patris* kezdetű, korszakos jelentőségű enciklikája (1879) óta, amely a szellemi számvetést követően neotomizmust útjára bocsátotta, számos más pápai megnyilatkozás is született, amely a filozófia és a teológia különféle témáival, áramlataival, tévtaival foglalkozott (*Pascendi* 1907.; *Humani generis*, 1950. stb.). II. János Pál legújabb enciklikája ezeknek az állásfoglalásoknak a nyomába lép, de egyedülállóvá avatja az a mód, ahogy korunk súlyos problémáira való tekintettel a filozófia hivatását megvilágítja. Nem egyszerűen a filozófia kérdéseiről van ugyanis itt szó, hanem a mai emberi világ alapvető filozófiai vonatkozásairól, amelyek helyes megértéséhez a teológia és filozófia viszonyának, valamint a keresztény filozófia mibenlétének korszerű felfogása és képviselése elengedhetetlenül, sőt döntő mértékben szükséges. Ebből a szempontból a *Fides et ratio* logikusan illeszkedik II. János Pál korábbi nevezetes – többnyire szociális – enciklikáinak sorába is, amelyek a világ erkölcsi és eszmei megújulását sürgették (*Sollicitudo rei socialis*, 1987.; *Cente-*

EMLÉKEK A JÖVŐBŐL I, 1980
bronz és króm
(20×45×38 cm)

simus annus, 1991.; *Veritatis splendor*, 1993.; *Evangelium vitae*, 1998.), s az ezekben foglalt pápai tanításnak e mostani körlevél mintegy a betetőzését jelenti.

2. Hit és ész viszonya

A keresztény világnézet hiten és észen mint két pilléren nyugszik. Megvan az autonómiájuk, egyúttal pedig szorosán egymásra vonatkoznak, feltételezik és igénylik egy-

mást (vö.: FR 79.). A hit nélküli értelem és az észvallás, valamint az értelmet nélkülöző hit, a fideizmus és az érzelmvallás (továbbá mindezek filozófiai vonatkozásai) egyaránt tévesek és kárhozhatóak. Hit és ész (értelem) viszonyát már a keresztény gondolkodás első évezrede alaposan körüljárta, s – ha lehet ezt mondani – véglegesen kidolgozta, bár e kapcsolatot természetesen az újkori és a jelenkori teológia és filozófia is számos fontos szemponttal gazdagította. Szent Ágoston azt írja: „Érts, hogy higgy, higgy, hogy érts!” (*Sermo* 43,7,9.). Ha áttekintjük a *Fides et ratio*t, láthatjuk, hogy ez a két nagy elv adja az enciklikának (fejezetcímeiben is megjelenő) rendezőelvét is. Hívő értelem és értelmes hit a keresztény világnézetnek régen megszilárdult, mély belátáson alapuló együttes követelménye, amelynek jelentősége és időszerűsége annál inkább megmutatkozik, mivel hasadásukkal, egyensúlyuk és együttműködésük újkori és jelenkori megbomlásával a hit és értelem egymás nélkül gyöngévé vagy alkalmatlanná vált a végső kérdések, a metafizika és az igazság helyes szemléletére. Miként az enciklika megállapítja: „A végső igazságok keresése, főként korunkban, egyre gyakrabban elhomályosodni látszik” (FR 5.), holott „az ész és a hit nem választható el egymástól anélkül, hogy végveszélybe ne kerülne az embernek az a lehetősége, hogy a valóságnak megfelelően ismerje meg önmagát, a világot és Istent” (FR 16.).

3. A filozófia feladata

Ha hit és ész együttműködése alkot szilárd lelkületet, személyiséget és kultúrát, a modern világban elterjedt hitetlenség (avagy hamis vallásosság) leküzdése szempontjából nélkülözhetetlennek tűnik fel a filozófia régi tekintélyének és szerepének visszaállítása egyházban és világban

egyaránt. Úgy látszik, az enciklika alapvetően ebből a megfontolásból íródott. A pápa hangsúlyozza: „Az Egyház, azon tekintélyének erejében, amely Jézus Krisztus nyilvánkoztatásának őreként jutott osztályrészéül, újól meg kívánja erősíteni, hogy erre, az igazságról szóló gondolkodásra szükség van (...). A filozófiának, amelynek az a súlyos felelőssége, hogy a gondolkodást és a kultúrát általa formálja, hogy az embert folyamatosan az igazság keresésére ösztönzi, elszántan vissza kell szereznie eredeti rendeltetését” (FR 6.).

4. Az egyház a világban

Nemegyszer hangoztatták már, hogy az egyház ma sok tekintetben hasonló helyzetben találja magát, mint az első századok kereszténysége. A zsinat tájékán e gondolat először abban a formában jelentkezett, hogy az első századok hitvalló egyházát s a keresztények kovász-szerepét állították párhuzamba korunk kereszténységével, amelynek tagjai a mai elkereszténytelenedett korban s az egyház világi hatalmának megszűntét követő, úgynevezett Constantinus utáni időszakban, az egyház szellemi visszaszorulása s az egyházi intézmények térvészése idején szükségképpen az első keresztény nemzedékek példáját mint keresztény hivatást kell kövessék.

5. A metafizika igénye

Az egyéni keresztény példaadás azonban – bár erkölcsileg felemelő és megkérdőjelezhetetlen alapérték – a maga diaszpórahelyzetében nehezen tudja betölteni erjesztő szerepét, s csak lassan hozhatna keresztény megújulást a keresztényellenes erők roppant szervezettségét mutató,

intenzíven működő mai világban. E korábbi felfogáshoz képest ezért II. János Pál gondolkodását új formák keresése jellemzi a kereszténység küldetésének hatékonyabbá tételéhez. Annak érdekében, hogy a kereszténységet tudatosabban, cselekvőbben és szilárdabban beleállítsa a világba, a pápa a legmélyebb filozófiai megfontolásokból, a metafizika alapvető igényével közelít emberi világunk mai problémáihoz. „Fel kell figyelni arra – mutat rá II. János Pál –, hogy mai léthelyzetünk egyik legfontosabb eleme a dolgok értelmének krízise” (FR 81.), majd kijelenti: „Azért ragaszkodom ilyen erőteljesen a metafizikai összetevő hangsúlyozásához, mert meg vagyok győződve róla, hogy ez a kikerülhetetlen út a mai filozófia nagy területeit átható válsághelyzet legyőzéséhez, és ezáltal a társadalmunkban elterjedt téves intellektuális magatartásmódok helyesbítéséhez” (FR 83.). Szándéka szerint egy ilyen, a végső kérdéseket szem előtt tartó filozófia lesz az, amelyen keresztül a keresztény szellem be tud épülni, „inkulturálódni” tud a mai világba, s hatékonyabban tudja értékeit érvényesíteni a mai civilizációban (az inkulturáció témáját átfogó igénnyel nálunk először Boda László tárgyalta: *Inkulturáció, Egyház, Európa*. Mundus Kiadó, Bp., 1994.). S ez az a pont, ahol a mai keresztény egyház és az ókeresztény korszak között, most már egy újabb stádiumban, párhuzam vonható.

6. Az egyházatyák műve

A keresztény igehirdetés korán szembe találta magát a pogány kultúra és filozófia tanaival. A kereszténységet terjedése folyamán (az üldözések mellett) növekvő támadások érték a görög és római filozófusok és írók részéről, akik hitük és erkölcsük mellett balgasággal, műveletlenséggel, a filozófia iránti érzéketlenséggel vádolták őket. Az első

keresztény nemzedékeknek, főleg a 2. századi filozófus apologétáktól kezdődően, legfőbb törekvése az volt, hogy hitüket mint alapvetően és eredendően filozófiát, illetve mint lényegi filozófiai relevanciával bíró tant mutassák be és fogadtassák el a római uralmú és hellén kulturális tekintélyű pogány világgal, vagy éppen magával a császárral. Az egyházatyák egymást követő nemzedékei (Jusztinosz, Alexandriai Kelemen, Órigenész, Vazul, Nüsszai Gergely, Jeromos, Ágoston) közel fél évezreden át szakadatlanul ezt a munkát folytatták, míg végül az antik filozófiát magába olvasztó, a keresztény hit filozófiai tartalmát kibontó, egymásra épülő sokszínű munkálkodásuk meghozta gyümölcsét. A keresztény hit az ő kezük nyomán az antik világba inkulturálódott, s roppant kultúrateremtő munkájukon keresztül, átformálva a világot, győzelemre jutott.

7. A patrisztika méltatása és időszerűsége

Ennyiből is látható, hogy a patrisztikus korszak jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Erre mutat rá a *Fides et ratio* is, amelynek IV. fejezete jelentős terjedelemben méltatja az egyházatyák tevékenységét. Ugyanez érzékelhető már abból a közleményből is, amely az enciklikából épp az erre vonatkozó szemelvényeket mutatta be (*Fides et ratio*. II. János Pál új enciklikája. Vál. és ford. Rosdy Pál. Magyar Nemzet, 1998. november 28.). Maga a *Fides et ratio* hit és ész kapcsolatának történeti áttekintésében egyfajta patrológiai summaként is felfogható, igen mély elemzését adja az egyházatyák működésének. Ebből az alábbi lényegre törő fejtegetést szeretnénk kiemelni:

Az egyházatyák „éppen azért voltak képesek eljutni a spekulatív gondolkodás mélységeihez, mert intenzíven megélték a hit tartalmát. Ezért igaztalan és szűklátókörűségre valló, működésüket a hit tartalmának filozófiai kate-

góriákba való átfordításra redukálni. Ennél sokkal többet tettek! Nekik ugyanis sikerült a maga teljességében felmutatni azt, ami a nagy ókori filozófusok tanításában még benne foglalt tartalomként és előzményszerűen volt meg. Feladatuk volt, hogy megmutassák, miként találhat ki a mítoszok zsákutcájából a külső megkötöttségeitől megszabadított értelem, és hogyan nyílhat meg az eddigieknél adekvátabb módon a transzcendencia felé. A megtisztított és helyes értelem tehát arra a szintre került, ahol a reflexió legmagasabb szintjeire emelkedhetett, szilárd alapot nyújtva ezzel a létezés, a transzcendencia és abszolútum felfogásához.” (FR 41.)

Ehhez hasonló szellemi állapot elérésére kell törekednie a mai kereszténységnek is, amelyre e jelentős részben pogány korban az egyházatyák által véghezvitt inkulturációra és evangelizációra emlékeztető nagy munka vár. Amikor az enciklika hit és ész viszonyát tárgyalja, akkor – ahogy Szabó Ferenc joggal hangoztatta – valójában nem kevesebbről van szó, mint „az egész keresztény tanítás kidolgozását és átadását érintő kérdésekről” (*Hit és ész. II. János Pál pápa tizenharmadik enciklikája. Távlatok*, 1998/4.). Az egyházatyák által kitűzött és megvalósított feladatot ma is véghez kell vinni, s közben ugyanúgy számot kell vetni a kortárs filozófiákkal és világnézetekkel, ahogyan az antik kereszténység tette a korabeli környező áramlatokkal. Az enciklika maga is megállapítja a két kor közötti hasonlóságot, mondván: „A mi nemzedékünk ahhoz hasonló problémák elé kerül, mint amilyenekkel az első századok egyházának kellett szembenéznie” (FR 72.), de egyúttal felhívja a figyelmet arra is, hogy az egyházatyákat bizonyos tartózkodó magatartás jellemezte egyes antik filozófiákat illetően, s ez világos jele volt annak a kritikus tudatnak, amelynek révén globálisan átláták a filozófiák pozitív aspektusait és korlátait egyaránt (vö.: FR 41.).

8. Patrisztika és filozófia

Az egyházatyák ítélete a görög filozófiát és általában a görög kultúrát illetően valóban több irányt mutat. Jusztinosz, a vértanú keresztény filozófus filozófiai fogalmakkal dolgozza ki Logosz-teológiáját, és Jézus Krisztust a görög mitológia gyógyító és feltámadó alakjainak emlegetésével igyekszik hellén olvasójához és az uralkodóhoz közelebb hozni (I. *Apológia* 5.; 14.; 21.; 25.; 46.; II. *Apológia* 8–13.). Hasonló szellemben működik apologéta-kortársa, Athénagorasz, miként egyre elmélyültebb filozófiai megfontolásokat kidolgozva a már fentebb említett nagy egyházatyák is.

Másfelől kezdettől fogva megtaláljuk azt a mélyreható kritikát is, amelyet a görög mitológia erkölcstelen vonásaival és egyes filozófiai irányzatok destruktív tartalmával kapcsolatban Tatianosz *Beszéd a görögök ellen*, Hermiasz *A pogány filozófusok kigúnyolása* című munkájukban fogalmaznak meg. Ezt a problémát a legélesebben Tertullianus híres kérdése fogalmazta meg: „Mi köze van hát Athénak Jeruzsálemhez? Mi köze az Akadémiának az Egyházhoz?” (*De praescriptione haereticorum* VII, 9.).

Azt azonban maga Tertullianus is leszögezi: „Látjuk tehát a tudományos tanulmányok szükségességét, úgy tekintjük, mint ami részben megengedhető, részben azonban kerülendő” (*De idololatria*. X, 5.). S ebben a szellemben ír Nagy Szent Vazul is a pogány művek felhasználásáról az ifjakhoz címzett híres buzdító beszédében: „Fiaim! Nekünk is azt kell gondolnunk, hogy mindennél nagyobb harc áll előttünk. Érte mindent meg kell tenni, és teljes erővel küzdeni. Ennek előkészületül foglalkoznunk kell költőkkel, történetírókkal és szónokokkal, vagyis olyan emberekkel, akiktől a lélek üdvére valami hasznot lehet nyerni.” Majd Vazul megfogalmazza méh-hasonlatát: „A könyveket teljesen a méhek példájára használjátok!

A méhek sem repülnek válogatás nélkül minden virágra (...) Ha értelmesek vagyunk, mi is csak azt tesszük magunkévá ezekből a könyvekből, ami megfelel nekünk, és rokon az igazsággal. A többitől óvakodunk." (*Ad adolescentes* 2.; 4.).

Talán ennyiből is látszik, hogy az antik filozófia és kultúra keresztény megítélése, adaptálása és új tartalommal való megtöltése a patrisztika irodalmának egyik központi kérdésköre. (A gazdag téma két klasszikus feldolgozása: W. Jaeger: *Early Christianity and Greek Paideia*. Cambridge, 1961.; H. Chadwick: *Early Christian Thought and the Classical Tradition*. Oxford, 1966.). Az egyházatyák által leírt helyzetből közvetlenül leszűrhetjük: ma sincs ez másként, hiszen a jelenkor filozófiáinak (és kultúrájának) szemügyre vétele után ugyanúgy az lesz a benyomásunk, hogy nem feltétlenül az egyes (olykor taszító vagy divat-) irányzatokat, hanem a filozófiát, a filozófiának egyes általános fogalmát mint vívmányt kell nagyra becsülnünk a szellemi megújulás távlatában.

9. A filozófia fogalma

Mély gondolkodóra és igazi filozófusi látásmódra vall, ahogy a pápa ennek a filozófiafogalomnak a tartalmát megragadja és megvilágítja. Kijelenti, hogy végeredményben minden filozófiai rendszer, bármilyen értékes legyen is, el kell hogy ismerje „magának az egyetemes filozófiai gondolkodásnak az elsőbbségét, amelyből származik, és amelyet koherens formában szolgálnia kell. Ebben az összefüggésben az idők változásai és a gondolkodás fejlődése ellenére, felismerhető a filozófiai témáknak valamilye magva, amely a gondolkodás történetében állandóan jelen van." A pápa ezért hangsúlyozza: „Mindez egyéb jelenségekkel együtt arra mutat, hogy létezik sokféle filozó-

fiai iskolán túl egy olyan alaptudás-anyag, amelyben az emberiség szellemi örökségének egy válfaját láthatjuk.” (FR 4.)

Ez az igazán értékes és jellegzetes, a háttérben működő és forrászó tényező az emberi szellemben, s nem pusztán az egyes filozófiai irányzatok, amelyeknek – mint a pápa rámutat – „egyetlen történeti formája sem tarthat legitim módon igényt arra, hogy magában foglalja a teljes igazságot.” (FR 51.) Miként az egyházatyák sem azonosították a rájuk bízott evangéliumi üzenetet azokkal a gondolatrendszerekkel, amelyekre reflektáltak (vö.: FR 41.), hasonlóképpen ma is, a keresztény gondolkodás az előbb jelzett emberi filozófiai készségekre, a végső kérdéseket kutató lelkületre, s az ebből nyert közös tudásra kell hogy építkezzen, s ez lesz az alapja annak, amit keresztény filozófiának nevezünk.

10. A hagyomány értékelése

II. János Pál a nagy elődnek kijáró tisztelettel adózik XIII. Leó pápának, ismételten hivatkozik az *Aeterni patris* célkitűzéseire és megállapításaira (FR 44.; 57.; 100.), hosszan méltatja Aquinói Szent Tamásnak hit és ész megvilágítása terén szerzett múlhatatlan érdemeit, és gyakran felhasználja az Angyali Doktor megállapításait (FR 43–44.; 66.; 69.; 78.; 82.). A két pápa szándéka a köztük eltelt évszázad ellenére ugyanaz: a keresztény hit és értelem megszilárdítása, s az egyetlen igazság felmutatása. A keresztény filozófia mai kívánalmi szempontjából azonban nyilvánvaló, hogy elégtelen lenne, ha a Tanítóhivatal ma a keresztény bölcsélet egyetlen vonulatát karolná föl céljai elérése érdekében.

A *Fides et ratio* Szent Tamás mellett kitüntetett figyelemben részesíti a már említett egyházatyák közül is első-

sorban Szent Ágostont (FR 15.; 25.; 40.; 79.), szembeötlő módon Szent Anzelmet (FR 14.; 42.), támaszkodik Bonaventura eszméire (FR 105.), az újabb idők keresztény szellemeinek sorában pedig többek közt J. H. Newman, J. Maritain, É. Gilson gondolkodói magatartását tartja követésre méltónak (FR 74.). De nem egyszerűen az arányok és hangsúlyok – egyébként jelzésértékű – változásáról van szó a hatalmas egyházi hagyomány felhasználásában, hiszen maga az *Aeterni patris* is, amely kimondottan Aquinói Szent Tamás filozófiáját ajánlotta a kortárs teológia és filozófia figyelmébe, mint amely a leginkább alkalmasnak látszik az elmélet és a hit megalapozása és továbbgondolása szempontjából, mintegy felerészben azért a patrisztika legnagyobbjainak, Jusztinosz, Alexadriai Kelemen, Órigenész, a kappadókiai atyák, Jeromos, Szent Ágoston és mások gondolatainak méltatásával foglalkozott, sőt ezen belül is mintha valamelyest nagyobb hangsúlyt helyezett volna a görög atyák tevékenységére, amelyben a filozófia hatékony teológiai hasznosítását értékelte nagyra (vö.: DS 3135–3140. Magyarul kiadva: Joyau, K. A. – Szabó S.: *Aquinói Szent Tamás* életrajza. Athenaeum, Bp. 1898. 255–276.; Gonzales, Z.: *Tanulmányok Aquinói Szent Tamás bölcsészetéről III. Szent István Társulat, Bp. 1885. 588–654.*)

11. A keresztény filozófia tartalma

A filozófiai hagyomány értékelése és felhasználása kérdésében a *Fides et ratio* egész szellemisége és számos bekezdése hirdeti, hogy az egyház alapvető, természetes és lankadatlan érdeklődést tanúsít a filozófia iránt (FR 2.; 5.; 6.; 50.). Az enciklika ugyanakkor megfogalmazza azt az elvi álláspontját is, miszerint „Az egyháznak nincs saját filozófiája, és nem ‘kanonizál’ semmilyen konkrét filozófiát a többivel szemben.” (FR 49.) Az Egyház ugyanis

végtelen bizalommal viseltetik a filozófia iránt, amelynek elismeri autonómiáját, hiszen a filozófia a saját módszerei szerint kell, hogy működjék, s mivel az ész természete szerint az igazságra irányul, a filozófia ha ennek tudatában van, végső soron „képtelen nem figyelembe venni a kinyilatkoztatott igazság követelményeit és sajátos evidenciáit.” (uo.)

A „keresztény filozófia” megjelölés mindezek következtében nem az egyház hivatalos filozófiáját jelenti, hanem egy ennél sokkal szélesebb távlatokkal rendelkező, és szüntelen termékenységet mutató, a hittel egységben létrejövő keresztény filozofálást. A filozófiai gondolkodás számos fejleménye nem is jöhetett volna létre a keresztény hit hozzájárulása nélkül (vö.: FR 76.). Az ilyen értelemben felfogott keresztény filozófiára pedig mérhetetlenül nagy hivatás hárul ma a megtérés, a dialógus, a kultúra evangelizációja és egy szükségesnek mutakozó globális etika kidolgozása terén. Hiszen II. János Pál meggyőződése és reménye szerint: „Miközben a keresztény filozófus az ész fényénél és annak szabályai szerint érvel, mindig hagyja, hogy az a továbblépő megértés vezérelje, amit Isten Igéje ajándékozott neki, ezért képes olyan gondolatmenetet kibontani, amely annak is érthető lesz, aki az isteni kinyilatkoztatás által föltárt teljes igazságot még nem ismeri.” (FR 104.)

12. Az emberi természet

II. János Pál reményeit nem utolsó sorban antropológiai megfontolások is táplálják, sőt, ahogy fejtegetéseiből kiviláglik, csak az emberi természetről vallott keresztény meggyőződés teszi egyáltalán lehetővé, hogy bizalommal tekintsünk a jövőbe, s keresztény hivatásunknak értelmét lássuk. A pápa ugyanis – éppenséggel az egyháznak a vi-

lágban elfoglalt és betöltendő helyét tárgyaló Gaudium et spes zsinati konstitúciót méltatva – emlékeztet arra a bibliai tanításra, miszerint az ember eredendően Isten képmására teremtett lény (Imago Dei), akinek személye méltósággal, értelme transzcendens képességgel bír (FR 60.).

A Teremtés könyve szerint az ember Isten képmására és hasonlatosságára teremtetett (Gen 1,26). Az már a keresztény exegézis kezdeteitől fogva szerepet kapott, hogy az egyházatyák a képmás (eikón, imago) és a hasonlatosság (homoiószisz, similitudo) két kifejezését hasonló, kiegészítő vagy ellentétes értelemben vették-e. Fontos volt, hogy a képmás a megfelelést, a rokonságot, avagy a különbséget, a nem-azonosságot jelenti-e, s ezekhez képest a hasonlatosság elve az ezzel megegyező, az ezt kiegészítő, avagy épp a fordított értelmet hordozza-e. Éppígy jelentősége volt annak, hogy a két kategória statikus vagy dinamikus viszonyban áll-e egymással.

Míg az igazi, tökéletes képmás természetesen csakis a Fiú lehet, az ember képmás jellege kettős: egyrészt méltóságát, isteni rokonságát, másrészt „csak” képmás mivoltát, tökéletlenségét jelenti. A képmás-hasonlatosság viszonyának értelmezésében a legmélyebb és leggazdagabb gondolatnak azt a dinamikus elvet tarthatjuk, amely szerint egyrészt minden ember képmásként lett megteremtve, másrészt e lehetőség beteljesítésével minden egyes ember a saját előrehaladása, erkölcsi tökéletesedése által válik valóban hasonlatossá is Istenhez. A képmást tehát, amely lényegiség, adottság, keret, lehetőség, alkalmasság, hasonlatossággá kell fejleszteni, amely megvalósulást, beteljesedést jelent. Ez mindenekelőtt Alexandriai Kelemen eszméje, aki a „hasonlatos kép” fogalmával világítja meg, hogy az embernek törekednie kell a kép tökéletesítésére, s kidolgozza a gnosztikus hasonulás szabályait (Stromata I. 134,2.; II. 97.; IV. 152,3.; VII. 13,4.; Protrepticos 122,4.; Paedagogos I. 9,1.; 98,3.; III. 101,1.).

Annak az Alexandriai Kelemennek a tanítása ez, aki oly nagy becsben tartja a görög filozófiát, hogy azt mint egy sajátos, Istennel kötött szövetséget értelmezi (Str. I, 5.; VII, 2.). Ha visszatekintünk a görög filozófiára, láthatjuk, hogy Platón egész etikája voltaképpen arra irányul: az ember élete folyamán hivatása szerint törekedjék arra, hogy saját ideájának minél jobban megfeleljen, s értelmi és erkölcsi mivoltában tökéletesedjék. Hasonlóan lényegbevágó az az elv, amelynek szellemében Püthagorasz és Platón felfogta a filozófussá váló ember helyzetét a tudatlanságból a tudáshoz vezető úton (vö.: A. E. Taylor: *Platón. Osiris*, Bp. 1997. 318.; Iamblikhosz: *Püthagorasz élete*, 31. Ld.: Diels-Kranz 14,7.). A képmás-hasonlatosság dinamikus elve ugyanakkor teljesen megfelel a dünamisz-energeia, potentia-actus fogalompár megvalósulást, beteljesedést megalapozó arisztotelési és szenttamási eszméjének is.

13. Az ember mint filozófus

Különösen figyelemreméltó mindezek fényében, ahogy II. János Pál az ember természetét megvilágítja. Az emberi természet lényegét az idők során sok jeles gondolkodó megfogalmazta már, mondván: az ember társas lény (zóon politikon), értelmes lény (animal rationale), alkotó lény (homo faber), hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki. II. János Pál szerint: az ember hitből élő lény (FR 31.), igazságkereső lény (FR 28.; 33.) és – amit itt külön ki kell emelnünk – „az ember természete szerint filozófus” (FR 64.). Úgy is felfoghatjuk ezt, hogy miként az ember természettől fogékony Istenre (capax Dei), hasonlóképpen képesítve van a filozófiára is. Az ember a filozófia révén, illetve a filozófia és a hit eltéphetetlen együttműködésében képes felemelkedni oda, ahol megpillanthatja, amit a pápa korábbi enciklikája kezdőszavaival jelölt meg: az igazság ragyogását.

A *Fides et ratio* szerint kiváltképpen fontos, hogy a filozófia ne tévessze szem elől eredendően meglévő bölcsességi dimenzióját, az élet átfogó értelmének keresését. „A valóban bölcsességgé váló filozófia közvetítő szerepe következtében a mai ember lassan fölismerheti, hogy annál emberibb lesz, minél inkább megnyílik bizalommal az evangélium, Krisztus felé.” (FR 102.). Ezért szól a pápa őszinte buzdítása a filozófusokhoz és a filozófiát tanítókhoz: „Az örök érvényű filozófiai hagyomány ismeretében legyenek bátrak a filozófiai gondolkodás igaz bölcsesség- és metafizikai igazságjellegének visszaszerzésében.” (FR 106.) Ha ebben az emberi szellem előrehalad, így lesz a filozófia a keresztény humanizmus és az evangelizáció pótolhatatlan elősegítőjévé.

FRENYÓ ZOLTÁN

11: Tomka Miklós

322

14: Tanulmány

Európában Lengyelország mellett
lett Románia a legvallásosabb
ország

ERDÉLYI MAGYAR VALLÁSSOSSÁG – ÖSSZEHASONLÍTÓ PERSPEKTÍVÁBAN

Számos tanulmány jelent meg az elmúlt évtizedekben Románia és ezen belül Erdély vallási adatairól¹. Erdély történeti összehasonlító vallásstatisztikájának az 1992. évi népszámlálás eredményeit figyelembe vevő kiadása is megkezdődött². Kevés írás akad azonban, amelyik a vallásosság helyzetéről, alakulásáról merne szólni³. S a vallási-felekezeti viszonyok legnevesebb nemzetközi szakkönyveiben is nagyságrendi hibák találhatók, például a nemhívók vagy az ateisták arányával kapcsolatban⁴. Mindössze egyetlen angol⁵ és egy magyar művel találkoztam, amely a rendkívül eleven romániai vallásosságra felfigyelt. Az utóbbi a legalapvetőbb tényt is kimondta. Azt, hogy *Európában Lengyelország mellett Románia a legvallásosabb ország*, amelyet a modernizáció és a pártállami egyházüldözés kombinációjával kiváltott elvallástalanodás jóformán nem érintett. Nem azért, mintha egyházüldözés nem lett volna, hanem mert annak ellen tudott állni⁶.

Persze egy ilyen kijelentés önmagában még olyan általános, hogy szinte bizonyítani sem lehet. Ezért részletezni kell, hogy az állítás mit takar. Virt László tanulmánya az ország és egyházai megfigyelésére épül, valamint annak a vizsgálatára, hogy hogyan viselkedett a katolikus egyház a diktatúra évtizedei alatt. Az ő megállapítása összegző ráérzés. Egy 1991. évi nagy nemzetközi összehasonlító vállalkozás, az *Európai Értékrend Vizsgálat*, más néven a *Világ Értékvizsgálata*⁷ Románia és más országok vallási

adatainak szembesítését a közvélemény-kutatások szintjén teszi lehetővé. A kutatás a világ 43, ezen belül Európa 29 országából és tájegységéről (mint Németország keleti tartományai és Észak-Írország) gyűjtött reprezentatív adatokat. Lengyelország a vallásosságot mérő jóformán minden „indikátor” alapján Európában az első helyen áll. (Nemzetközi összehasonlításban ellenben több ország, például Nigéria, Brazília és Dél-Afrika megelőzi.) *Románia európai második helyét* pedig csak alkalmanként teszi kérdésessé Írország vagy/és Észak-Írország. (A nemzetközi összeheszenben általában Románia elé kerülnek olyan országok, mint az USA, India és Chile.) 43 ország nemzetközi „vallásossági rangsorában” Lengyelország végül nagyjából a 3–5., Románia a 10–12. helyre kerül. Magyarország a maga 26–27. helyével a középmezőny alsó részén helyezkedik el⁸.

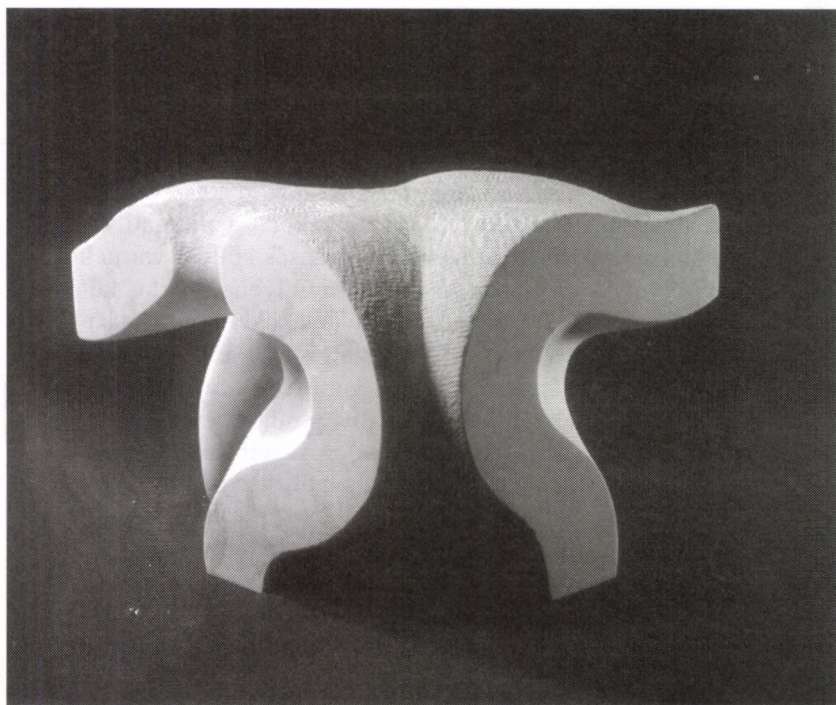
Tanulmányunk tárgya nem ennek a vizsgálatnak a részletes elemzése, noha eddig az sem történt meg, sem magyarul, sem románul, sem egyéb nyelven. A belőle származó információkat csupán első *sejtetésnek* tekintjük. Ezen a szinten is érdemes ellenben áttekinteni, hogy milyen adatokról van szó. Mivel azonban 43 ország adatainak átfogó ismertetése meghaladja az itt lehetséges kereteket, azért most csupán néhány kérdés bemutatására szorítkozunk. Az ismertetett nemzetközi adatok esetében pedig számunkra most nem a százalékértékek az igazán fontosak – hiszen azok a kérdések megfogalmazásának a függvényei –, hanem az országok egymáshoz viszonyított, *relatív pozíciója*. A kutatás esetleges módszertani hiányosságainak ugyanis kisebb a jelentősége, amikor – azonos kérdésfeltevést s így azonos hiányosságokat feltételezve – különböző országok helyzetét hasonlítjuk össze. Az alábbiakban a lengyel, a román és a magyar adatokat szembesítjük –, mind a százalékértékeket, mind a 43 országon belüli „helyezést” megadva (1. tábla).

1. tábla. A vallásosság néhány mutatója Lengyelországban, Romániában és Magyarországon (a kérdezettek százaléka, valamint a 43 országban belüli rangsorban elfoglalt hely alapján).

	A felnőtt népesség százalékában			A nemzetközi rangsorban elfoglalt hely		
	PL	RO	H	PL	RO	H
Magát vallásosnak mondja	95	75	57	1	10	27
Hisz: – Istenben	97	94	65	5	10	23
– a halál utáni életben	78	58	26	5	17	33
– a lélekben	86	76	...	8	16	...
– az ördögben	51	42	19	5	13	25
– a pokolban	54	43	16	4	10	27
– a mennyországban	80	58	27	7	14	31
– a bűnben	91	77	39	2	8	33
– a feltámadásban	83	50	27	3	15	27
Életében Istent nagyon fontosnak tartja	87	67	40	4	13	22
A vallásból megnyugvást és erőt merít	90	76	49	2	12	21
Időnként szokott imádkozni	89	86	58	3	5	23
Erősen bízik az egyházban (amelyben keresztelték)	84	72	56	3	10	20

Többé-kevésbé hasonló következtetésekre jutott az a közelmúltban befejezett munka, amely tíz volt szocialista ország (Litvánia, Kelet-Németország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Ukrajna, Magyarország, Románia, Szlovénia és Horvátország) jelenlegi vallási-egyházi helyzetét igyekezett feltárni⁹. Ez a kutatás azokra a kelet-közép-európai országokra terjedt ki, amelyekben a nyugati kereszténységhez tartozó egyházak jelentős súllyal vannak képviselve. Az ortodoxia sajátos kérdéseivel a kutatás külön nem foglalkozott. Kutatástechnikai okokból (hogy a katolikus és protestáns megkérdezettek jól értelmezhető nagyságrendet képviseljenek) ez a munka Románia teljes területe helyett Erdély reprezentatív mintáját vizsgálta. Ez, az „*Aufbruch*”-nak („*Útrakelés*”-nek) nevezett kutatás megerősítette a korábbi eredményeket. Sőt, azt találta, hogy a társadalom által képviselt s részben szokásokban megnyilvánuló, ám ugyanakkor a vallás társadalmi (egyházi) jelenlétére határozottan igényt tartó vallásosság – úgy is, mint a társadalom kulturális életének egy lehetséges formája – Romániában, pontosabban Erdélyben erősebb, mint Lengyelországban¹⁰.

Az így körvonalazódó eredményekkel kapcsolatban van azonban néhány probléma. Mindenekelőtt: mind a románokat, mind az erdélyi magyarokat meglepik az effajta adatok, s erősen hitetlenkedve fogadják azokat. Románia és ezen belül Erdély lakói önmagukat és környezetüket általában nem tartják különösképpen vallásosnak. Ezen túlmenően ugyancsak kérdéses, hogy azonos típusú-e a román és a magyar, a tradicionális és a modern, az ortodox és a katolikus vagy protestáns vallásosság. Kutatási módszertanra fordítva a dolgot az a tisztázandó, hogy elegendő-e ugyanazt a mérőeszközt használni az egyik és a másik esetben? Nem fontosabb kérdés-e a típusok esetleges különbözősége, mint egyetlen rögzített mércéhez viszonyítás?

ALUL ÉS FELÜL, 1981
márvány
(32×45×40cm)

Az „Aufbruch” 1000 fős erdélyi mintája éppen túl kicsi volt ahhoz, hogy az erdélyi magyarság vallásosságára vonatkozó igazán alapos következtetéseket lehessen levonni belőle. A megoldást a budapesti *Kerkai Jenő Egyházszociológiai Intézet* biztosította, amely alig néhány hónappal az Erdély egész népességére kiterjedő adatfelvétel után, kibővítvé¹¹, az erdélyi magyar felnőtt népességet reprezentáló 949 fős mintán megismételte az „Aufbruch” kutatását. Így lehetőség nyílt a magyarországi magyar, az („Aufbruch” magyar részéből és az új adatfelvételtől egye-

sített mintán) erdélyi magyar és az erdélyi román adatok összehasonlítására. Első célunk e három csoport¹² (és nem a többi ország) legfontosabb adatainak és összefüggéseinek bemutatása¹³. Elsőnek általában a magyarországi adatokra utalunk. Tanulmányunk szempontjából Magyarország nem a legfontosabb megfigyelési egység, hanem az a mérce, amihez a továbbiakat viszonyítani lehet. Ennek ismeretében érdemes az erdélyi magyar és román megfigyeléseket értelmezni. A tényadatok vizsgálatát követően igyekszünk – rövidebben – szembenézni azzal a kérdéssel, hogy a látott különbségek egyszerűen mennyiségi-e, vagy inkább minőségi, a vallásosság különböző típusának a következményei.

A vallás a tárgyokban és a mindennapokban

A hagyományos európai kultúrtáj képét a templom uralta. A *tájképben* a vallásnak ezen túl is számtalan feltűnő jele volt: a temetők, katolikus vidékeken a kápolnák, a keresztutak, az útmenti keresztetek, Szűz Mária és a szentek szobrai és képei, a fogadalmi oszlopok stb. A vizuális benyomás az utóbbi évtizedekben Magyarországon, mint a modernizálódó világban alighanem mindenütt, megváltozott. A házak túlnőtték a templomtornyot. A szakrális emlékek egy részét elpusztították. Megjelentek viszont a technikai műtárgyak, a falunevek és közlekedési táblák, a gyárak, a magasfeszültségű vezeték oszlopai. Romániában a változás legfeljebb megkezdődött. Erdélyben a táj változatlanul hordozza a nemzeti és a vallási hagyományt.

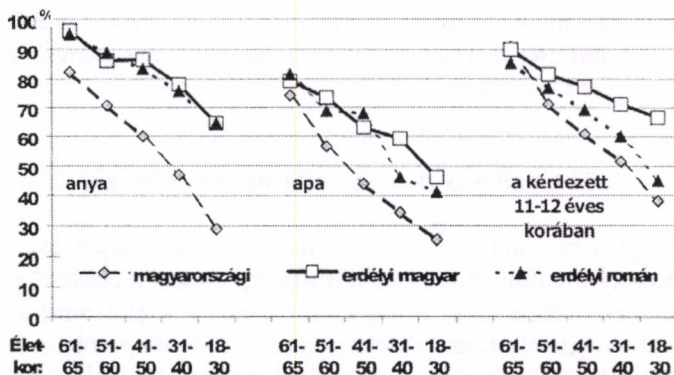
Még nem is olyan régen, a vallás, a tágabb környezethez hasonlóan, a *lakásban* is meghatározó és kézzel fogható módon jelent meg: a biblia és az imakönyvek, a vallási tárgyú képek és szövegrészek, a feszületek, a ró-

zsafüzér formájában. Mindezek a tárgyak egyszerre voltak a mindennapoktól el nem váló vallásgyakorlat eszközei, a kulturális közösség erősítői és az élettér tagolói és díszítőelemei. Magyarországon a falusi tradíció erőszakos felszámolása, az egyházellenes politika és általánosabban a pártállam által diktált kultúraváltás együttesen felelős azért, hogy az otthonokban megritkultak a vallási tárgyak. A felnőtt népesség kétharmada emlékezik, hogy gyermekkorában lakásukban volt kereszt, szentkép vagy ikon. Ugyanezen emberek kevesebb mint fele tart mai otthonában keresztet vagy vallási tárgyú képet. Erdélyben nincs kimutatható változás. A vallási tárgyakra vonatkozó gyermekkori emlékek aránya nagyjából azonos a lakásukban jelenleg vallási tárgyakat őrzők arányával. Persze mindez nem független a felekezettől. Erdélyben erősebbek a felekezeti különbségek.

Erdélyben a katolikusok lakásaiban gyakrabban (89%), a protestáns otthonokban ritkábban (23%) volt és van vallási műalkotás, mint a velük azonos vallásúaknál Magyarországon (68 ill. 30%). A leggyakrabban ellenben az ortodox erdélyi román lakásokban van kereszt, vallási kép (92%) és biblia (84%).

Hasonló környezeti tényezőnek tekinthető mások magatartása. A vallásosság továbbadása beláthatatlan idő óta a családok ügye volt. A gyermekkorban látott minták és megkezdett gyakorlatok végigkísérik az embert az életemben. Nos, a gyermekkori élmények Magyarországon az utóbbi évtizedekben ugyancsak megváltoztak. A legöregebbek túlnyomó többsége úgy emlékszik, hogy az ő gyermekkorában anyja, apja s persze ő maga is rendszeresen járt templomba. Fiatalabb korcsoportokban egyre kevesebben vannak, akik otthonról kapott vallási emlékekről beszélnek (1. ábra).

1. ábra. Azoknak az anyáknak, apáknak és megkérdezetteknek az aránya, akik a megkérdezettek visszaemlékezése szerint, legalább havonta templomba jártak, amikor ez utóbbiak 11–12 éves gyermekek voltak. (A magyarországi, az erdélyi magyar és az erdélyi román népesség különböző korcsoportjaiban, százalékban.)

A csökkenés Európa legnagyobb részén érvényesül. Nem mindegy azonban ennek a mértéke. A legidősebb korcsoportokban a magyarországi népesség, az erdélyi magyarság és az erdélyi románság vallási emlékei kevésbé különböznek. Aztán az életkor csökkenésével nyílik az olló, nő a különbség. Magyarországon a vallásos gyermekkorú miliő előfordulási gyakorisága a korábbi egyharmadára, Erdélyben felére szűkült. A vallásgyakorlat a két erdélyi etnikai csoport közül a magyarságban valamivel általánosabb maradt, mint a románságban.

Hasonló eredményre jutunk, ha azt keressük, hogy a mai felnőttek emlékei szerint gyermekkorukban, családjukban beszélgettek-e, és ha igen, milyen gyakran volt szó vallásról, egyházzal. Teljesen nemleges választ a 40 évnél idősebb erdélyi magyarok és románok 2–3%-a, a 18–40

éves erdélyi románok 5%-a, az ugyanilyen korú erdélyi magyarok 6%-a ad. Magyarországon a 60 évnél idősebbek 7%-a és a 40–60 évesek 9%-a, viszont a 18–40 évesek 22%-a emlékszik úgy (1997-ben), hogy gyermekkorában – amikor ő 11–12 éves volt – családjában vallásról soha nem beszéltek. A környezet és a kultúra vallásos légköre mindennél csökkent, de Magyarországon nagyobb mértékben, mint Erdélyben.

Hit, vallásgyakorlat, vallásos önértelmezés

Nagy kavarodást okozott, amikor a század elején Barth Károly fogalmilag szembeállította egymással a „vallást” és a „hitet”. Nála az első nagyjából a vallási szokásrendnek való megfelelést, az utóbbi a személyes istenkapcsolatot jelentette. A Barth-epigonok azóta gúnyosan a tartalom nélküli külső vallásosságot nevezik „vallásos”-nak, az egyéni meggyőződést pedig, amennyiben az vallásos, „hit”-nek. Ez a teológiai-fogalmi megkülönböztetés elvi szinten akadálytalanul elvégezhető. A gyakorlatban ellenben aligha akad hit látható kifejeződés nélkül. S a vallási elvárásoknak való, kívülről is azonosítható megfelelésről ugyancsak nehéz eldönteni, hogy az miféle motívumok eredménye. A belső és a külső indíttatás a valóságban valószínűleg mindig keveredik. Az empirikus társadalomtudományok mindenesetre csak azt tudják vizsgálni, ami valamiképpen látható, mérhető.

Vallásos hit még így is sokféle van. A hit lehet valaminek az elfogadása, vagy Valakiben való hit (és bizalom). A konkrét tartalom elhívése háttérében és a Valakibe vetett bizalom mögött pedig ott rejlik a világ értelmezésének módja és alapállása. Ez a személyes beállítottság csak elemeiben, megnyilvánulásaiban érhető tetten. A megfigyelhető elemek olyan „háromszögelési pontok”, amelyekre

támaszkodva felvázolható az ember vélekedése, látásmódja. Az egyes megnyilvánulások nem merítik ki a valósághoz való viszony, a világnézet teljességét, hanem csak utalnak arra. Más híján mégis ezekből a jelekből igyekszünk következtetni.

A jelen kutatás eredménye röviden összefoglalható: *a hit és a világnézet terén Erdély máig (még?) megőrizte a vallásos kultúrának azt az általános jelenvalóságát és egységét, ami Magyarországon régen a múlté.*

A magukat Istenben nem hívőként jellemzők aránya az erdélyi magyarok között 5%, a románok között 3%, a magyarországi népességben ezzel szemben 27%. Erdélyben a korcsoportok között is kicsi a különbség. Az erdélyi magyar népességben az Istenben nem hívők aránya a 40 évnél idősebbek között 4%, az annál fiatalabbak között 6%. A 40 évnél idősebb románok 2%-a, az annál fiatalabbak 4%-a nem hisz Istenben. Magyarországon az Istenben nem hívők aránya a 60 évnél idősebbek csoportjában 5%, a 40–60 évesek között 25%, az annál fiatalabbak között 35%. A magyarországiak háromnegyede (75%), az erdélyi magyarok 84%-a hisz egy olyan Istenben, aki személyesen törődik minden emberrel.

Hasonlóak a tendenciák, amikor a Jézus-hit után érdeklődünk. A hazai 18–65 éves népesség több mint egy harmada (32%-a, a 18–40 éveseknek pedig 38%-a), az erdélyiek tizede (10%) vallja, hogy Jézus csupán egy rendkívüli ember volt, vagy talán nem is élt. Isteni személynek tartja Jézust az anyaországi népesség közel fele (44%), az erdélyi magyarok háromnegyede (74%), a románok több mint négyötöde (82%).

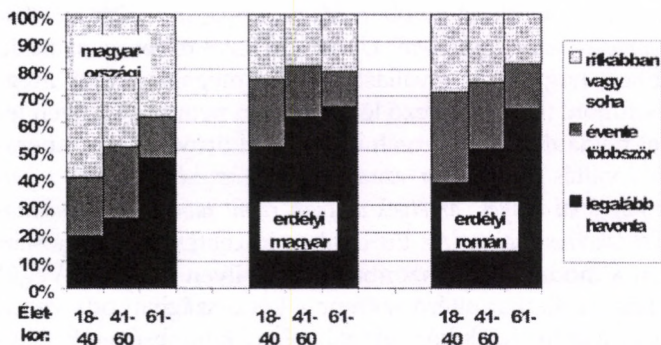
Ahogy a vallásos hit, ugyanúgy a *vallásgyakorlat* is hozzátartozik a hagyományok és a szokásrend kulturális szövedékéhez. Erdélyben ez maga a társadalmi gyakorlat,

ami sok-sok nemzedéken át történő ismétlődésével vált tényszerűvé és társadalmi normává. A vallásgyakorlat legáltalánosabb köre az *életfordulóknak* közösségi liturgia formájában való szakralizálása. Erdélyben a keresztesítés, a templomi esküvő, az egyházi temetés ma is a társadalmi együttlélés jóformán töretlen szokásai és szabályai közé tartozik. Magyarországon már legfeljebb helyi szinten érvényesül hasonló általános norma, országosan nem. Itt a vallási szertartást a népesség egyötöde, különösképpen a fiatal nemzedék, mind gyakorlatban, mind társadalmi elvárás formájában elutasítja, további tíz százalék pedig az érintettekre bizza.

A magyarországi felnőtt népesség egyötöde (21%-a, de a 18–40 évesek 27%-a) nem tartja fontosnak a keresztesítést, több, mint egynegyede (29%-a, ezen belül a 18–40 évesek 35%-a) nem tartja szükségesnek a templomi házasságkötést, sőt egy hatoda (17%-a, a 18–40 évesek 18%-a) az egyházi temetést sem. Erdélyben negyed annyian sincsenek, akik az egyházi szertartást nélkülözhetőnek tartják. Megfordítva ez azt jelenti, hogy Erdélyben a társadalom túlnyomó többsége (92–94%-a) nem bizza a körülményekre, vagy a rokonság döntésére, hanem fenntartás nélkül minden körülmények között fontosnak tartja a keresztesítést, a templomi esküvőt, az egyházi temetést. Ez a vélemény Erdélyben nem függ életkortól, generációs hovatarozástól, hanem általános társadalmi norma.

Az élet ritka nagy alkalmai közötti időben az istentisztelet és az egyéni ima a vallásosság ápolásának és kifejezésének két legfontosabb módja. A rendszeres *templomba járás* Erdélyben általános gyakorlat, Magyarországon egy kisebbség magatartása. Magyarországon a templomba járók aránya a fiatalabb évjáratokban folyamatosan csökken. Erdélyben is van különbség a II. világháború előtt és

2. ábra. A legalább havonta, az évente többször és az ennél ritkábban vagy soha templomba nem járók aránya a magyarországi népesség, az erdélyi magyarok és az erdélyi románok különböző korú csoportjaiban (százalékban)

az azután születettek szokásai között, de a 60 évesek és fiatalabbak korcsoportjaiban a templomba járók aránya meglehetősen stabil (2. ábra). Hasonló összefüggések mutathatóak ki a magán vallásgyakorlat, az imádkozás adatai alapján.

Soha sem (vagy legfeljebb évente) szokott imádkozni az anyaországi magyarok 29%-a, ezzel szemben az erdélyi magyarok csupán 5%-a és az erdélyi románok 2%-a. Vagy megfordítva: a legalább hetente imádkozók aránya Magyarországon 38%, az erdélyi magyarok körében 70%, az erdélyi románok között 74%. Továbbá: az a különbség, ami a rendszeresen imádkozók arányában a fiatalok és az idősek között mutatkozik, Erdélyben sokkal kisebb (15%), mint Magyarországon (28%).

A magánima és a templomba járás terén a korábbi kép mindkét eleme ismétlődik. Egyrészt a vallásgyakorlat lényegesen általánosabb Erdélyben, mint Magyarországon. Másrészt,

míg a vallásukat gyakorlók aránya Magyarországon az életkor csökkenésével együtt drámai méretekben csökken, addig Erdélyben a generációs különbségek kisebbek. Ez tovább erősíti a már kimutatott trendeket. A demográfiai változások alapján a belátható jövőben Magyarországon további elvállástalanodás valószínűsíthető. Újabb tényezőkre lenne szükség ahhoz, hogy ez az elvállástalanodás megálljon vagy megforduljon. (Ilyen tényező léte ellenben nem kizárt. Ilyen lehet például a rendszerváltást követő környezeti és generációs váltás.) Erdélyben ezzel szemben kevésbé léteznek olyan demográfiai tények, amelyek alapján rövid távon elvállástalanodást lehetne jósolni. (Az Európához közelítés és általánosabban a modernizáció azonban hathat ilyen irányba.) Végül pedig az életkor eltérő szerepe a két országban oda vezet, hogy a generációk közötti világnézeti különbségek Erdélyben könnyebben kezelhetőek, mint Magyarországon. Erdélyben semmi nyoma annak, hogy a különböző nemzedékek világnézeti téren elszakadnának egymástól.

Mind a hit, mind a vallásgyakorlat fontos minősítője, hogy van-e jelentősége ennek a vallásosságnak a mindennapokban. Kutatásunk ehhez kétféleképpen közelített. Egyrészt azt kereste, hogy az emberek életüknek és ezen belül bajaiknak is vallásuk segítségével adnak-e értelmet. Azután közvetlenül is megkérdezte, hogy saját megítélésük szerint vallásos hitük befolyásolja-e munkájukat, emberi kapcsolataikat, politikai beállítottságukat.

Magyarországon másfélszer annyian vannak, akik elutasítják, mint akik igenlik, hogy életük és szenvedéseik értelmét Istenben találják. Az erdélyi magyarság nagy többsége életének, s alkalmasint nyomorúságának, istenhite segítségével ad értelmet (2. tábla.). Szkeptikusok persze mondhatják, hogy mindez pusztán problémakezelő stratégia. Ennek elbírálásához nem rendelkezünk adatokkal. Megmaradunk annál a megállapításnál, hogy az élet értelmessé tétele az erdélyi kultúrában minőségileg na-

2. tábla. Az élet és a szenvedés értelmének Istenben megtalálása vagy meg nem találása a magyarországi, az erdélyi magyar és az erdélyi román népességben (százalékban)

		magyarországi	erdélyi magyar	erdélyi román
„Az életnek számomra azért van értelme, mert van Isten”	egyetért	27	59	70
	egyet is ért, meg nem is	24	22	21
	nem ért egyet	49	19	9
	összesen	100	100	100
„A szenvedésnek és a nyomorúságnak csak akkor van értelme, ha az ember hisz Istenben”	egyetért	31	53	37
	egyet is ért, meg nem is	21	25	30
	nem ért egyet	48	22	33
	összesen	100	100	100

gyobb mértékben történik Istenre hivatkozással és támaszkodással, mint a magyarországi népességben. (Sajátos eset az erdélyi románság, amely az életnek Istenre hivatkozással ad értelmet, de a szenvedésnek és a nyomorúságnak már sokkal kevésbé. Vajon az ortodoxiának más az istenképe?)

Nehéz eldönteni, hogy nagyon vallásos, vagy elválastalanodott viszonyok között lehet-e inkább a vallásnak a hívek mindennapi életét befolyásoló szerepére számítani? Ahol mindenki a vallásos viselkedési kultúra részese, ott a vallásosság feltehetően kevésbé differenciál és hatása kevésbé tudatosul, mint a világnézeti megosztott közegekben. Ugyanakkor a szekularizált világ talán a hívő emberekben is csökkenti a vallás viselkedésformáló szerepét.

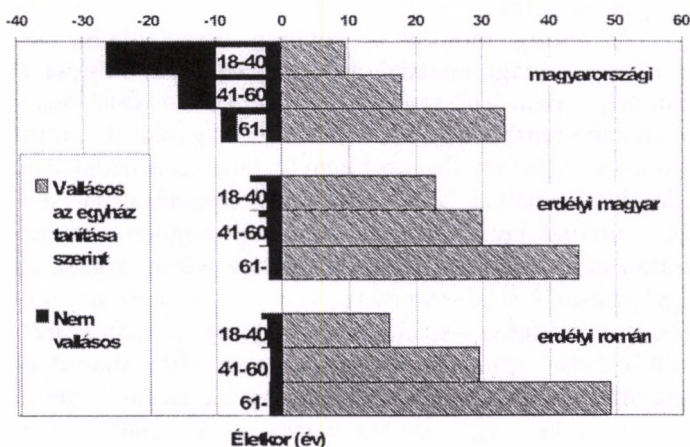
Az eredmények szerint Erdélyben sokkal általánosabb, mint Magyarországon, hogy a hívő emberek azt tartják, hogy vallásosságuk befolyásolja munkájukat, személyes kapcsolataikat, sőt politikai beállítottságukat is.

A jelen adatok szerint a hívő emberek Magyarországon csupán feleolyan gyakran (16%) mondják, mint az erdélyi magyarok (33%) és negyedannyian, mint a románok (76%) hogy a vallásosságuk a szakmai tevékenységüket befolyásolja. Az erdélyi románok – erdélyi magyarok – Magyarország „lejtő” a vallásosság emberi kapcsolatokat befolyásoló szerepénél éppúgy megvan (88% – 42% – 30%), mint a politikai beállítottságot befolyásoló szerepnél (24% – 16% – 15%).

Legkésőbb itt figyelmeztetni kell, hogy adataink nem tesznek különbséget a tények és a tényekről való vélekedések között. Lehetséges, hogy ez a kutatás csupán egyéni és közhiedelmeket rögzít. Ez nem csökkenti az adatok értékét. A hiedelmek maguk is kulturális tények. Annyi bizonyos, hogy ezekben a kérdésekben másképpen gondolkodnak itt és ott. Saját *életében más jelentőséget tulajdonít a vallásnak és a hitnek a magyarországi magyar, az erdélyi magyar és az erdélyi román társadalom.*

A kulturális-világnézeti különbség abban is kifejeződik, hogy hányan s miképpen tartják magukat vallásosnak, illetve nem vallásosnak. Tulajdonképpen meglepő, hogy

3. ábra. Az egyházas vallásosság és a kifejezett nem-vallásosság részaránya a magyarországi, az erdélyi magyar és az erdélyi román népesség különböző korcsoportjaiban (százalékban).

mindhárom népcsoportban nagyjából azonos (55–59% közötti) és az életkortól is meglehetősen független arányban mondják, hogy ők a „maguk módján” vallásosak. Ez talán mást jelent a háromféle környezetben.

Az azonos nagyságú derékhad mellett egyrészt az egyház tanítása szerint vallásosak, másrészt a nem vallásosak részaránya az, ami különbözik. Az *egyháziasság* az erdélyi magyarság körében a legerősebb (29%), az erdélyi románságban valamivel ritkább (24%), a magyarországi népességben még ritkább (17%). A perdöntő különbség mégsem ez, hanem a kifejezett nem-vallásosság léte vagy nem léte. A kutatásban ezt két kijelentés valamelyikével lehetett jelezni. Az enyhébb változat úgy szólt, hogy „Nem vagyok vallásos, semmi közöm a valláshoz.” A keményebb változat szerint: „határozottan nem vallásos vagyok, a vallást önbecsapásnak tartom.” E kettő valamelyi-

kével a magyarországi 18–65 éves népesség egyötöde (19%), ám az ezzel azonos korú erdélyi magyaroknak csak picit (4%) és az erdélyi románságnak egy még kisebb része (3%) értett egyet.

Az eddig mondottak röviden összefoglalhatóak: A magyarországi társadalom egy tekintélyes nagyságú csoportját nem-vallásosság jellemzi. A nem-vallásosság a fiatalabb felnőttek körében lényegesen gyakoribb, mint idősebbek körében. (Itt most nem foglalkozunk azokkal az adatokkal, amelyek 25–30 év alatt erőteljesebb vallási éledésre utalnak.) A 40 évnél fiatalabb népességben a határozottan nem vallásosok aránya mintegy háromszorosa az egyháziasan vallásosakénak. *Az egyháziasság az életkor csökkenésével Erdélyben is ritkul, de vele szemben jóformán nem létezik erőteljes nem-vallásosság.* A mérleg változatlanul és nagymértékben az egyháziasság irányába lendül (3. ábra). A jelenlegi kormegoszlás Magyarországon legalábbis a világnézeti megosztottság s ezen belül egy jelentős nagyságú határozottan nem vallásos csoport állandósulását valószínűsíti. Erdélyben ezzel szemben a most feltárt adatok között nincsen közvetlen előjele a magyarországihoz hasonló helyzet kialakulásának. (Persze olyan megfontolások, amelyek nem statisztikai adatokra támaszkodnak, mutathatnak mégis abba az irányba. Erre később visszatérünk.)

Az egyházhoz való viszony

Európában gyakran találkozik az ember azzal a jelszóval, hogy „Jézus igen, egyház nem!” Az intézményekhez való viszony általános krízise az egyházat is elérte. Sokan gondolják, hogy vallásosságukhoz nincs szükségük másokra, vagy éppen egy közvetítő és szabályozó intézményre. Az egyház szempontjából a hívő emberek egy része is „kívül-

állóvá" vált. A kívülállás nem azonos a kritikával. Legfontosabb társadalmi következménye, hogy az ilyen ember ítéletei nem a belső lehetőségek ismeretében, hanem csupán a külső elvárások alapján fogalmazódnak meg. A vallási hagyományról és az egyházzal való vélemények mindenestre sok mindent kifejeznek.

Az erdélyi és a magyarországi viszonyok összehasonlításakor három kérdéskörrel foglalkozunk. Milyennek látják az emberek az egyházat, s ennek megfelelően milyen elvárásaik vannak vele szemben? Mi a véleményük a felekezeti intézmények létevel, finanszírozásával kapcsolatban? Szubjektíve hogyan ítélik meg az egyházhoz fűződő kapcsolataikat?

Számos vonatkozásban¹⁴ a magyarországi és a romániai közvélemény hasonló. Vannak olyan kérdések, ahol az egymással szemben álló felfogásokat nagyjából ugyanannyian képviselik (miközben esetleg sokan bizonytalan állásponton vannak). Mind Magyarországon, mind az erdélyi magyarság, mind a románság körében egymással azonos nagyságú az alábbi alternatívák mindkét felének a tábora:

- Az egyházat a túlvilági üdvösség vagy a földi hatalom érdekli;
- Az egyház azért van, hogy istentiszteletet tartson, vagy hogy az embereknek segítsen;
- Az egyház az Isten iránti vagy a másik ember iránti szeretetre akar nevelni.

Erdélyen belül viszont a románság az egyház emberi segítő szerepével szemben az erdélyi magyaroknál erőteljesebben hangsúlyozza az egyháznak a túlvilágra irányultságát és istentiszteleti szerepét.

A kérdések egy további csoportjában, a választani nem tudók magas aránya ellenére, a közvélemény határozottan az egyik irányba lendül – mindhárom csoportban egyaránt. (Ennek az összehasonlító elemzésnek nem té-

mája, mégsem hagyható szó nélkül, hogy a társadalom egészének itt kimutatott felfogása milyen távol áll attól az egyházképtől, amit a liberális gondolkodók és média képviselnek.) A közgondolkodásban túlsúlyban van, hogy

– az egyház a szegények és hatalomnélküliek természetes szövetségese (43%. Ellenvéleményt képvisel, miszerint az egyház a gazdagok és hatalmasok természetes szövetségese: 13%);

– az egyház tiszteletben tart minden őszinte meggyőződést (53%. Ellenvéleményt képvisel, azaz nem tartja tiszteletben az övétől eltérő meggyőződéseket: 20%);

– az egyház örök intézmény (67%. Ellenvélemény, hogy csupán a múlt maradványa: 12%).

Egy harmadik kérdéscsoportban érdemlegesen eltér az erdélyiek és a magyarországiak véleménye. Erdélyben többen állítják, mint Magyarországon, hogy az egyház lelki támaszt ad, igazságra tanít, és hogy meg tudja mondani, hogy az ember hogyan lehet boldog ebben az életben; továbbá, hogy az egyház szegény, és inkább a hívek közössége, mint a papok és püspökök szervezete (3. tábla).

Az egyházzal való vélemények mérlege mind Erdélyben, mind Magyarországon pozitív. A többségi rokonszenven belül az egyházat *Erdélyben többen tartják lelki támasznak és segítségnek a boldogság keresésében, mint Magyarországon.* Az erdélyi magyarságban különösen elterjedt az egyház igazságkövetítő és közösségi szerepébe vetett hit és az a meggyőződés, hogy az egyház szegény. Az erdélyi románság nagyobb arányban tulajdonít az egyháznak inkább túlvilági, semmint evilági szerepet, mint akár a magyarországi, akár az erdélyi magyarok.

Kérdés persze, hogy mennyire ítéljük fontosnak a közvéleményben megjelenő általános sztereotípiákat. Érdekes konkrétabb véleményeket és elvárásokat is megvizsgálni. Vajon milyen kérdésekben tartják az emberek illetékesnek az egyházat, és miben várják nyilvános állás-

3. tábla. Az egyházzal kapcsolatos véleményekkel való egyetértés aránya a magyarországi, az erdélyi magyar és az erdélyi román népességben (százalékban)

Az egyház....	magyarországi	erdélyi magyar	erdélyi román
1. ... sok embernek ad lelki támaszt	64	76	80
... sok embert tart lelki szolgátságban	12	8	6
Nem tudja eldönteni, is-is	24	16	14
2. ... meg tudja mondani, hogy hogyan lehet boldog az ember ebben az életben	28	39	47
... nem tudja megmondani, hogy hogyan lehet boldog az ember ebben az életben	37	33	22
Nem tudja eldönteni, is-is	35	28	31
3. ... szegény (Magyarországon ill. Erdélyben)	29	41	36
... gazdag (Magyarországon ill. Erdélyben)	25	20	14
Nem tudja eldönteni, is-is	46	39	50
4. ... a hívek közössége	55	62	47
... papok és püspökök uralma alatt álló szervezet	16	17	14
Nem tudja eldönteni, is-is	29	21	39
5. ... az embereket az igazságra tanítja	64	81	82
... hamis tanítással megtéveszti az embereket	10	6	4
Nem tudja eldönteni, is-is	26	13	14

foglalását? Magyarországon a felnőtt népesség fele, Erdélyben kétharmada azt tartja, hogy a *katolikus egyház* megoldást tud adni az ember erkölcsi problémáira és kérdéseire, a családi élet problémáira és az élet értelmének kérdéseire.

Magyarországon az emberek egyötöde szerint a *katolikus egyház* az ország jelenlegi társadalmi problémáira is (19%) és a közrend helyreállítására is (17%) tud megoldást adni. Ezekben a kérdésekben is az erdélyi magyarok között a magyarországi arányoknál többen tekintenek bizalommal a *katolikus egyházra* (az arányok 22% és 26%), az erdélyi románok közül még többen (36% és 31%).

Nemzetközi tapasztalatok szerint az egyház nyilvános véleménynyilvánítását többen igénylik, mint ahányan azt feltételezik, hogy az egyház megoldást tudna adni¹⁵. Ez Magyarországon és Erdélyben is igaz. Az erdélyi magyar és román etnikumban elterjedt felfogás ellenben ebben a kérdésben is különbözik. A mesterséges magzathajtás és a házasságon kívüli kapcsolatok kérdésében a magyarországiak tartják a viszonylag legalacsonyabb arányban (44% és 41%) helyesnek a *katolikus egyház* megszólalását. Náluk többen helyeslik az egyházi véleménynyilvánítást az erdélyi magyarok között (53% és 51%), még többen az erdélyi románok között (67% és 65%). A nyilvánosságot és közügyeket érintő kérdésekben megfordul a sorrend. A magyarországi társadalom valamivel több, mint a fele tartja helyesnek, ha a *katolikus egyház* a munkanélküliséggel, a növekvő társadalmi ellentétekkel, vagy a cigányok helyzetével kapcsolatosan hallatja a hangját és valamivel több mint egyharmada azzal is egyetért, ha az egyház a kormány politikájával, valamint a tömegkommunikációs eszközök stílusával és tartalmával kapcsolatosan is véleményt nyilvánít. Nagyjából ugyan-

A FÖLD EREJE, 1989–90.
Budapest, Gazdagrét,
mészáros
(90×630×630)

ezen az arányok az erdélyi románok körében is. Az erdélyi magyarság körében erősebb az igény az iránt, hogy a *katolikus egyház* közügyekben megszólaljon. A három kevésbé politikai kérdésben az erdélyi magyarok több mint kétharmada (70%, 71% és 68%-a), a politikába erősebben belenyúló két kérdésben is mintegy fele (43% és 52%-a) helyesnek tartja, ha a *katolikus egyház* véleményét nyilvánít. *Az erdélyi magyarság számára egyháza a kisebbségi lét legfontosabb társadalmi intézményei közé tartoznak.* Ennek megfele-

lően az egyháznak más a szerepe és más a helyértéke az erdélyi magyarok, mint akár a magyarországi magyarok, akár az erdélyi románok számára.

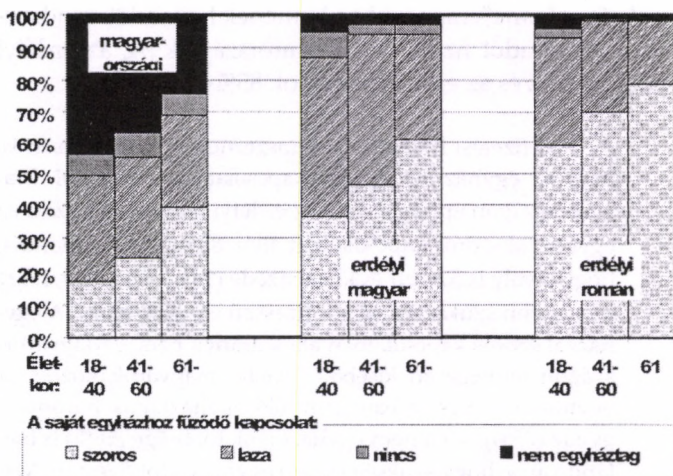
A felekezeti óvodák, iskolák, öregotthonok az állami oktatási és szociális rendszer fontos kiegészítései és egyúttal az alulról növekvő civil társadalom építőkövei. Számukat Magyarországon a társadalom fele-kétharmada, az erdélyi románok közel kétharmada, az erdélyi magyarok több mint háromnegyede kevesli. Erdélyben legfeljebb kivételesen (az esetek 1–3%-ában) fordul elő, hogy túl soknak tartanak az egyházi intézményeket. Magyarországon számottevő nagyságú csoport sokallja az egyházi iskolákat (15%), óvodákat (9%) és öregotthonokat (5%).

Erdély sokkal egyházasabb, mint Magyarország. Ez abban is megmutatkozik, hogy az emberek milyen szoros kapcsolatot éreznek önmaguk és egyházuk között.

Egyházához fűződő szoros kapcsolatról beszél az erdélyi románok 65, az erdélyi magyarok 44 és a magyarországi magyarok 24%-a. Fokozódik a különbség, ha bármíne-mű, az egyházzal fenntartott (szoros vagy laza) kapcsolatot számításba veszünk. Az erdélyiek több mint kilentzede (a magyarok 91, a románok 95%-ának) tart fenn valamilyen kapcsolatot egyházával. A teljes kapcsolathiány, vagy éppen az egyházonkívüliség itt ritkaság. Magyarországon a társadalom alig több mint fele tart fenn egyáltalán kapcsolatot egyházzal. Az emberek több mint egyharmada (38%) azt mondja, hogy nem tagja semmilyen egyháznak. A társadalom egy nem elhanyagolható nagyságú része (7%) pedig önmagát ugyan valamely egyház tagjának tartja, de állítása szerint egyházával semmilyen kapcsolatban nincs.

Az egyháztól távol állók aránya Magyarországon a társadalom fiatalabb részében magasabb, mint idősebbek között. Míg Erdélyben jóformán mindenki többé-ke-

4. ábra. A saját érzésük szerint az egyházzal szoros kapcsolatban állók, laza kapcsolatban állók, semmilyen kapcsolatban nem állók és a nem egyháztalok aránya a magyarországi, az erdélyi magyar és az erdélyi román népesség különböző korcsoportjaiban (százalékban).

vésbé kötődik az egyházhoz és a – mind a magyar, mind a román – társadalom körülbelül fele egyházasnak is mondható, Magyarországon a szoros egyházas kötődés a társadalom negyedét sem jellemzi, viszont ennél jelentősebb arányú az egyházzal semminemű kapcsolatot fent nem tartók csoportja. Az életkori különbségek Erdélyben az egyháziasság némi csökkenését, Magyarországon az egyháztól távol állók arányának további növekedését valószínűsíti (4. ábra).

Kérdés persze, hogy „mennyit ér” az egyházhoz fűződő kapcsolat „érzése”? Valóban, ezt nem tudjuk pontosan mérni. Egy további adat ellenben minősíti a helyzetet. Magyarországon az emberek közel fele (47%) mondja, hogy alkalmi vagy vasárnapi adakozáson túlmenően ő, vagy csa-

ládjából valaki az elmúlt évben fizetett egyházi adót vagy egyházfenntartási járulékot. Az egyházi adót fizetők aránya Erdélyben közel kétszer ilyen magas (a magyarok között 89, a románok között 76%). „Ha az egyház fenntartásához szükséges lenne”, még többen lennének hajlandók rendszeres egyházi adót fizetni: a magyarországiak 54, az erdélyi magyarok 92 és az erdélyi románok 85%-a.

A fizetési készség értelemszerűen is, ténylegesen is, függ az egyházhoz fűződő kapcsolat szorosságától. Magyarországon éppúgy, mint az erdélyi magyarok között az egyházzal szoros kapcsolatban állók 85 százaléka mondja, hogy tavaly is fizetett és kilenczede (90%) kész arra, hogy ha nagyon szükséges, akkor fizessen egyházi adót. (A egyházzal szoros kapcsolatban állók aránya persze Magyarországon lényegesen kisebb.) Erdélyi magyarok között az egyházzal kapcsolatban nem álló egyháztagok háromnegyede (75%), sőt a nem egyháztagok többsége (56%) is hajlandó arra, hogy szükség esetén egyházi adót fizessen. Magyarországon az egyháztól távol álló népességben ez a készség ritkább (az előbbi két típusban 33% és 24%). Erdélyben a társadalom szegénysége miatt a hívek anyagi felelősségvállalása sem teszi gazdaggá az egyházat. De bizonyossága annak, hogy az emberek és egyházaik között élőbb a kapcsolat, mint Magyarországon.

A jövő felé

Kelet-Közép-Európában megmozdult a világ, s az átalakulásnak és a társadalmi újjászerveződésnek a vallás és az egyház is részese. A vallás a nemzeti önazonosság keresésének is terepe és eszköze. Egyes országokban a civil társadalom kiépítése, másutt a nemzeti kulturális emlékezet új-jáélesztése számára is fontos a vallásos hit és az egyház.

A társadalom nagy része fontosnak tartja a vallást és az egyházat, és észleli a vallási fellendülést. Az „Aufbruch” kutatásban megvizsgált tíz ország közül hétben az volt a többségi vélemény, hogy ma több ember vallásos, mint 10 évvel ezelőtt. S nyolc országban vélte azt a többség, hogy további tíz év múlva több ember lesz vallásos, mint ma. A két kivétel a valahai NDK és Lengyelország (valamint az elmúlt tíz évről szólva Csehország). Németország keleti tartományai esetében sok egyéb magyarázat mellett a nyugat-keleti összehasonlítás, a kelet-németországi vallástalanság fölötti nyugati szörnyűködés, a nyugati „kolonizáció” és a társadalom belső önállóságának és kulturális folyamatosságának elvesztése is a közvéleményt formáló okok közé tartozhat. Lengyelország esetében az első értelmezés abból indult ki, hogy ahol ilyen magas szintű és ennyire általános a vallásosság, ott „felfelé” egyszerűen nem vezet út, hanem minden kis konfliktust automatikusan mint romlást kell, hogy értelmezzenek¹⁶. Érdekes azonban, hogy a majdnem lengyel szintű romániai vallásosság mellett mind az erdélyi magyarok, mind az erdélyi románok többsége, az elmúlt tíz évre visszatekintve is és a következő évtizedre előre nézve is a vallásosság erősödését állítja – alig kisebb arányban, mint Magyarországon. Talán láthatóbbá vált a vallásosság? Vagy hirtelen olyanok is részt vehetnek a vallásos kultúrában, akik azt korábban nem teheték? Vagy a vallásnak és az egyháznak a nyilvánosságban való megjelenése miatt gondolják sokan, hogy a hívek száma is nő? Vagy az, ami eddig magától értetődő volt, most kérdésessé vált? A választ további kutatásoknak kell megadniuk. Az erdélyi és a magyarországi vallási változás egy alapvető különbségével ellenben most kell foglalkozni: Magyarországon nagyszabású modernizációs változások után van, Romániában ezek a jövőben következnek.

A társadalomtudományokon belül megoszlanak a vélemények, hogy mi az oka az egyháziasság nyugat-európai

hanyaglásának. Az okok között szokás emlegetni a modernizációt, az állam és egyház összefonódását, a világnézeti pluralizmus hiányát¹⁷. Annyi mindenesetre nyilvánvaló, hogy egy mobil és plurális társadalomban más a vallás és az egyház helye, szerepe, mint a hagyományos társadalom rendszerében. A hagyományos társadalom alapszerkezetét a rend, a kultúra s ezen belül a vallás bizonyításra nem szoruló magától értetődősége biztosítja. Amikor megkezdődik az élet különböző területeinek (a politikának, a gazdaságnak, a technikának, a tudománynak, a szabadidőnek és a szórakozásnak stb.) önállósodása és versenye s minden területnek egyéni és társadalmi szinten is bizonyítania kell önmaga értelmét és hasznát, akkor ez a „plauzibilitási struktúra” megbomlik. Az ember idejéért és erkölcséért folyó verseny alól s az alól kényszer alól, hogy önmaga fontosságát igazolja, a vallás sem kivétel. A korábbihoz képest ez radikálisan új helyzet. Számos európai országban vezethető arra vissza a vallási krízis, hogy nem vették észre időben a váltás szükségességét¹⁸.

Magyarországon a hagyományosból a modern társadalomba való átmenet nagyjából megtörtént, Erdélyben a legközelebbi jövő folyamatai közé tartozik. Az, hogy egy ország meg akarja-e tenni ezt a lépést, vagy sem, nem szabad döntés kérdése. Azt a körülmények, a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás, a növekvő mobilitás, a tömegkommunikáció, az idegenforgalom, az európai egységesülés folyamata stb. kikényszerítik. A szabadság csupán arra terjed ki, hogy egy társadalom vagy egy egyház az új adottságokhoz alkalmazkodik-e, vagy úgy tesz, mintha mi sem változott volna. Az utóbbi esetben az átalakulás magasabb „társadalmi költséggel”, több kárral jár, de ellenállhatatlanul megtörténik.

Minden ellentétes hiedelemmel szemben az utóbbi évtized mind egyértelműbben bizonyítja, hogy a vallásnak és az egyháznak a modern társadalomban éppúgy

megvan a helye és a szerepe, mint megelőző korokban és társadalmi formákban. Az új szerepet, a vallásosság új formáját, az egyháznak a társadalom egyéb intézményeivel való újfajta kapcsolatát azonban ki kell kísérletezni, és tanulni kell. Az erdélyi vallásosság erős volta szilárd kiindulópont az új korszakra való felkészülésben. De – Hollandia¹⁹ és Spanyolország²⁰ a példa rá hogy – ez az erősség hamar porrá válhat, ha az egyház nem figyel a társadalom változásából adódó új követelményekre.

Kelet-Közép-Európában két további tényezőnek volt szerepe a vallási változásban: a társadalmi-gazdasági átalakítás erőszakos módjának és a vallásüldözésnek. A politikai hatalom számos volt szocialista országban sikerrel, noha a népesség többségének akarata ellenére alakította át a társadalom és a gazdaság szerkezetét. A modernizációnak nagy lett az ára. A következmények közé tartozik a társadalom önszabályozó belső rendjének, közösségi hálózatának, értékrendjének szétrombolódása²¹ és ezzel szoros összefüggésben²² az elvallástalanodás. A kommunista évtizedek alatt mód sem volt a keresztény kultúra társadalmi méretű nyilvános megélésére. Eközben viszont a régió számos országában, köztük Magyarországon is, felnőtt és megerősödött egy olyan csoport, amely hamis ismeretekkel rendelkezik a vallásról, és 1990 után is hideglelést kap a „keresztény” jelzőtől. Ez a pluralizmus egyoldalúvá válása.

Erdély üzenete Magyarország irányába, hogy körünkben is lehetséges és létezik a hagyományokat őrző, és a társadalom javán munkálkodó, eleven és a 21. századra nyitott vallásosság. Erdély sok mindent megőrzött a magyar keresztény kultúra számára, ami Magyarországon a feledés homályába vészett, vagy amit itt bemocskoltak.

A másik oldalról nézve nem kevésbé termékeny a kapcsolat. A magyarországi vallási erősödés és fellendülés annak a jele, hogy a vallásos közösségek és egyházak

a modernitás viszonyai között adódó feladataik és lehetőségeik tudatára ébrednek. A magyar vallásos életben egyre többen járják a szokásokból élő vallásosság felől a személyes döntésre támaszkodó és önmaga értelmét magyarázni tudó vallásosság felé vezető utat. A magyarországi vallásosság a pluralizmus versenyhelyzetében helyét megőrző és önálló szerepre szert tevő vallásosság. Ilyen nézetben Magyarország Erdéllyel szemben (drágán megfizetett, mégis) lépéselőnyben van.

Végül: az, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedekben nagyarányú volt az elvállaltalanodás, nem egyszerűen a modernizáció hatása, hanem az egyházak válsákképtelenségének a következménye. Lehet, hogy ezért az egyházak tradicionalizmusa is felelős. Lehet ellenben, hogy a dolog lényegében nem rajtuk múlott, hanem azon a hatalmi rendszeren, amely az egyházak önálló cselekvését megakadályozta.

Erdély jövője szempontjából az a fontos, hogy a társadalmi modernizáció meghatározó folyamataira nem egy totális rendszer feltételei között kerül sor. Ez a vallás szempontjából is több lehetőséget hagy nyitva.

Másképpen szólva: a magyarországi kereszténység számára Erdély töretlen hite jelenthet bizonyos tőkét, bár Magyarország vallási szempontból alighanem túl van a legnagyobb változásokon, s most a csendesebb építkezés korszakát éli. Erdély viszont most kerül (majd) szembe olyan problémák sokaságával, amelyekkel Magyarország évtizedekkel korábban már szembenézett. Erdélyben (mint ahogyan Lengyelországban is) a falusi társadalom, a rokoni-szomszédsági viszonyok és a hagyomány meghatározó szerepe, a világnézetnek apáról fiúra való továbbadása most kezd erőteljesebben bomlani. Kérdés, hogy az erdélyi magyarság ki tud-e alakítani olyan polgári társadalomszervezetet, amelynek segítségével önállóságát megőrizni s érdekeit képviselni képes. Kérdés, hogy sike-

rül-e az utóbbi évtizedekben felgyülemlett, a románsághoz mért iskolázottsági hátrányát ledolgoznia. Kérdés, hogy az erdélyi magyarságnak sikerül-e az érett és önálló személyiség fejlődésének feltételeit továbbra is, mint eddig, biztosítani? S persze kérdés, hogy mindezekben a területeken miképpen tud a vallás és az egyház közreműködni? A választ Erdély társadalmának és egyházainak kell megtalálniuk. Ehhez némi tapasztalatot Magyarországról is kölcsönözhetnek.

TOMKA MIKLÓS

Jegyzetek

- 1 Ágoston, Ferencz: *Der Dienst der Versöhnung als Aufgabe der Pastoral in Rumänien*. Dettelbach, Verlag Röhl, 1992.; András Imre: *A romániai katolikus egyház. Szolgálat*, 88. 1990. karácsony 105–112. 1.; *Kirche und Glaube in Rumänien*. München, Kirche in Not / Ostpriesterhilfe 1990.; Leb, Ioan-Vasile: *Die Rumänische Orthodoxe Kirche heute*. Ost-West Informationsdienst 202. 1999. 58–69. 1.; *L'Église en Roumanie*. Pro Mundi Vita: Dossiers. Nov.-Dec. 1978.; Podskalsky, Gerhard: *Kirche und Staat in Rumänien*. Stimmen der Zeit 1970. 3. 198–207. 1.; Stirescu, Daniel: *Rumänische Barrieren*. Wort und Wahrheit 1967. 5. 329–349. 1. Tőkés István: *A romániai magyar református egyház élete 1944–1989*. Budapest, Magyarországtudató Intézet, 1990.
- 2 Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Budapest-Csík-szereda, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, 1998.
- 3 Roman, Viorel-Hofbauer, Hannes: *Transsilvanien-Siebenbürgen*. Wien, Promedia, 1996.
- 4 Barrett, David B. (szerk.): *World Christian Encyclopedia*. Nairobi–Oxford–New York, Oxford University Press, 1982.584. 1.; Clévenot, Michel (szerk.): *L'état des religions dans le monde*. Paris, La Découverte–Le Cerf 1987. A nem hívők és ateisták arányát mindkét forrás 16%-ra becsüli.
- 5 Beeson, Trevor: *Discretion and Valour*. London, Fount Paperbacks – Philadelphia, Fortress Press, 1982.
- 6 Virt László: *Katolikus kisebbség Erdélyben*. Budapest–Luzern, Egyházfórum, 1991. 98. 1.

- 7 Inglehart, Ronald: *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, Princeton University Press, 1997. Az Európai Értékrend Kutatásról vö: Tomka Miklós: *Európa változó (?) értékrendje. Mérleg* 1995. 3. 333–343. l.
- 8 Basanez, Miguel–Inglehart, Ronald–Moreno, Alejandro: *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*. Ann Arbor, Univ. of Michigan (kézirat), 1996.
- 9 Tomka, Miklós–Zulehner, Paul M: *Religion in den Reformländern Ost(Mittel)Europas*. (Religion nach dem Kommunismus I.) Ostfildern, Schwabenverlag 1999.
- 10 Uo. 216–223. l.
- 11 Ugyanezen kutatás további témák feltárását is lehetővé tette. Vö. Gerben Ferenc tanulmányát ugyanebben a számban.
- 12 Végeredményben a további megállapítások alapját a 18–65 közötti korú népesség reprezentatív mintái képezik, amelyek Magyarországon 1063, az erdélyi magyarság vonatkozásában 1053 és Erdély román népessége tekintetében 742 megkérdezettet (ill. sikeres interjút) tartalmaznak. Megjegyzendő azonban, hogy a három népcsoport kormegoszlása némileg eltér. A hazai magyar népesség a leginkább előregetett, az erdélyi magyarság közepesen, az erdélyi románság a legkevésbé. A különböző korstruktúra persze a 18–65 év közötti korhatárok között is érvényesül. Mivel az „Aufbruch”-felvétel a 65 éves és fiatalabb felnőtteket kérdezte, a három csoport összehasonlítását erre az életkori szakaszra kell korlátozni. Mind a népcsoportonkénti teljes minták, mind annak korcsoportjai olyan jelentős számúak, hogy ebben az írásban esetenként nem jelezzük külön a megkérdezettek számát.
- 13 Jóformán védhetetlen, hogy az alábbiakban a felekezeti különbségekkel nem foglalkozunk. Ez azonban önálló tanulmányt igényel. Az adott terjedelemben egyszerűen nem fér bele. Így csak megállapíthatjuk, hogy a hivatalos statisztika szerint 1992-ben Erdély népességének 69,4%-a ortodox, 11,1%-a római katolikus, 2,7%-a görög katolikus, 10,3%-a református, 2,1%-a pümkösdista, 1,2%-a baptista, 1,0%-a unitárius, 2,0%-a más vagy ismeretlen vallású, 0,2%-a felekezet nélküli, ateista. V. ö: Koszta N. István: *Tallózás az 1992. január 7-i népszámlálás adataiból*. Hítel Erdélyi Szemle 1994. 1. 79–107., valamint: Birtók József: *Erdélyi egyházak változásai a XX. században*. – Kiinduló adatok egy vallásszociológiai kutatáshoz. (Kézirat.) A fenti adatokkal szemben azonban mind nemzetiségi, mind görög katolikus oldalról fenntartások fogalmazódtak meg. Lehetséges, hogy az ortodox arány némileg túlbecsült. Kutatásunk erdélyi magyar mintájában 42,7% római katolikus, 0,9% görög katolikus, 44,8% református, 1,8% evangélikus, 0,3% „protestáns” (sic!), 2,7% unitárius, 0,6% ortodox és 1,9% valamely kiségyház tagja, 3,7% nem tagja semmilyen egyháznak, 0,5% adathiány és válaszmegtagadás.

- 14 Az itt áttekintett kérdések arra az egyházra vonatkoztak, amelyekről a megkérdezetteknek a legtöbb ismeretük lehetett. Bevezetése így szólt: „Gondoljon arra az egyházra, amelybe édesanyja tartozik vagy tartozott, vagy amelybe önt keresztelték.” A kérdések véletlen sorrendje pedig megakadályozta, hogy a kérdések egymásutánisága valamilyen választ sugalljon vagy ösztönözzön.
- 15 Zulehner, Paul M.–Denz, Hermann: *Wie Europa lebt und glaubt I–II*. Düsseldorf–Wien, Patmos, 1993., valamint: Tomka–Zulehner id. mű.
- 16 Tomka–Zulehner 55–58. l.
- 17 Casanova, José: *Public Religions in the Modern World*. Chicago–London, University of Chicago Press, 1994.
- 18 Ebertz, Michael N: *Kirche im Gegenwind*. Freiburg, Herder, 1997., Gabriel, Karl: *Christentum zwischen Tradition und Postmoderne*. Freiburg, Herder, 1992., Gannon, Thomas (szerk.): *World Catholicism in Transition*. New York, Macmillan, 1988., Kaufmann, Franz-Xaver–Zingerle, Arnold (szerk.): *Vatikanum II. und Modernisierung*. Paderborn, Schöningh, 1996.
- 19 Hollandiában az egyházak a bezárkózás politikáját folytatták, és ezzel az 1960-as évekig látszólag sikerrel is jártak. Hollandia Európa legvalóságosabb országai közé tartozott. Aztán a modern világ nyomása erősebbnek bizonyult, és a holland modell összeomlott. Ma Hollandia Európa egyik leginkább elvallástalanodott országa. Vö: Dobbelaere, Karel: *Secularization, Pillarization, Religious Involvement, and Religious Change in the Low Countries*. In: Gannon, Thomas i. m. 80–115. l.
- 20 Casanova, José i. m. 75–91. l.
- 21 Különböző megközelítésben vö: Hankiss Elemér: *Diagnózisok*. Budapest, Magvető, 1982., valamint: Kopp Mária–Skrabski Árpád: *Magyar lelkiállapot*. Budapest, Végeken Alapítvány, 1992.
- 22 Tomka Miklós: *Secularization or anomy?* Social Compass 1991. 1. 93–102. l.

K: Gereben Ferenc
Elj: Tanulmány

Szociológia 07 X
(498)323.1 X

A'n

AZ ERDÉLYI MAGYAROK IDENTITÁSTUDATA

D)

Egy tudatszociológiai felmérés tanulságaiból

A budapesti Kerkai Jenő Egyházzociológiai Intézet projektumaként, 1998 késő tavaszán a Balázs Ferenc Intézet (Budapest) és az Erdélyi Társadalomkutató Műhely (Nagykároly-Kolozsvár) technikai jellegű közreműködésével, 949 fős reprezentatív¹ kérdőíves felmérést végeztünk a felnőtt korú (18 éven felüli) erdélyi magyar lakosság körében. A kérdőívet Tomka Miklós vallásszociológussal készítettük: az ő kérdései főképpen a valláshoz-hithez-egyházhoz való kapcsolat témakörét szondázták,² az én kérdéseim pedig – megismételve a kilencvenes évek első felében (nyolc közép-európai országban) végzett felméréseim³ főbb kérdésfeltevéseit – a nemzeti azonosságtudat különböző alkotóelemeit, a történelmi tudatot és a nemzeti önképet, a nyelvhasználati és a művelődési szokásokat, illetve mindezek változásait vizsgálták. Az alábbiakban ezek közül az identitástudat kerül górcső alá: ennek részét, szerkezetét, valamint a vallásossággal való kapcsolatát szeretném bemutatni.

Előjáróban még meg kell említeni, hogy a megkérdezettek 98 százaléka egyértelműen a magyar nyelvet mondta anyanyelvének, a fennmaradó kis hányad magyar-román kettős anyanyelvűségről, illetve (mindössze 0,5%) más – német – anyanyelvről adott (egyébként magyar nyelven) számot. A házasságinterjúalanyok egytizede élt – magyar-román – *vegyes házasságban*: ez az összes megkérdezett 4–5 százalékát tette ki.

A nemzeti azonosságtudat típusai

Az identitástudat korszakunk divatfogalmává vált. Többek között azért, mert az egykoron magától értetődően érvényesülő csoport- és értékkötődések meglazultak, és helyükön sok esetben ma már csak erős hiányérzet sajog. Vannak olyanok is, akik a nemzetet és a nemzeti kötődést olyan „hamistudati” képződményeknek tartják, amelyek által csak „homályosan” láthatunk. Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy konkrét közegben – az erdélyi magyarság példáján – bemutassuk, hogy valójában milyen formációkban rendeződik az ún. nemzeti identitástudat. Pataki Ferenc vizsgálati tárgyunk következő definícióját adja: „A nemzeti identitás én-rendszerünknek az az összetevője, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz (kategóriához) való tartozás tudatából és élményéből származik – ennek minden értékelő és érzelmi mozzanatával, valamint viselkedési diszpozíciójával egyetemben”.⁴

Kutatásunk során először azt kellett tisztázni, hogy az interjúalany *érez-e egyáltalán* valamilyen nemzeti-nemzetiségi elkötelezettséget, *hovatartozástudatot*. (Ezt azért is kezeltük eldöntendő kérdésként, nehogy az a vád érhesen bennünket, hogy a kutatók „vizik bele” az interjúalanyok tudatába ezt a kötődést.) Az ezt firtató kérdésre a minta 95 százaléka egyértelműen és határozottan magyarnak vallotta magát. A fennmaradó 5 százalékot a válaszhiány, a bizonytalanságra és az identitáshiányra (0,4%), a kettős (magyar-román) identitásra (2%), és az egyéb (német) kötődésre utaló válaszok töltötték ki. Nagy biztonsággal állíthatjuk tehát, hogy a romániai magyar nemzeti kisebbség képviselői – az identitástudat hiányát is „megengedő” kérdésünkre – *túlnyomó többségükben felváltalták kisebbségi magyar kötődésüket és identitástudatukat*. Tőlük (tehát akik – részben vagy egészben – magyarnak tartották magukat), korábbi felméréseinkhez hasonlóan,

most is megkérdeztük: „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?”

A kérdés nyitott volt, vagyis előre megadott válaszokkal nem kívántuk befolyásolni az interjúalanyok spontán megfogalmazott véleményét. A válaszokat utólag elemeztük, kétféle módon. Először is arra törekedtünk, hogy *kategóriákba* sűrítsük a válaszokat, vagyis hogy az identitástudat különböző *típusait* hozzuk létre, és ezekbe soroltuk be az interjúalanyokat. (E munka eredményét – az iskolázottsági fokozatok bontásában – az 1. sz. táblázatban tanulmányozhatjuk.) Másrészt – a válaszok *tartalom-elemzése* során – a szövegek nyomán általunk létrehozott *tartalmi elemek* előfordulását figyeltük és regisztráltuk. Itt az volt a vizsgálat tárgya, hogy *mi mindenre térnek* ki a válaszadók a magyarsághoz tartozásuk leírása közben, hogy valójában milyen tematikus elemekből építkezik identitástudatuk (ld. 2. sz. táblázatot.)⁵

Ami az identitástípusokat illeti, az 1. táblázat „összesen” sorából kiderül, hogy a *negatív* és *közömbös* (2. és 3.) kategóriába – akárcsak a kilencvenes évek első felében – nagyon kevés válaszadó sorolódott. (Viszont elég tetemes – egytizednyi – az [értékelhető] választ nem adók aránya.) Nagyobb súllyal három identitástípus szerepel: az anyanyelvre, magyar nyelvű iskolázásra, hagyományra, történeti múltra, szokásokra, vallásra építő *kulturális* (6.); a pozitív érzelmeken alapuló *emocionális* (7.) és – legnagyobb arányban – a sajátos értékeit megőrizni, védeni, átörökíteni akaró morális töltésű „*cselekvéses vállalás*” (8.) típusa. (Ez utóbbi egyébként – amint azt korábbi vizsgálatainkból⁶ tudjuk – a Kárpát-medence magyarlakta régiói közül épp *Erdélyben a legerősebb.*)

Ami pedig az egyes kategóriák *longitudinális* vizsgálatát illeti: mostani eredményeinket a kilencvenes évek első felében mért arányszámokkal összehasonlítva valószínűsíthető, hogy az erdélyi magyarság soraiban az

1. sz. táblázat

„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” Magyar nemzetiségű romániai állampolgárok identitáskategóriái iskolai végzettség szerint. Százalékos megoszlás (Erdély, 1998)

Sorszám	Identitástípusok	Kevesebb, mint 8 osztály	8 osztály (általános iskola)	8 osztály + szakmunkásképző	Középskola (+ szakmunkásképző)	Főiskola és egyetem	Összesen
1.	Nincs (értelemezhető) válasz	13,6	12,8	10,7	7,6	6,2	9,8
2.	Kizárólag negatív élmény: hátrányos helyzet, nehézségek, szenvedés, nyomasztó élmények, elnyomás stb.	3,0	0,9	2,9	1,7	-	1,7
3.	Közömbös: „mindegy, mi vagyok”, „olyan, mint más néphez tartozni”; semmi (különösét) nem jelent; „fontosabb embernek lenni”; esetenként „vegyes” identitás	1,5	4,4	1,5	5,2	3,8	3,9
4.	Természetes, magától értetődő dolog; adottság, amibe beleszülettünk; származás dolga: őseink is magyarok voltak	9,1	6,2	5,4	3,8	3,8	5,2
5.	Tartozni valahová (egy közösséghez, nemzethez, néphez, szülőföldhöz, szűkebb környezethez, családhoz)	1,5	3,1	6,3	3,8	3,8	4,0

A táblázat folytatása a 68. oldalon

* Több válaszmotívum előfordulása esetén a kérdezett a lehető legnagyobb sorszámu kategóriába sorolódott.

1. sz. táblázat (folytatás)

Sorszám	Identitástípusok	Kevesebb, mint 8 osztály	8 osztály (általános iskola)	8 osztály + szakmunkásképző	Középsiskola (+ szakmunkásképző)	Főiskola és egyetem	Összesen
6.	Közös (anya)nyelvi, kultúra, hagyomány, történelem, vallás, szokások, magyar iskolázás	12,1	12,8	13,2	13,4	11,2	12,9
7.	Biztonság, ill. más pozitív érzés (öröm, boldogság, dicsőség, megtisztelő dolog, megnyugvás, „mindent” jelent); illetve pozitív jellemvonások (becsülettel, tisztességgel kell – magyarként – élni)	39,5	30,3	34,1	25,9	22,5	29,4
8.	(Nehézségek ellenére) vállalás, küzdelem, helytállás, feladat; a kisebbségi lét, hátrányos helyzet ellenére megőrizni, ápolni, megmaradni kell; a szabadságot, kisebbségi jogokat meg kell védeni ill. ki kell harcolni; az identitást át kell huzományozni a következő generációkra	19,7	29,5	25,9	38,6	48,7	33,1
	Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N=	66	227	205	344	80	924

utóbbi években valamelyest *csökkent* az azonosságtudat *érzelemvezéreltsége* (bár még így is jelentős részt képvisel az identitástudat alkotóelemei között), és *nőtt* a tudatosan *vállaló és cselekvő* identitástípus; valamint a *kulturális* összetartozástudat súlya; miközben (és az már a 2. táblázat tanulsága) változatlanul alárendelt szerepet játszik a vérségi *leszármazástudat* (II/7).⁷ A kilencvenes évek elején – nemcsak Erdélyre, hanem általában a határon túli magyarságra vonatkoztatva – a hovatartozás kérdésében meglehetősen nagy bizonytalanság volt tapasztalható. Legújabb adataink azt valószínűsítik, hogy – legalábbis az erdélyi magyar kisebbség soraiban – az utóbbi években *erősödött a kultúrnemzeti összetartozástudat*. (Ennek okai között feltehetőleg mind a nemzetiségi – politikai és kulturális – érdekérvényesítés intézményrendszerének „bejártódása”, mind pedig az anyaországnak a kommunizmus bukásával megváltozott nemzetpolitikája szerepet kapott.)

Az iskolázottság mértéke az 1. táblázat tanúsága szerint jelentősen befolyásolja a nemzeti azonosságtudat milyenségét. A *válaszhiány* (I/1.), a *negatívumokba* bezárkózó passzivitás (I/2.) érzékelhetően inkább az alacsonyabb végzettség velejárója, legkevésbé a diplomások és az érettségizettek körében találkozunk velük. Ugyanez mondható el az I/4. típusról, amely olyan *természetes adottságnak* tekinti a nemzeti hovatartozást, amibe egyszerűen – származás alapján – beleszületünk; ugyancsak az erős *érzelmi* töltéssel (főleg büszkeséggel) rendelkező I/7. típusról, amelynek előfordulása szintén a végzettség csökkenésével lesz egyre gyakoribb. A legtudatosabb és legaktívabb, az identitást *cselekvően vállaló* kategória (I/8, illetve II/20–23.) leginkább az értelmiséghez kötődő identitástípusnak mutatkozik. Mindebből az következik, hogy a nemzeti identitástudat kialakulásához, morális elmélyítéséhez, a pusztá emocionális meghaladó tudatosítá-

sához jelentős segítséget nyújt a magasabb iskolai végzettség, az általában vele járó műveltség és kulturális csiszoltság.

A „kulturális csiszoltságra” vonatkozó állításunkat két különböző oldalról is bizonyítani tudjuk. Egyrészt azzal, hogy a 2. sz. táblázatban található differenciáltabb kategória-rendszer kulturális jellegű motívumainak (az anyanyelvtől a hagyományokon át a vallásig – ld. II/11–15.) az előfordulási esélye együtt nőtt az iskolázottság fokozataival, és így legnagyobb arányszámaikat a diplomások körében érték el. Másik bizonyítékunkat az olvasáskultúra itt most nem részletezett mutatói szolgáltatják: a tudatosabb, markánsabb identitásmotívumok, pl. a nemzeti *közösségtudat* (II/10.), a *kultúra* különböző elemei (irodalom, művészet, tudomány, történelmi hagyományok), és a kisebbségi azonosságtudatot *cselekvően vállaló* magatartás általában a *gyakoribb és jobb ízlésű könyvolvasókra* (az esztétikailag értékesebb klasszikus és modern irodalom híveire) jellemző, míg a nem vagy alig olvasók, és a szórakoztató (lektűr és bestseller jellegű) vagy a pusztán ismeretközlő olvasmányok kedvelői inkább a passzív és reflektálatlan identitástípusokat (ld. II/1–4.) preferálják. Az erősen *érzelemtelített* identitásmotívumok pedig – tapasztalatunk szerint – *közepes* olvasási teljesítményekkel (közepes olvasásgyakorisággal és a romantikus, illetve a színvonalasabb bestseller-irodalom kedvelésével) járnak együtt.

A nemzeti identitástudat tehát *nem valamiféle külsődleges dísze, hanem szerves tartozéka az emberi személyiség értékvilágának és kulturális beállítottságának*; olyan érték, amelyet – különösen kisebbségi helyzetben – épp a tanultabb rétegek igényelnek és tudatosítanak leginkább. Vagyis a szilárd és tartós identitások korunkban divatossá vált tagadása (*John Marx* amerikai kutató például az ilyen identitásokat egyenesen „patologikusnak” és „retardáltak” mondja)⁸ nem nevezhető tipikus értelmiségi magatartás-

FEKETE OSZLOP (ENTRÓPIA), 1990
márvány
(55×18×18 cm)

nak, inkább csak olyan kuriozitásnak, amely – különösen a kisebbségi sorban élő – értelmiségiek értékrendjétől meglehetősen távol áll.

Az identitásnyilatkozatok tartalomelemzése

Főtebb már utaltunk arra, hogy a „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” kérdésre adott válaszokból – tartalomelemzéses módszerrel – vissza-visszatérő tematikus motívumokat igyekeztünk kivonni, és ezek előfordulását regisztrálni. Az eredményt a (már szintén hivatkozott) 2. sz. táblázat prezentálja. Ez a táblázat tovább differenciálja az 1. tábla kategóriáit, ilyen értelemben sokkal részletesebb képet ad a nemzeti azonosságtudat „építőköveiről”. Olyan alapegységekig igyekeztünk lehatolni, amelyek ugyan nem jutnak el (nem is juthatnak!) az egyediség szintjére, de amelyekből – tipizáltságuk ellenére – a legkülönbözőbb megnyilatkozások minden lényeges tematikus vonulata „összerakható”. Sikerült elérnünk, hogy – néhány extrém megnyilvánulást leszámítva – lényegében minden választ be tudtunk sorolni rendszerünkbe, mégpedig – az 1. tábla kategóriáitól eltérően – minden fontosabb részlelemét *külön-külön*.

A 2. sz. táblázat százalékszámairaiból kiderül, hogy három olyan motívum adódott, amely a válaszadók több mint egyötödének önidentifikáló válaszában előfordult: a *vállalás* (II/20.), az *anyanyelv* (II/11.), és a (büszkeségen, önérzeten kívül eső) *pozitív érzések* (II/18.) kategóriája. További négy tematikus elem haladja meg az egytizedes említési arányt: a *büszkeség* (II/17.), a *természetes adottság*

(II/4.), a szűkebb értelemben vett szellemi *kultúra* (II/12.) és a *nemzet* (II/10.) motívuma. Ismét igazolódik tehát korábbi (és nemcsak az erdélyi, hanem gyakorlatilag – az anyaországot is beleértve – az egész kárpát-medencei

2. sz. táblázat

„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” Tartalomelemzéssel feltárt tematikus elemek és előfordulásuknak a magyar nemzetiségű romániai állampolgárok körében mért százalékos aránya. (Erdély, 1998)

Sor-szám	Válaszmotívumok	%
1.	<i>Nincs érdemi válasz („nem tudom“)</i>	9,4
2.	<i>Rossz, negatív érzés, dolog; nehéz sors, széttagoaltság, hontalanság, kirekesztettség, hátrányos helyzet, „mássághoz” tartozás, kisebbségi sors hátrányai stb.</i>	6,4
3.	<i>Közömbös, semmi különös, mindegy; éppolyan, mint más nemzetiségűnek lenni; „fontosabb embernek (mint magyarnak) lenni”; vegyes identitás</i>	4,3
4.	<i>Természetes, magától értetődő állapot; adottság, amibe beleszülettünk</i>	13,3
5.	<i>Valahová tartozás érzése, összetartozás-ézés</i>	4,4
6.	<i>(Közelebről meg nem nevezett) közösség(hez való tartozás)</i>	3,2
7.	<i>Származás, ősök („őseim is magyarok voltak”); az elődök tisztelete stb.</i>	6,3
8.	<i>Család, szülők, családi nevelés („magyarnak neveltek“)</i>	4,1
9.	<i>Szülőföld (tisztelete, ill. egyszerű említése)</i>	4,0
10.	<i>Nemzet(nek tagja lenni); nemzetiség(hez), nép(hez), népcsoport(hoz), hazá(hoz), magyarság(hoz való tartozás)</i>	10,4
11.	<i>(Anya)nyelv, nyelvi közösség</i>	22,7
12.	<i>(Közös) kultúra, iskoláztatás, művészet (irodalom, népművészet stb.), tudományos ismeretek, kiemelkedő kulturális, tudományos eredmények.</i>	12,3
13.	<i>(Közös) hagyományok, szokások, mentalitás, gondolkodásmód, életmód („magyarul élni“)</i>	9,7

Folytatása a 74. oldalon

2. sz. táblázat (folytatás)

Sor-szám	Válaszmotívumok	%
14.	(Közös) <i>történelem, magyar történelmi/nemzeti ünnepek megtartása</i>	4,1
15.	(Közös) <i>vallás, felekezet, (magyar) egyház</i>	3,1
16.	(Magyarnak lenni) <i>pozitív jellemvonásokat, erkölcsi követelményeket, értéket jelent: tisztesség, becsület, összetartás, hűség, felelős magatartás stb.</i>	5,4
17.	<i>Büszkeség, önérzet</i>	15,9
18.	(Egyéb) <i>pozitív érzések: jó, felemelő, megnyugtató, örömteli; szeretem, becsülöm, tisztelem (népemet, nemzetiségemet stb.)</i>	21,8
19.	<i>Ragaszkodás a magyarsághoz („nem tudnék, nem akarnék más néphez tartozni); és a szülőföldhöz („itt születtem, itt halok meg”; „nem hagyom el szülőföldemet”; „nem tudnék máshol élni” stb.)</i>	2,3
20.	(Valami olyan /azonosságtudat/), amit <i>vállalni kell, meg kell tartani, meg kell őrizni</i> , (az is, hogy „magyarnak tartom magam”, „ebbe születünk, ebben halunk meg”); ami mellett <i>ki kell állni; ragaszkodni kell hozzá stb.</i>	23,8
21.	(Megtartása) <i>feladat; tenni kell érte: cselekvést, munkát, ápolást, áldozatot, (a kisebbségi sorsból adódó nehézségek, joghátrányok) leküzdését, harcot, küzdelmet stb.</i>	9,3
22.	Vágy, törekvés a <i>szabadságra</i> (szabad életre, szabad nyelvhasználatra), a <i>jog- és esélyegyenlőségre: olyan létfeltételekre, amelyeket a többségi nép élvez</i>	2,8

2. sz. táblázat (folytatás)

Sorszám	Válaszmotívumok	%
23.	<i>Áthagyományozás szükségessége, kötelezettsége, törekvés az identitás, nyelv, kultúra stb. átadására a következő generációknak</i>	7,1
	Együtt:	206,1
	N=	949

magyarságot jellemző) tapasztalatunk, mely szerint a magyar identitástudat három fő elemből építkezik: a szellemi kultúra értékeiből, az emóciókból és a vállalás etikai tartásából. A három alkotóelemnek kb. azonos a súlya, a „primus inter pares” szerepét – úgy tetszik – a kultúra különböző területei (az anyanyelvtől a vallásig) együttesen töltik be.

Az identitástípusok rétegspecifikus vonásai

Az iskolai végzettség és az olvasási szokások identitást befolyásoló szerepéről a korábbiakban már szóltunk. Most szeretnénk más változókra is kitérni. A különböző társadalmi tényezők identitástudatra gyakorolt hatását, az egyes identitástípusokkal való tipikus együttjárását az 1. és 2. sz. táblázatban szereplő kategóriák együttes vizsgálata nyomán elemezzük.

A társadalmi munkamegosztásban betöltött státusz identitást stimuláló hatásának vizsgálatát részben elvégeztük az iskolázottság keretében. A tudatosabb identitástípusok: az aktivitással egybekötött vállalás (I/8.), a nemzet mint identifikáló közösség (II/10.), a kulturális jellegű identitáskategóriák (II/11–14.) említése elsősorban az értel-

miségiekre, illetve (az általában legalábbis érettségizett) *szellemi* munkavállalókra volt jellemző. A szakképzetlen *munkások* – a *mezőgazdasági fizikai* dolgozókkal és a *nyugdíjasok* rétegével együtt – az emocionális identitástípust (I/7.) preferálták, valamint az azonosságtudat természetes dologként, beleszületés kérdéseként (II/4.) való kezelését. A *tanulók* között volt a legmagasabb (21%!) a válaszkerülők (I/1.) aránya, de jeleskedtek a kulturális természetű identitáselemek (I/6.) megemlítésében is. Korosztályuk sajátos identitásjelenségeire rövidesen visszatérünk.

Talán meglepő, de a *nemi* hovatartozás tapasztalatunk szerint nem indukál speciális identitásjegyeket: férfiak és nők kb. ugyanolyan arányban rendeződtek be a nemzeti azonosságtudat különböző típusaiba.

Az *életkor* már érzékelhetően befolyásolja az azonosságtudat milyenségét. A *fiatal* felnőttek (18–30 évesek) körében az átlagosnál nagyobb a hajlam a kitérésre az érdeemi válasz elől (I/1.), a közömbös (I/3.) és bizonyos kulturális töltéssel rendelkező válaszokra (II/12, 13), valamint a közösségek (II/6.) identifikáló hatására is ők a legérzékenyebbek. A fiatalok meglehetősen elzárkóznak az identitás érzelmekre alapozott változatától (I/7.), de a cselekvő-vállaló típustól (I/8.) is. Az emocionális attitűd elsősorban az *idősebbek* (60 év feletti) sajátosságának tűnik; az aktív, tudatos identitásvállalás (és annak altípusai: II/20, 21, 23.) pedig főleg a *közepes* (30–60 éves) *korcsoportokban* volt megfigyelhető.

Felmerül a kérdés, hogy az egyes kohorszok egymás mellé helyezett metszete milyen módon mobilizálható: vagyis hogy az identitáskülönbségek az egyes *élepszakaszok*, vagy inkább az egyes *generációk* sajátosságai-e. Ha az előbbiről van szó, akkor a fenti tapasztalatok úgy fordíthatók le a hétköznapi jelenségek nyelvére, hogy az identitás tudatosabb formáinak kialakulásához *szükség van bizonyos érettségre* (ami általában az emberek harmincas-

negyvenes éveire alakul ki); ez azután *idősebb korban* hajlamos a „felpuhulásra”: a *nosztalgikus-érzelmes attitűdök fölerősödésére*. Ha azonban a különbségek inkább generációs jellegűek, akkor ez többé-kevésbé azt jelenti, hogy az erdélyi magyar társadalomban adva van egy nemzeti hovatartozását *tudatosan vállaló középkorú derékhad*, amely az idősebb korosztályok romantikusabb magyarságtudatával szemben egy pragmatikusabb, ugyanakkor nem kevésbé eltökélt identitástípust képvisel, de amelyet vállalásában a *huszonévesek generációja kevésbé hajlamos követni*. Feltehetőleg a valóságban nem egyik vagy másik, hanem egy időben *mindkét* jelenség szerepet játszik. Tehát a fiatal felnőttek, akik most az össztársadalmi átlagnál kevésbé fogékonyak az identitásvállalás tudatosabb formáira, a kisebbségi sors „gyűrődései” közepette később fogékonyabbá válhatnak, még ha ez a fogékonyosság – jó esetben és jó eséllyel – nagyobb nyitottsággal és gyakorlatiassággal társul is. Mindezek feltételezésére az a sokszor megfigyelt összefüggés ad felhatalmazást, mely szerint a magasabb iskolázottsági szint növeli az identitás tudatossági szintjét, egyúttal azonban a tolerancia mértékét is. Márpedig az elkövetkező generációk – Erdélyben is – egyre iskolázottabbak lesznek.

Ami azt a feltevésünket illeti, hogy a mai fiatalabb korosztályok az idő múlásával – a kisebbségi sorsba egyre inkább „belekóstolva” – erősítik identitásvállalásukat, magában hordta azt az állítást, mely szerint a kisebbségi helyzetből adódó esetleges hátrányos megkülönböztetéseknek – tendenciaszerűen – identitásnövelő hatása lehet. Ez az állítás már csak azért is vállalható, mert a szociálpszichológiai szakirodalom is megerősíti.⁹ De megerősíti – a maga konkrét közegében – erdélyi felmérésünk is. Rákérdeztünk ugyanis arra, hogy: „*Kellett-e már félnie, hátrányt szenvednie nemzetisége miatt?*” A kérdezettek 53%-a felelt igennel, ebből 47%: „néha”, 6%: „gyakran”. Vagyis a diszkrimináció – az

érintettek véleménye szerint – korántsem elszigetelt jelenség. Ami pedig a negatív megkülönböztetés és az identitás-tudat kapcsolatát illeti: akik úgy nyilatkoztak, hogy nem szenvedtek nemzetiségük miatt hátrányokat, hajlamosabbak voltak a válaszkérdésre és a „közömbös” válaszra, mint azok, akik korábban diszkriminálva érezték magukat. Ugyanakkor a *hátrányt szenvedettek* körében – a másik csoporthoz képest – érzékelhetően magasabb (28%-kal szemben 35–40%-os) százalékszámokat ért el a „cselekvéses-vállalásos” (I/8.) identitástípus, és a *gyakran diszkrimináltak* ezen kívül vezettek a negatívumokba bezárkózó (egyébként szerény képviselő) identitástípus (I/2.), és a kulturális értékekre koncentráló kategória (I/6.) terén is. Tehát a *negatív megkülönböztetések sora a kisebbségi identitás vállalására* (jelentősrészt kulturális értékeinek tudatosítására) *mozgósít*.

A felmérés helyszínéül szolgáló 75 település közül a válaszhiány (I/1.), és a nemzeti hovatartozást természetes adottságnak, beleszületés dolgának tekintő (meglehetősen reflektálatlan) választípus (I/4.), valamint a pozitív érzelmi megközelítés (I/7.) mind a *legkisebb* (1000 fő alatti) *településeken* fordult elő leginkább, míg a *nagyvárosok* (100 ezer lakos felett) nem túl markáns jellegzetességének a negatív identitás (I/2.), továbbá a család (II/8.) és az anyanyelv (II/11.) szerepének hangsúlyozása tűnt – valamint az emocionális identitáselemek erőteljes negációja. A jelek szerint az azonosságtudat szűkebb értelemben vett kulturális jegyeire (I/6.; II/12.) inkább a *(közepes) városokban* fogékonyak, a „cselekvéses-vállalásos” identitástípussal (I/8.) pedig (enyhe főlénnyel) leginkább a nagyobb (1–10 ezer lakosú) községekben találkoztunk. Vagyis a nagyon kis településeken a nemzeti azonosságtudat hajlamos a provinciális elsekélyesedésre, a nagyvárosokban pedig a negatívizmusra és (a család körébe való) beszűkülésre. A *kiegyensúlyozottan pozitív identitás-formációk a közepes településméretekhez vonzódnak inkább*.

Ugyancsak a településeknél maradva, megvizsgáltuk az identitásváltozatok kapcsolatát a *magyarságnak a felmérés helyszínén mért arányával*. Különösen azoknak a szituációknak az identitást befolyásoló hatása érdekelt minket, amelyek egyrészt a magyar nemzetiség nagyon alacsony arányából, másrészt kifejezetten nagy arányú (tömbszerű) jelenlétéből adódik. A 90%-os arány feletti *tömbmagyarság* sajátos identitásjegyének a büszkeség (II/17) és általában a pozitív érzelmi hangoltság (I/7.; II/18.) látszik, míg a *szórványvidékek* (30%-os arány alatti) magyarsága inkább a kisebbségi identitás vállalását (II/20.), valamint (sajátos módon az erősen többségű helyzetűekkel együtt) az e vállalásból eredő feladatokat (II/21.) preferálja. Ugyancsak a szórványyszerű kisebbség – kissé halványabban jelentkező – specialitásának mondható a valahová tartozni akarási (II/5.) és a közösség (II/6.) igénye, továbbá a szűkebb értelemben vett kulturális jelenségek (II/12.) identifikációs szerepe, és kisebb mértékben a negatívumokba bezárkózó identitás-típus (I/2.). Vagyis a *kisebbségi helyzetben tendenciaszerűen érvényesülnek olyan tudati impulzusok is, amelyek – a nehézségeknek nekifeszülve – felerősítik a kisebbségi identitásvállalás intenzitását*.

Az eddigi tárgyalt független változóhoz képest azok a tájféldrajzi *régiók*, amelyeket a kutatás során létrehoztunk,¹⁰ meglehetősen művi kreatúráknak tekinthetők, bár a felosztás során igyekeztünk történelmi-művelődés-történelmi szempontokat is érvényesíteni. Ez a törekvés leginkább a *Székelyföld* esetében volt sikeres, amely kétségtelenül rendelkezik földrajzi, történelmi, kulturális, gazdasági és mentalitásbeli sajátosságokkal. Ez a sajátos vonás bizonyos mértékig az identitástudat milyenségében is jelentkezik: az itt élők tartották legkevésbé egyszerűen beleszületés dolgának (I/4.), és leginkább büszkeség (II/17.) és más pozitív érzelmek (II/18.) tárgyának magyarságukat, és itt jelentkezett legerősebben – mint identitáselem –

a szülőföld (II/9.) szeretete. Továbbá Székelyföld mutatja az egyik legerősebb eltökéltséget arra, hogy identitását egyben feladatként (II/21.) értelmezze. Ebben a törekvésben Székelyfölddel épp a magyarság elszórványosodásáról ismert *dél-erdélyi* régió osztozik, rímelve arra a korábbi tapasztalatunkra, amely szerint az erősen kisebbségi szituációban benne rejlik az aktív identitásvállalás inspirációja is. Ugyanakkor benne rejlik a fásultság és a passzivitás lehetősége: sehol máshol nem hagyták olyan nagy arányban (16%) válasz nélkül az identitásra vonatkozó kérdésünket, mint Dél-Erdély településein. A *közép-erdélyi* régió, amely talán legkevésbé jellemezhető történelmi gyökerű, általánosítható sajátosságokkal, identitásarculatát illetően sem rendelkezik markáns vonásokkal. Bizonyos jegyekben, pl. a „vállalás” (II/20.) preferálásában, a dél-erdélyiekkel osztozik, más vonásokban – pl. a „természetes adottság” (I/4.) motívumának átlag feletti népszerűségében – pedig a partiumi válaszadókkal. Itt – és nem Székelyföldön – tettek említést legtöbbször (de itt is csak 11%-nyian) az identitásnak a származással (II/7.) való kapcsolatáról, és ha nem is túl kontúros sajátosságként, de bizonyos mértékű specialitásként az azonosságtudat kulturális vonatkozásairól (II/11., 12.) is itt esett szó leginkább. (Ne feledjük: e régióban két egyetemi város is található: Kolozsvár és Marosvásárhely!) Közép-Erdély a székelyföldi régióval mutatja a legkevésbé hasonlóságot.¹¹ Ez a jelek szerint a *Partium-Máramaros* régióról is elmondható, amelynek talán épp az a legfőbb sajátossága, hogy az ott élők azonosságtudatát több tekintetben a székelyföldiekkel *ellentétes* tendenciák jellemzik. Így pl. a magyarságát természetes adottságként „beleszületve” viselő típus (I/4.) – mint szó volt róla – Székelyföldön fordult elő legritkábban, a Partiumban (és Közép-Erdélyben) pedig a leggyakrabban. A „feladat” motívum (II/21.) pedig épp fordítva: a Partiumban éri el legalacsonyabb, és Székelyföldön (Dél-Er-

déllyel együtt) a legmagasabb szintjét. (Csak a pozitív érzelmi elemek – II/18. – kedvelése terén állapíthatunk meg némi hasonlóságot Erdély legkeletibb és legnyugatibb régiójának nemzettudata között.) Még ha voltak is művi elemek a tájféldrajzi körzetek kijelölésében, megállapíthatjuk tehát, hogy a magyar identitástudatnak, ahogy – korábbi tapasztalataink szerint¹² – vannak kárpát-medencei regionális (magyarországi, erdélyi, felvidéki, kárpátaljai, stb.) változatai, úgy az egyes nagyobb régiókon belül létezhetnek (és Erdélyen belül tényszerűen léteznek) *szub-regionális változatok* is.

Az erdélyi identitástudat szerkezete

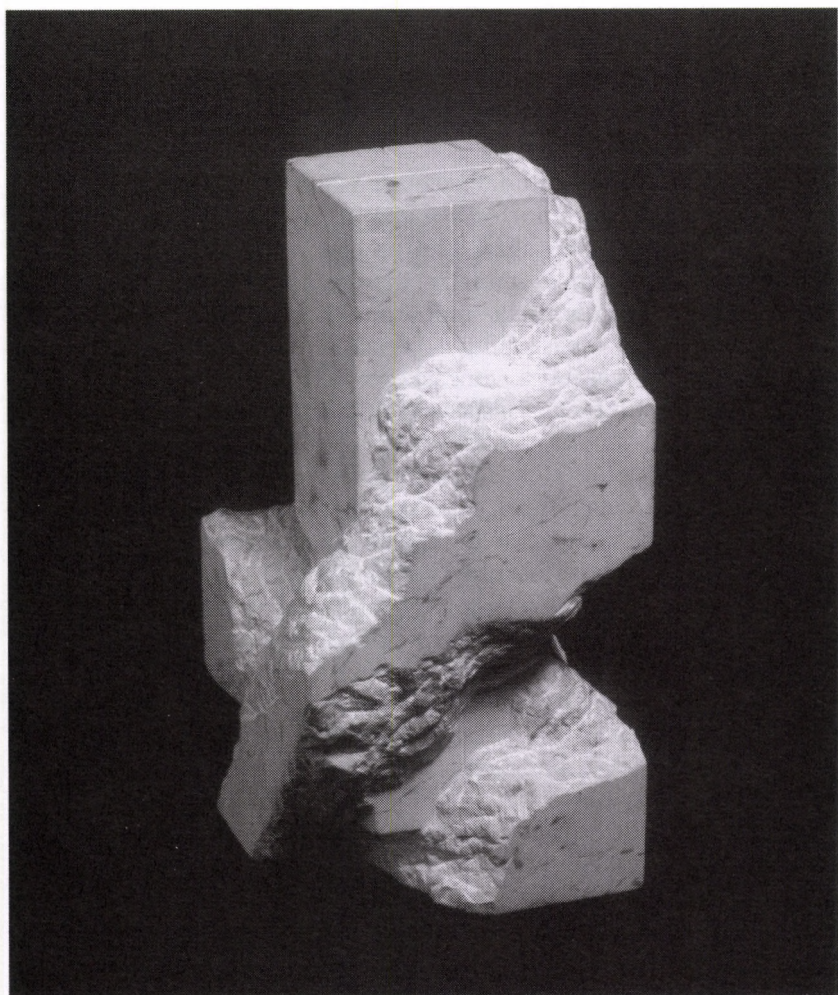
Az eddigiekben – az erdélyi magyarok példáján – a nemzeti identitástudat alkotóelemeit próbáltuk elkülöníteni és megnevezni, majd ezek rétegspecifikus vonásait nyomoztuk. Most a „Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” kérdésre adott válaszok egyes elemeinek *egymáshoz való viszonyát* vesszük górcső alá, s arra teszünk kísérletet, hogy felvázoljuk az identitástudat multidimenzionális szerkezetét, amelyben minden elemnek az összes többivel való kapcsolata szemléletesen demonstrálódik.¹³

Anélkül, hogy a technikai részletekben elmerülnénk, meg kell említenünk, hogy két lépcsőben jutottunk el az identitástudat – 1. ábrán tanulmányozható – „térstruktúrájához”. Először a Yule-Kendall-féle asszociációs együttműködési (Q) segítségével kiszámítottuk egy-egy elemnek az összes többi viszonylatában megállapítható vonzási és taszítási kapcsolatait,¹⁴ majd ezekből az értékekből egy újabb lépés (a sokdimenziós skálázás MINISSA-eljárása) során olyan „térkép” készült, amely már nem a páros viszonylatokat, hanem a kapcsolatok multilaterális rendszerét mutatja be (1. ábra).¹⁵ Ebben a struktúrában a vá-

laszadók által sokszor együtt említett elemek általában egymás közelében helyezkednek el, az egymást taszító motívumok pedig többnyire messzebbre kerülnek egymástól. Mindezek alapján szociológiai eszközökkel kísérreljük meg hipotetikusán feltárni az identitástudat *belső* építkezésének természetét, egy adott társadalomra jellemző *törvényszerűségeit*.

Először – eltekintve a részletes dokumentálástól – az identitáselemek *páros kapcsolataiból* szeretnénk ízelítőt adni. A nagyobb arányban említett tematikus elemek (ld. 2. táblázatban) közül az *anyanyelv* (II/11.) az egyike azoknak, amelyek rendkívül markáns és gazdag kapcsolathálóval rendelkeznek. Meglehetősen erősen *vonzódik* (vagyis közös említésekkel sűrűn kapcsolódik) a *család* és a *szülőföld* (II/8. és 9.) fogalmakhoz, a szellemi *kultúra* különböző alkotóelemeihez (II/12, 13, 14.); a *feladatként* (II/21.) értelmezett identitásfelfogáshoz, a jog és esélyegyenlőség *szabadságának* (II/22.) igényéhez, valamint a nemzettudat *át-hagyományozását* (II/23.) fontosnak tekintő felfogáshoz. Az anyanyelv, mint identitáselem, elsősorban az azonosság-tudat *közömbös* (II/3.) típusát taszítja, de – sajátos tapasztalatként – az erősen *érzelmi* beállítódású típusokat is (II/16., 17., 18.), különösen a *büszkeséget*.

Ez a kissé talán meglepő, de immár ismétlődően regisztrált¹⁶ eredmény főképpen annak tulajdonítható, hogy az érzelemvezérelt identitáselemek (főleg a büszkeség) rendkívül szegények pozitív kapcsolatokban (vagyis kevéssé említődnek meg más motívumok társaságában), s ebből is adódóan meglehetősen sok *taszítási* kapcsolatuk van: a *büszkeségnek* (II/17.) pl. a *szülőföld* (II/9.); *anyanyelv* (II/11); *hagyomány* (II/13.); *vallás* (II/15.), stb.; a *pozitív érzéseknek* (II/18.) pedig – többek között – a *vállalás* (II/20.) és az *áthagyományozás* (II/23.). Vagyis *akiknek* identitástudatát az *érzelmi beállítódás* magas hőfoka jellemzi, azok nagy valószínűséggel meg is elégednek ezzel az attitűddel, és ten-

KIBONTOTT HASÁB (ENTRÓPIA), 1988

márvány

(32×15×18 cm)

denciát kirajzoló méretekben *nem lépnek át a praktikus cselekvés* (pl. az értékörzés és -átadás) *gyakorlatibb szférájába*. (Szeretnénk hangsúlyozni, hogy itt az érzelmeknek nem az identitástudat szerkezetében való *jelenlétéről*, hanem *eluralkodásáról* van szó!)

Az azonosságtudat (sokszor a kisebbségi polgár érdekei ellenére történő) *vállalásának* (II/20.) motívuma – bár (a 2. táblázat tanúsága szerint) meglehetősen sokan említették, szintén nem rendelkezik túl gazdag kapcsolatrendszerrel. Az emocionális motívumokhoz képest (amelyekkel – mint tapasztaltuk – taszítási kapcsolatban van) azonban tágasabb a vonzásköre: beletartozik a *szülőföld szeretete* (II/9.), a *feladatként* (II/21.) értelmezett identitásvállalás, és kisebb mértékben a *hagyományok* (II/13.) igénylése és a sajátos értékek *továbbörökítésének* (II/23.) szándéka. Az identitáselemeknek ez az együttese *erősen kötődik a gyökerekhez*, de nem érzelem-, hanem *feladatorientált*.

A szűkebb értelemben vett *kultúra* (II/12.) még kevésbé társtalán motívum: jelentős vonzerőt gyakorol több más tematikus elemre. Így a *valahová tartozás igényére* (II/5), a *közösségi tudatra* (II/6.), a *családra* (II/8.), az *anyanyelvre* (II/11.), a *hagyományok* (II/13.) és a *történelem* (II/14.) megemlítésére, a *vallásosságra* (II/15.), valamint az *esélyegyenlőség szabadságára* (II/22.), és mindezek *átörökítésének* (II/23.) szándékára. Úgy tűnik, hogy a *kultúra* (a főntebb elemzett *anyanyelvvél együtt!*) azon túl, hogy önmagában is sűrűn emlegetett motívum, az erdélyi magyarság identitástudatának abban az értelemben is *központi kategóriája*, hogy nagyon sok más elemhez is szorosan vonzódik, azokat mintegy bekapcsolva a nemzettudat összetevőinek gazdag hálózatába. Mindez ismételtelen megerősíti azt a korábbi állításunkat, hogy az erdélyi (és nemcsak az erdélyi) magyarság identitástudata *alapvetően kulturális természetű*.

Feltevésünket az 1. sz. ábra is megerősíti, amennyiben az „anyanyelv” és a „kultúra” a koordináta-rendszer

origója közelében kap helyet, és a struktúra jobb térfelét – vonzataival együtt – erősen uralja. Sőt: vonzaskörük valamelyest a függőleges tengelyen is átterjed: a „szabadság” és az „áthagyományozás” kategóriákra. Ugyancsak a függőleges tengelytől jobbra, a vízszintes tengely alatti szektorban egy bolyba kerültek olyan identitáselemek, mint „család”, „vallás”, „szülőföld” és a „származás”. Ezek kölcsönösen is erősen vonzzák egymást (kivéve a „származást”, amelyet elsősorban a „család”-motívum erős vonzása köt ide). Ez a motívumcsoport – mondhatni – a *tradicionális otthoniasság-érzet* „fészekmelegét” jelenti. Ugyanakkor számos kapcsolat fúzi a felette elhelyezkedő népesebb, kulturális töltésű csoporthoz, amely egyúttal mintha a tájékozódási horizont *kiszélesedését* is jelentené („család” és „szülőföld” után „anyanyelv” és „nemzet”). Ezek után a struktúra jobb térfelét *etnikai-kulturális* jellegűnek mondhatjuk, ahol a *kulturális elem a domináns*.

A társadalmi identitástudatot modellező struktúra bal felső szektorát pedig döntően *emocionális* színezetűnek tapasztaljuk, ahol a „negatív” és a „pozitív érzések”, a „büszkeség” és a „ragaszkodás” mellett – mintegy a kulturális és az emocionális elemek közé ékelődve (illetve azokat átfedve) – *etikai* jellegű köztes zónával találkozunk. Ez a zóna az identitást (jó esetben) jellemző „pozitív jellemvonásoktól” – a „szabadságon” (a kisebbségek egyenlő szabadságjogain) és a „feladat”-vállaláson át – az „áthagyományozásig” és az identitás-„vállalásig” terjed.

Az identitásstruktúra bal alsó szektora szinte üres: a rendszerből leginkább a társtalan „közömbös” identitás-típus „lóg ki”, amelynek képviselői úgy tartják, hogy teljesen mindegy, hogy milyen nemzethez tartozunk, s amely ebből adódóan lényegében a *nemzettudat hiányával* jellemezhető. Az azonosságtudat szerkezetének többi elemével csak az ún. „természetes adottság” kategória köti össze, amely pusztán *beleszületés* dolgának tekinti a nem-

amely az individuális érzésektől az etikai elemeken át a kulturális-vallási-családi közösségtalálás mozzanataig terjed, s ezáltal a vízszintes tengely dimenzióját tán éppannyira jellemezhetjük az *emocionális és racionális*, mint az *individuális és közösségi* pólusok „küzdelmével”.

Identitástudat és vallásosság

Kutatásunk központi témája – az identitástudat mellett – a vallásosság volt. Ezért befejezésül szeretnénk e kérdéssel is foglalkozni, mégpedig az azonosságtudat szemszögéből. Láthattuk, hogy az önidentifikálás spontán nyilatkozataiban is szerepet kapott a vallás, és hogy az identitásstruktúra szerves részeként a tradicionális értékek (család, szülőföld stb.) szűkebb, valamint a kulturális (és közösségű) értékek tágabb vonzáskörében helyezkedett el. Már ezek alapján is a vallásosság és identitástudat között *szoros kapcsolat* feltételezhető.

A most megválaszolendő kérdés az, hogy konkrétan *milyen típusú vallásosság milyen identitástípust* részesít előnyben – és fordítva. Vagyis a már ismertett identitástípusaink mellé a vallásosság különböző fajtáit és mértékét kifejező kategóriákat kell állítanunk, és regisztrálnunk kell kölcsönös megfeleléseiket.

Felmérésünkben a vallásosságnak – Tomka Miklós jóvoltából – kétféle tipológiája is szerepelt. A 3. sz. táblázatban azt használjuk, amelyik – önbesorolás útján – a vallásosság *intenzitásának* különböző fokozatait különíti el. Látható, hogy akik önmagukat nem tekintik vallásosnak, meglehetősen passzívak voltak az identitásra vonatkozó kérdés esetében is: az átlagos mértéknél jóval magasabb arányban kerültek ki a választ, vagy sorolódtak a közömbös (3. sz.) kategóriába. Az *emocionális* (7. sz.) identitástípus súlya – ha nem is rohamosan, de – nő a vallásosság mértéké-

3. sz. táblázat

„Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?” Magyar nemzetiségű romániai állampolgárok identitáskategóriái a vallásosság mértéke szerint. Százalékos megoszlás (Erdély, 1998)

Sor-szám	Identitástípusok	Kifejezetten vallásos	Valamennyire vallásos	Sem nem vallásos, sem nem vallásos	Nem vallásos*	Összesen
1.	Nincs (értelmezhető) válasz	11,6	8,3	7,8	19,6	9,8
2.	<i>Kizárólag negatív élmény: hátrányos helyzet, nehézségek, szenvedés, nyomasztó élmények, elnyomás stb.</i>	2,1	1,6	0,9	2,2	1,7
3.	<i>Közömbös: „mindegy, mi vagyok”, „olyan, mint más néphez tartozni”; semmi (különöset) nem jelent; „fontosabb embernek lenni”; esetenként „vegyes” identitás</i>	2,1	4,1	4,3	10,9	3,9
4.	<i>Természetes, magától értetődő dolog; adottság, amibe beleszülettünk; származás dolga: ősünk is magyarok voltak</i>	5,0	5,5	4,3	4,3	5,2
5.	<i>Tartozni valahová (egy közösséghez, nemzethez, néphez, szülőföldhöz, szűkebb környezethez, családhoz)</i>	3,3	4,1	5,2	4,3	4,0

* A valamennyire és a kifejezetten nem vallásos kategóriákat – az alacsony elemszám miatt – össze kellett vonnunk.

3. sz. táblázat (folytatás)

Sorszám	Identitástípusok	Kifejezetten vallásos	Valamennyire vallásos	Sem nem vallásos, sem nem vallásos	Nem vallásos*	Összesen
6.	<i>Közös (anya)nyelv, kultúra, hagyomány, történelem, vallás, szokások, magyar iskolázás</i>	11,2	12,6	14,8	15,2	12,9
7.	<i>Büszkeség, ill. más pozitív érzés (öröm, boldogság, dicsőség, megtisztelő dolog, megnyugvás, „mindent” jelent); illetve pozitív jellemvonások (becsülettel, tisztességgel kell – magyarként – élni)</i>	33,4	30,2	20,0	23,9	29,4
8.	<i>(Nehézségek ellenére) vállalás, küzdelem, helyzet-állás, feladat; a kisebbségi lét, hátrányos helyzet ellenére megőrizni, ápolni, megmaradni kell; a szabadságot, kisebbségi jogokat meg kell védeni ill. ki kell harcolni; az identitást át kell hagyományozni a következő generációkra</i>	31,3	33,6	42,7	19,6	33,1
	Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	N=	242	507	115	46	924

vel, és a „kifejezetten vallásos” válaszadóknak már egyharmadát teszi ki. Az identitását aktívan vállaló típus (8. sz.) a nem vallásosak között szerepel a legrosszabbul, legmagasabb arányát azonban nem a vallásos, hanem a bizonytalan világnézetű interjúalanyok körében éri el. Ha a másik tipológiát használjuk, amelyik a vallásosságnak nem annyira az intenzitásáról, mint inkább a *milyenségéről* gyűjtött – ugyan csak önbesorolós módszerrel – információkat,¹⁷ akkor a kép annyiban gazdagodik, hogy a kulturális jellegű (6.) identitástípus a világnézetileg bizonytalanokhoz (keresők-höz?) látszik legerősebben kötődni, és a „vállalásos” (8. sz.) identitáskategória kis előnnyel inkább a vallásos válaszadókhöz kapcsolódik (az „egyháziasan” és „maga módján” vallásosoknak egyaránt egy-egy harmadához).

A kép még annyiban gazdagítható, hogy a 2. táblázat sokkal részletesebb (tartalomelemzéses) identitáseleminek „viselkedését” is megvizsgálhatjuk a vallásosság függvényében. A válaszhiány, az identitást illető közöny, és valamelyest a származásnak mint identifikáló elemnek a megemlítése (több ízben a világnézetileg bizonytalanokhoz csatlakozva) leginkább a *nemvallásosak* körére volt jellemző. Ugyanők viszont meglehetősen kerülték az anyanyelv, a pozitív jellemvonások és érzések, a „vállalás” és az „áthagyományozás” identitásmotívumok említését. A *pozitív* jellemvonások és a pozitív érzések említése lineárisan *nőtt a vallásosság mértékével*, de az anyanyelv és más kulturális elemek (a szűkebb értelemben vett szellemi kultúra, a történelmi hagyományok stb.) változatlanul inkább a vallásosság és nem vallásosság mezsgyéjén állók identitásbeli sajátosságai közé tartoztak. (A „vállalás” és „áthagyományozás” motívumainak a kedvelésében a vallásosak és a világnézetileg bizonytalanok osztoznak.)

A vallásosság önbesoroló kategóriái tehát erős kapcsolatot mutatnak az identitástípusok milyenségével, és ez elsősorban a *nem vallásos* emberek nagyobb identitásbeli

közömbösségében, és a vallásosak sokkal pozitívabb érzelmi hangoltságában (és csak kevésbé a tudatosabb – kulturális és „vállalásos” – identitásformák preferálásában) mutatkozik meg. (Ez utóbbi jelenség összefüggésben állhat azzal a ténnyel, hogy – különösen az erősen elkötelezett – vallásosság Erdélyben is elsősorban az alacsonyabb végzettségű és idősebb rétegekre jellemző.)

A vallásosság és az *istenhit* közismerten nem esik okvetlenül egybe. Ha identitástípusainkat az istenhit különböző fokozataival találkoztatjuk, kiderül, hogy a *nem* (vagy alig) *hívők* – a nem vallásosakhoz hasonlóan – meg lehetős közönnyel viseltetnek a nemzeti identitás kérdése iránt. Az *istenhívők* (főleg a némi kétségekkel rendelkező hívőkről van szó) azonban már nem annyira az emocionális (7. sz.) identitáskategóriához vonzódnak (mint az önmagukat vallásosnak tartók), hanem inkább az ún. „cselekvéses-vállalásos” (8. sz.) típushoz. Hasonló a helyzet azoknál is, akik – egyik kérdésünkre válaszolva – azt állították, hogy volt az életükben olyan *fordulópont*, „amikor új és személyes kapcsolatba kerültek a vallással”: körükben valamelyest magasabb volt (38%) a „vállalásos” identitás aránya, mint akiknek életében nem volt ilyen esemény (31%); ugyanakkor az „érzelmes” identitáskategória tekintetében teljesen kiegyensúlyozott (30–31%) volt a szereplésük. Az *imaélet* és az *istentiszteletek látogatásának* vizsgálata is rímél előbbi tapasztalatainkra. A templomba soha nem járó és nem imádkozó rétegek (Erdélyben nincsenek sokan: a felnőtt magyar népesség mindössze 6–7%-át teszi ki) az identitás kérdésében lényegesen közömbösebbek az átlagnál; a *rendszeres imádkozók*, de különösen a rendszeres (hetenkénti) templomlátogatók pedig kitűnnek a nemzeti azonosságtudat pozitív beállítódású típusaiban. (A templomba járás a „cselekvéses vállalásos” – 8. sz. – kategóriával mutat különösen erős összefüggést: az e típusba soroltak arányszáma a templomba soha nem járók

17%-os mutatójától az istentiszteletek hetenkénti látogatóinak 40%-os arányáig következetesen emelkedik.) Vagyis a vallásosságnak azok a kitüntetett esetei, amelyek a szokásosnál (hitben, vallási élményben, vallásgyakorlásban) *aktívabb, mélyebb és gazdagabb vallásosságot* jelentenek, általában a nemzeti identitástudatot is elmélyítik, pozitív beállítottságát és aktivitását fokozzák.

Szólnunk kell az egyes *felekezetek* – konkrétan a *katolikusok* és a *reformátusok* – identitásbeli sajátosságairól is. (A minta kicsisége miatt sajnos az evangélikusok és unitáriusok, valamint más kisebb felekezetek válaszaiból nem olvasható ki megbízható eredmény.) Már korábbi vizsgálatunk¹⁸ során is, amikor a Kárpát-medence magyarságának körében a reformátusok nemzeti identitástudatát valamivel markánsabbnak találtuk a katolikusokénál, meg kellett állapítanunk, hogy ez *nem áll* Erdély magyarságára. Ott ugyanis a katolikusok és a reformátusok egyaránt (és kb. egyforma mértékben) a markánsabb és pozitívabb identitástípusokat preferálták. Ezt a tapasztalatunkat mostani vizsgálatunk is megerősíti: a két domináns felekezet identitásarculata *csak* árnyalatnyi vonásokban különbözik. (Így a „család” és a „beleszületés” motívuma mintha a reformátusoktól kapna egy kicsit nagyobb hangsúlyt, a pozitív érzelmek kategóriája pedig a katolikusoktól.) A két felekezethez tartozó válaszadók általában erősen hasonló arányt képviselnek, és fej fej mellett haladva, vállvetve képviselik az identitásra vonatkozó válaszokból lépteny nyomon kirajzolódó közös törekvést: az erdélyi magyarság azonosságtudatának megőrzését és ápolását.

Tapasztalatunkat összegezve azt mondhatjuk, hogy a nemzeti identitástudat és a vallásosság társadalmi ismérvei az erdélyi magyarság körében jelentősen átfedik, és ebből adódóan kölcsönösen erősítik egymást. Ez a jelenlegi helyzet. A kérdés ezek után az, hogy az identitástudat és a vallásosság formáinak a társadalmi és generációs vál-

tozások hatására várhatóan (külön-külön) bekövetkező elmozdulásai a jövőben a két diszciplína egymáshoz való viszonyát milyen mértékben és hogyan módosítják. Erre a kérdésre a társadalmi tudat változásait nyomon követő újabb vizsgálatok adhatják meg a választ.

GEREBEN FERENC

Jegyzetek

- 1 A megkérdezettek körét úgy alakítottuk ki, hogy nem, életkor, iskolázottság, településtípus és felekezet szerinti összetétele erős közelítéssel azonos legyen az erdélyi magyar társadalom szerkezeti arányaival. Ennek megfelelően a mintasokaság 35%-a volt 18–34 év között és 28%-a 56 év feletti; a kérdezettek közel fele lakott 10 ezer lakosnál kisebb településeken, és közel negyede olyan településeken (falvakban és városokban), ahol a magyarság részaránya nem érte el a 30 százalékot. Ugyanakkor azoknak az aránya, akik tömbmagyar (a lakosság 90%-át meghaladó arányban magyar nemzetiségű) településeken éltek, 23 százalékot tett ki. Az erdélyi magyarság jelentős hányada (mintegy 65 százaléka) olyan vidékeken él, ahol valójában a lakosság *többségét* (több mint felét) képezi. A két legnépesebb *felekezet* – katolikus és református – arányát kiegyensúlyozottnak: 45–45 százalékosnak találtuk. A megkérdezettek egyharmada volt a Székelyföld lakosa, és a délerdélyi-bánáti (jelentős részt szórvány-)magyarság is megfelelő arányban (14 százalékkal) volt képviselve a mintában.
- 2 Eredményeit illetően ld.: Tomka Miklósnak a Magyar Szemle e számában megjelent tanulmányát.
- 3 E vizsgálatok első szakaszának eredményeit ld.: Gereben Ferenc–Lőrincz Judit–Nagy Attila–Vidra Szabó Ferenc: *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*. Bp. 1993. Közép-Európa Intézet. Az eredmények összefoglalását ld.: Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris. (Megjelenés alatt.)
- 4 Pataki Ferenc: *Nemzetkarakterológia?* Magyar Tudomány, 1997/2. sz. 177. l.
- 5 A közelmúltban Erdélyben – a magyar és román lakosságra egyaránt kiterjedően – más felmérést is végeztek, amely ugyancsak foglalkozott – más módszerekkel – az identitás kérdésével. Ld. Csepeli

- György – Örkény Antal – Székelyi Mária – Csere Gábor: *Jelentés a Tündérből*. In: Társadalmi riport 1998. Szerk.: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György. Bp. 1998. TÁRKI 527–548. l.
- 6 Gereben Ferenc: *Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben*. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzeti-ségű lakossága körében. *Protestáns Szemle*, 1995. 3. sz.
- 7 A továbbiakban az azonosíthatóság érdekében a kategória sorszáma előtt szerepeltetjük – római számmal – a táblázat (I. vagy II.) számát is.
- 8 Idézi: Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Bp. 1982. Kosuth Kiadó, 312. l.
- 9 „Az történik, hogy az agresszió, sértő előítélet, vagy a csoport hovatartozásának szóló ellenséges attitűd által kiváltott disszonancia redukciója során az identitásérvés aktiválódik.” (Csepeli György: *Szociálpszichológia*. Bp. 1997. Osiris K. 526. l.)
Egy másik vélemény: „...A nemzeti kisebbségekre nehezedő tartós nyomás vagy diszkrimináció rendszerint fokozatosan érzékennyé tesz a nemzeti-etnikai identitás kidolgozása, a megfelelő identitásmo-dellek elfogadása és beépítése iránt.” (Pataki Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Bp. 1982. Kossuth K. 317. l.)
- 10 Kérdézési helyszíneinket négy régióba osztottuk: Partium, Máramaros (Arad, Bihar, Szatmár és Máramaros megyék); Közép-Erdély (Szilágy, Kolozs, Beszterce-Naszód megyék és Maros megye nagyob-bik része); Dél-Erdély, Bánát (Temes, Hunyad, Fehér és Brassó megyék); Székelyföld (Hargita és Kovászna megyék, valamint Maros megye DK-i része).
- 11 A két régió, illetve e régiók egy-egy megyéjének magyar identitástu-datáról készült felmérés ismertetését ld.: Veres Valér: *A Kolozs és Kovászna megyei magyarok identitástudatának néhány vonása*. *Régió*, 1997/3–4. sz.
- 12 Gereben F.: i. m. *Protestáns Szemle*, 1995/3. sz.
- 13 Erre már a korábbiakban is kísérletet tettem (ld.: Gereben Ferenc: *Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében*. *Regio*, 1998/2. sz.), azzal a kü-lönbiséggel, hogy akkor a tartomelemzéssel elkülönített tematikus elemeknek a mostaninál kevésbé differenciált választékával dolgoz-tam, és a felrajzolt struktúra nem Erdélyre, hanem általában a határon túli (közép-európai) magyarságra vonatkozott. A mostani kép te-hát gazdagabbnak, és egyúttal konkrétabbnak ígérkezik.
- 14 A számítás két tematikus elem közös említésének mértékére épül: ha ez kb. megfelel a statisztikailag elvárhatónak, a Q 0 körüli érték lesz, ami közömbös kapcsolatra utal. Ha a közös említések száma jelentő-sen meghaladja a várható mértéket, akkor a Q – a vonzás mértékének növekedésével – közelít a +1-hez, és vonzásról beszélhetünk. Ha a közös említések száma elmarad a várható értéktől, a Q a –1-hez kö-

- zelít, és *taszító* kapcsolatról van szó. A +1 az abszolút egybeesést, a -1 egymás teljes kizárását jelenti.
- 15 Ezen eljárások számítógépes munkálatait – Füstös László kollegiális útmutatása nyomán – Bolváry Endre és Szabados Tímea végezte el.
- 16 A határon túli magyarokra általánosságban véve vonatkoztatva ld.: Gereben Ferenc: i. m. *Regio*, 1998/2. sz. 101–102. l.
- 17 A vallásosak az „egyház tanítása szerinti”, és a „maga módján” altípusok között választhattak. A középen álló bizonytalanokon kívül a nem vallásosaknak is két típusa különült el: egy közömbös-érdektelen, valamint egy meggyőződéses ateista.
- 18 Gereben F.: i. m. *Protestáns Szemle*, 1995/3. sz.

K: Belleury László

X 384.1 Szun

egy televíziós műsor nyolc részes
lett beszámoló

Al

MINORITATES MUNDI

A

avagy felkelhet-e a nap Északon?

II.

A Marosvásárhelyen élő Tófalvi Zoltán kötetet készült összeállítani az északi kis népekről, kisebbségekről, autonómia-modellekről. Csapongva, a szebbnél-szebb példáktól irigyen szédelegve beszélgettünk, drótpostán. Ami ebből született, nem több, mint egy tudománytalan levél, szubjektív élménybeszámoló, a három éve folytatott televíziós műsorom, a Minoritates Mundi margójára. Következik a beszélgetés második része.

Kedves Zoltán, írod, hogy a Minoritates Mundi sorozat győzte meg a nézőket, hogy a legmodernebb civilizáció és a félnomád életmód jól megfér egymás mellett. Tudod, ezzel csak az a baj, hogy nagy valószínűséggel azokat győztem meg, akiket amúgy sem kell győzködni...

Szinte a nullával egyenlő az esélye annak, hogy távoli nyelvrokaink, a lappok helyzetének bemutatásával, az iráni nomádok körében tett izgalmas látogatásom riportjával vagy a finnországi és spanyolországi cigányok egyre javuló szociális státusának ismertetésével hatni lehessen a balkáni vagy regáti beidegződésekre, főbiákra és xenofóbiákra... Nem valószínű, hogy ettől fikarcnyit is módosíthatnék például a romániai medvetáncoltató vagy üvegmosó, rézműves vagy rongyszedő cigánycsoportok helyzetén, jobb esetben idegenkedéssel, de inkább irtózat-tal egyes többségi megítélésükön. Persze, az ember azzal vigasztalja magát: a csepp is mérhető mennyiség a tengerben...

Nem tudom, ildomos-e válaszolni korlátozott terjedelemben arra a kérdésemre, hogy számomra, „aki bejárta ezt a világot”, mit jelentett a lappokkal, förjszökkökkal, izlandiakkal, az inuit irodalommal, kultúrával való megismerkedés? Hogy mit nem tudunk ezekről a kis népekről, hagyományaikról, művészetükről? Úgy veszem észre, engem messze az ismereteimen és érdemeimen felül értékelsz. Először is, nem mondhatom, hogy bejártam volna ezt a világot, még ha itt-ott előfordultam is. Aztán vannak nálam százszor illetékesebbek, kiváló tudósok, akik szakszerűen elemezhetnék a sarkköri népek kultúráját. Ott van Stockholmban Mervel Ferenc barátom, aki az irodalmukról napokig mesélhetne. Vele, vagyis az ő válogatásában és fordításában már régóta tervezzük bemutatni a Mentor Kiadó *Minoritates Mundi* sorozatában a lapp irodalmat – amelyet elsősorban norvég és svéd nyelven, olykor finnül írnak, és csak igen kis mértékben lappul. Sajnos vagy szerencsére. A *sajnos* a számi társadalom nyelvi roztsátságára utal, de a magyarra fordíthatóság szempontjából szerencse. Ebben az említett sorozatban egyébként már megjelent egypár nagyon olvasmányos vers- és prózaválogatás az északi kis népek irodalmából, Mervel Ferenc nagyszerű műfordításában. Sokkal, de sokkal jobban ki kellene használnunk, hogy ott él Svédországban ez az őrült, önfeláldozó, az Erdélyben megjelenő kötetait saját zsebéből támogató irodalmár, nyelvzseni, aki keresztbekasul fordítja a skandináv nyelveket, ismeretlen irodalmat és világot tár fel előttünk, ugyanakkor a magyar irodalmat is folyamatosan tolmácsolja Északnak. A *Minoritates Mundi* könyvsorozatában megjelent *Légyott északi fényvel* című antológiára külön is felhívnám szíves figyelmedet. Igaz ugyan, hogy én elfogultsággal lehetek vádolható, hiszen bábáskodtam a kiadásnál, írtam hozzá egy kis előszót is. De rangos irodalmárok és műfordítók, mint például az Oslóban élő Sulyok Vince vagy a magyar könyvkiadással

foglalkozó stockholmi Veress Zoltán, elragadtatva írtak, nyilatkoztak Mervel Ferenc mifelénk még mindig nem kellőképpen ismert és méltatott munkásságáról.

Hogy mit nem tudunk ezekről a kis népekről? Néhány közhelyes tényen kívül jóformán semmit! De ezen azért nem csodálkozom, mert legutóbb épp az oslói szabadtéri etnográfiai múzeum főkurátora vallotta be nekem, hogy gyakorlatilag mind a mai napig maguk a norvégok is nagyon-nagyon keveset tudnak a számikról és kultúrájukról. Úgy hallomásból ismerik a jöjkokat, ezeket az ősi „danákat”, amelyek idegenszerűségükkel és már-már genetikus fájdalmasságukkal valamiképpen mindenkire hatnak. Aztán azt hiszik, hogy minden lapp rénszarvast terel és eszik. Kedvelik a lapp népviseletet. A régi „viking gőg” elpárolgásával, a valóban példás északi tolerancia és empátia külsődleges megnyilvánulásaként ma már a norvég, olykor a svéd vagy finn szülő is szívesen öltözteti – mondjuk: iskolaünnepélyre – lapp öltözékbe a gyermekét. Mint ahogy Kolozsváron (!) házilag összefércelt, miniszoknyás vagy „felnolcasozott” melegítőalsóból fabrikált székely ruhába bújtatják a magyar óvodás kislányokat és fiúcskákat... Ennyi. Szóval van a világnak bőven bepótolnivalója.

De apropó székely ruha, lapp ruha: ne legyünk igazságtalanok, mert hej, micsoda különbség! Otthon (Erdélyben) ezzel a kényszerűen stilizált olcsó jelmezecskével a kisebbségi magyar tüntetően *önmagát* vállalja. A norvég, a svéd vagy a finn pedig a *mátság* tiszteletét demonstrálja. Igazán nem jellemző, hogy román családok *román* gyermekeket öltöztetnének székelyruhába, a velük egy hazában élő kétmilliónyi magyar honfitárs iránti tiszteletből...

Izlandon – terveim szerint – a közeljövőben fogok forgatni Sebestyén Mártával és a Gryllus testvérekkel egy zenés filmet az Apokalipsziszról. Közben talán egy „Mundi” is kikerekedik, bár tudni való, hogy Izland 1944

óta független állam, s lakóit az indoeurópai nyelvcsalád germán ágához tartozó izlandi nyelven kívül semmi egyéb nem köti Skandináviához. Hacsak a rokonszenv nem. Kisebbségpolitikai szempontból inkább az inuitok (eszkimók) és dánok lakta Grönland az érdekes. A világ legnagyobb szigete változatlanul Dánia része, és két hivatalos nyelve van: a grönlandi és a dán. A grönlandi autonómiának már régóta legfontosabb intézménye a parlament, amely semmiféle diktátumot nem fogad el Dániától. Emellett ott a képviselő a koppenhágai parlamentben is. Rendkívül eredeti módon sikerült megoldani az őslakos inuitok és a dán telepesek együttélését. Az inuitok élik a maguk sajátos életét, szokásaikkal, földrajzi helyzetükből adódó kultúrával és foglalkozásokkal, a dánok pedig kis csoportokban, klubokban az anyaországi hangulatot teremtették meg maguknak. Itt nem is *együttéléstről*, hanem inkább békés párhuzamosságról lehet beszélni, ahol a kétfajta civilizáció, kultúra nem ütközik, nem bántja egymást.

Ha minden jól alakul (és támogatókra is lelek...), 2000 tavaszán egy másik jelentős inuit társadalomba, a kanadai Nunavut Autonómiába fogok ellátogatni. Az itteni eszkimók pár hónapja kapták meg hatalmas állami segítséggel autonómiájukat, és hozták létre a saját parlamentjüket. És milyen csoda: egész Kanada szívből drukkol nekik! Talán a kanadai franciák egy alig észrevehető vonással kevésbé szélesen mosolyognak – de ez már más téma.

Eddigi legnagyobb élményem a fürjsszökkel való találkozás volt. Ha máshonnan nem, hát a labdarúgás legújabb kori krónikájából legalábbis a sportrajongók megjegyezték a nevet: Feröer. A tizennyolc tagból álló atlanti-óceáni szigetcsoporthoz nagyjából egyenlő távolságra fekszik Norvégiától, Izlandtól és Skóciától – tulajdonképpen elég közel Európához és mégis elég messze ahhoz, hogy csak szökőévenként vetődjön arrafelé magyar utas.

Koppenhágából Feröerig annyit kell repülni, mint mondjuk Budapesttől Tuniszig... Szóval többen mondták nekünk, hogy „ti vagytok az első hús-vér magyarok, akikkel találkozunk”.

A vikingek által betelepített szigetek Norvégiához tartoztak egykoron. Miután Norvégia és Dánia perszonálunióra lépett, Feröer ellenőrzését fokozatosan átvette Koppenhága. És ahogy ez már gyakran előfordult a világtörténelemben, a szétválás után Norvégia „hozománya” dán tulajdonban maradt. Az eredetileg ónorvéget vagy fürjsszót beszélő parányi népnek évszázadokon át még imádkozni is dánul kellett. A nemzeti öntudat, a szellemi ébredés a múlt század derekán kezdődött, amikor a haláskunyhóból már kihallatszott a hatóságilag tiltott konyhanyelv... A II. világháborúban Dániát a németek rohanták le, a Feröer-szigeteken angol csapatok kötöttek ki. Ekkor – és csak nagyon rövid ideig – volt Feröer független. 1948-tól ismét a Dán Királyság kötelékébe tartozik (ezt akkoriban a feröeriek fogcsikorgatva vették tudomásul), ám a *nemzetközileg garantált autonómia* csodálatos fejlődést eredményezett. Ennek az alig 45–50 ezer lelket számláló népnek mindene megvan ahhoz, hogy jólétben és otthon érezhesse magát. És minthogy a szigetek legnépesebb őslakói maguk a birkák (ezért is hívják Feröert régiesen Birka-szigeteknek), ez a derék állat került a helyi parlament címerére...

Ma a Dániához tartozás egyetlen fellelhető, hivatalos bizonyítéka egy csinos villa, ahol az egykori helytartók kései utódaként a „high commissioner”, a dán kormánybiztos lakik és dolgozik. Egy kedves, szerény hölgy (Vibeke Larsen), aki inkább tűnik egyetemi tanárnak, mint magas rangú diplomatának. Hatásköre leginkább a dán és a feröeri kormány, valamint a két parlament tevékenységének harmonizációjára szorítkozik. Úgy fogadott, mintha régi barátok lennének. Hosszas beszélgetés után, utolsó és provokatív kérdésemre, hogy mi történne akkor, ha netán Fe-

röeren a Dániától való teljes elszakadást szorgalmazó függetlenségpártiak szereznek meg a voksok többségét, mosolyogva ezt válaszolta: „Dániát régi, kipróbált és természetes érzelmeken alapuló barátság fűzi Feröerhez. Ha a förjszk nép úgy döntene, hogy Dániától teljes politikai és gazdasági függetlenségben akar élni, ezt mi akceptálnánk. Dánia habozás nélkül engedné el Feröert... és maradna a jó barátság.” A feröeri kormányfő vagy miniszterelnök (aki természetesen förjszk, akárcsak a szigetek minden lakója) hasonló nyugalommal reagált a kérdésre: „Itt demokrácia van, és ezeréves parlamentarizmus. Minden úgy történik, ahogy a helyi népszavazás dönt.”

Feröer egy igazi miniatúr ország, ahol minden van. Még a látványa is olyan, mintha terepasztalon építettük volna fel kedvenc álomországunkat, apró színes házacskákkal, zöldellő lankákkal, romantikus festményekből ellesett sziklákkal, rafináltan megvilágított, aranyló párájú vízesésekkel... A parlamentje alighanem a világon a legkisebb. Profán hasonlattal élve, kívülről olyan, mint egy remekbe szabott erdélyi hegyvidéki csűr, csak fű van rajta. Pontosabban gypeszőnyeg, mint a legtöbb hagyományos feröeri ház tetején. És ebben mégis elfér nyolc párt harminckét képviselője, méghozzá példás békességben.

Nem tudom, hogy a kis népek sajátja-e, a gyönyörű természetből avagy az emberek lelkéből fakad, de sehol a világon nincs annyi „egy főre eső” költő, mint Feröeren. Ez a költők országa. Még egyszer mondom: csak forduljatok bizalommal Mervel Ferenchez, az egyetlen csudabogarhoz, aki jónéhány förjszk verset fordított magyarra.

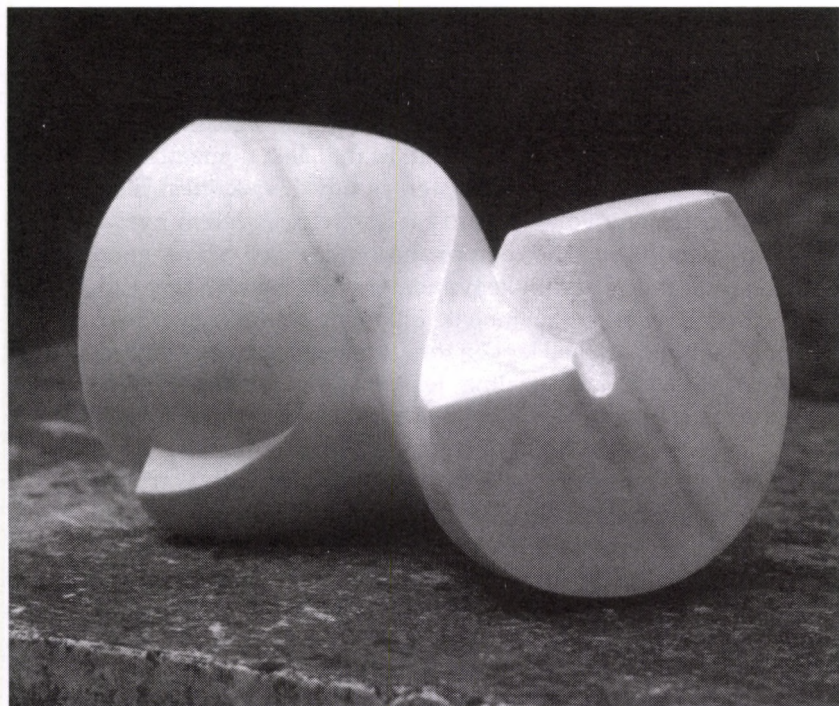
A szellemiekről még ennyit: hosszán beszélgettem egy feröeri pappal arról, mi lehet a magyarázata annak, hogy az istenhit olyan fontos a förjszöknek. A véleménye érdekes: „A halászat a háborgó tengeren, a viharok váratlan támadása, a madártojások begyűjtése, a juhász nélkül tartott juhok összefogdosása az irdatlan sziklákról mind-

mind témérdek veszéllyel jár. A veszélyekkel teli természet szinte kézzelfoghatóan jelen van a mindennapi életben. Az itteniek mélyen hisznek abban, hogy soha nincsenek magukra hagyatva, mert mindig kapcsolatban állnak Istennel. Isten nálunk nem csupán elmélet, hanem – maga a valóság. Nagy szégyen például, ha egy gyermek nem tudja a Miatyánkot, mikor először megy iskolába. Még a legkisebbek is, akik összevissza tekergetik a fejüket és izegnek-mozognak a templomban, ha meghallják a Miatyánkot, automatikusan összekulcsolják a kezüket...”

Azt már nem is részletezem, hogy az anyanyelvi oktatást az elmúlt évtizedekben az óvodától az egyetemig megszervezték. Igen: Feröeren egyetem is van, ahol első-sorban történelem-, nyelv- és irodalom-szakon lehet tanári vagy kutatói diplomát szerezni, de már a természettudományi tanfolyamok is beindultak. Az egyetem, ha összes melléképületét egymásra raknánk, akkor sem lenne nagyobb egy átlagos budapesti gimnáziumnál. A tizedik osztály elvégzése után a fiatalok egy csomó förjszk nyelvű szakmai főiskola között válogathatnak. Van műszaki, ipari és kereskedelmi főiskola. És minthogy „valakinek dolgozni is kell”, a halászati és tengerészeti szakiskolákon – ugyancsak förjszkül – a kalandvágó fiatalok kitanulhatják a hajóskapitány, a kormányos vagy a hajógépész szakmáját.

Nem tudsz a kultúra területéről olyat mondani, ami ne lenne Feröeren. Rádió, televízió, irodalmi és tankönyvkiadók, újságok, múzeumok, képtárak satöbbi, satöbbi. Hogy miből? Nem tudom. Leginkább: akaratból.

Mindig hangsúlyozom, hogy ez van, az van, még-hozzá *förjszkül*. Mert ez nagy szó, hiszen ne felejtjük el: Feröer mégiscsak a Dán Királyság része. De nincs olyan dán, aki azt követelné: a feröeriek igenis beszéljenek dánul. A gyakorlat a következő: az első két-három évben az iskolában csak förjszk nyelven tanítanak, hiszen előbb mindenkinek tökéletesen el kell sajátítania az anyanyel-

FEHÉR TORZÓ, 1991
márvány
(30×30×48 cm)

vét, mielőtt második nyelvet kezdene tanulni. A harmadik osztálytól a gyermekek már dánul is tanulnak, és az ötödikben elkezdik az angolt. Így aztán mire elvégzik az általános iskolát, többé-kevésbé háromnyelvűek. Anélkül, hogy a gondolkodásukat, kifejezőképességüket ez megzavarná. Mert van prioritás! Lehet, hogy egyes nyelvészeknek (és politikusoknak...) erről más a véleménye, de a férfoeriek hiszik és vallják: mélyen gondolkodni és érezni először az anyanyelven lehet és kell. Különben csak zűrzavar és zárlat támad a „komputerben”.

Gondolj csak bele: ez a nyelv nem is olyan régen még szinte használaton kívüli volt. Fejlődésében megrekedt a IX–X. században... Igazán csak ebben a században kelt életre. Most is, mind a mai napig „dolgoznak rajta”. Szavakat kell kreálni, kitalálni. És utálják a nemzetközi kifejezéseket. Még a helikoptert is úgy hívják: *tilla*. Életere szóló élmény volt a fővárosi (tórshavni) egyetem nyelvészeti műhelye, ahol betoppánásomkor egy csomó gondterhelt tudós egy lepkegyűjtemény fölé hajolva épp azon törte a fejét, hogy melyik pillangót minek nevezzék... Mert mindnek kell legyen fürjszk neve! Aztán egy adjunktusnő, végtelen bizalma jeleként, szinte lábujjhegyen, maga is megilletődve, bevitt a szentélybe: egy páncélaajtós, tűzbiztos szobába, ahol a fémpolcokon fémdobozok voltak, mint megannyi széf, a dobozokban pedig kartonlapok, fürjszk szavakkal és a hozzájuk fűződő magyarázatokkal. És csak ennyit mondott (szó szerint idézem a riportból): „Itt őrizzük a fürjszk nyelvet. Úgy vigyázunk a szavainkra, mintha aranyból volnának. Nehogy eltűnjenek, vagy kivigye őket a huzat...”

Nem vagyok hivatott eldönteni, hogy mennyit ér, igazából milyen, mihez mérhető e kis népek kultúrája. Mondhatnék közhelyeket: hogy izgalmas, csodálatos, megható, a miénktől nagyon-nagyon eltérő... Persze, az is igaz lehet, hogy például a lapp/számi kultúra nem helyezhető a mérleg egyik serpenyőjére, ha a másikon a francia van... De hát ez mennyiségi kérdés, és nyilván nem erről van szó. Azt viszont pont Északon tanultam meg, a fürjszköknél, a lappoknál: mindenki a Föld kellős közepén él! Minden nép, a legparányibb is, minden kultúra (a legkevésbé ismert is) a földgolyó lelki térképének a középpontjában él-érzi magát. Ez teljesen jogos! Erről az optikáról sosem szabad megfeledkezni. Mi is, képzeink szerint (és ehhez az „Euro-centrikus”, téglalappá torzított világtérképek is hozzájárulnak) a központban élünk: *felettünk*, vala-

hol messze az északi népek, *lent* van Afrika, *balra* Amerika, *jobbra* Ázsia... A papírmásé földgömböt is csak ritkán nézegetjük felülről, mintha ott csak egy unalmas hősipka lenne. Láttál Te már olyan térképet, amelynek széleit körrös-körül a sarkkör képezi? Fantasztikus. Akkor döbbsz rá igazán, hogy a kontinensek – és velük együtt az egymástól oly távolinak képzelt kultúrák – szinte összeérnek. *Hogy milyen közel vagyunk egymáshoz!* Rovaniemiben, a finnországi sarkköri múzeumban értettem meg egy szellemes, koralakú tárlóban, ahol a szemlélőnek középen elhelyezkedve kell báméskodni, hogy tulajdonképpen milyen könnyen nyomon követhető a sarkköri népek szellemi rokonsága, hogy azonos életfeltételek, hasonló földrajzi viszonyok egymáshoz nagyon hasonló kultúrákat teremtenek. Ezeket többnyire külön-külön tanulmányozza a szakember, de ha olykor a sarkköri kultúrát népektől és kontinensektől elvonatkoztatva egységes egészként szemléljük, teljesen új értelmezést kapunk, és az embert lenyűgözi a sokféleség és egymásbafonódás összképe. Mint egy harmonikus perzsaszőnyeg, amit száz meg száz színű selyemszállal bogozgattak zseniális kezek egységes remekművé.

CSELÉNYI LÁSZLÓ

K: SNEE' Péter

egy huszonöt éves lakáskérvény
története levelekben

Alm

LEVELEZŐ JÁTSZMA A LAKÁSOSZTÁLYAL A 80-AS ÉVEKBEN

Részlet

Levél a Lakásügyi Osztály Vezetőjének

Lakáskérvényünk idén huszonöt éves. E ritka jubileum talán hozzájárul ahhoz, hogy végre érdemben foglalkozzanak kérésünkkel. Csupán tavaly derült ki: jóhiszeműen cserealapként felajánlott lakásunk annak elfogadhatatlan, mivel a ház, ahol lakunk, magántulajdon. Ekkor javasolták, kérjünk egy fokozattal jobb lakást, amit idővel – ha majd sorra kerülünk – az általunk igényelt nagyobbra válthatunk. Mivel érdekünkben áll minden lehető eszközzel felgyorsítani a csere kissé elhúzódó folyamatát, beleegyeztünk.

Nem sokkal a Határozat kézhezvétele után csakugyan megkaptuk az értesítést, mehetünk a címekért. Abban a hiszemben élünk, ennyi év elteltével végre történik valami. Tévedtünk. A Határozatban szereplő „fokozati” kifejezést szó szerint értettük. Úgy véltük és véljük, hogy ez vagy egy lakóhelyiséggel többet, vagy pedig komfortosat jelent – félkomfortos helyett. Minőségi, illetve mennyiségi többletet tehát a meglevő szoba-konyha félkomfortos lakással szemben.

Ehelyett viszont a megadott címeken rosszabb, egy-két esetben a jelenlegivel azonos nivójú lakást találtunk. Általában elhanyagoltak, felújításra szorultak, és kifejezetten szükséglakásjellegűeket. Rendbehozataluk nem éri meg a reájuk fordított költséget, munkát. A most már lassan tucatnyi cím közül eddig mindössze egy akadt, amelyik valóban megfelelehetett volna. Ez viszont a meglevővel azonos alapterülete mellett lényegesen kisebb lakóteret biztosított, s így végső soron nem volt elfogadható.

Legutóbbi ajánlataik a fokozati váltást határozottan „lefelé” értelmezték, mivel a jelenleginél sokkalta rosszabbat kínáltak

számunkra. Nem világos például, hogy a már most igen szűknek bizonyult 28 m²-t miként cserélhetnénk fel egy ugyancsak fél-komfortos 18 m²-re.

További félreértések elkerülésére szeretnénk még egyszer rögzíteni: lakásunk cseréjét két ok miatt kértük 25 évvel ezelőtt. Részint mert kicsinek, szűkösnak bizonyult, részint pedig, mert nem eléggé komfortos. Meglevo előnyeinek megőrzésével (világos, kertre néző, egy csöndes, földszintes házban van) szeretttük volna hátrányait kiküszöbölni. Természetesen, tudatában vagyunk a dolog nehézségének és készen állottunk minden tőlünk telhető áldozatra, noha – úgy véljük – az eltelt negyedszázad eleendő időt biztosított volna az optimális megoldásra is.

Nyilvánvaló számunkra, hogy a mostani szisztémánál sem képzelhető el a cserelakás össz-alapterületének a jelenleginél kisebb, vagy azzal megegyező elfogadása. Ilyen kis méreteknél minden komfort-javulás, illetve bővülés, tehát fokozati változtatás szükségképpen alapterület-növeléssel jár. Ezért érthetetlen az azonos, vagy kisebb lakások sorozatos felajánlása. Meglehet, egy függönnyel elkerített mosdótál hivatalosan már komfortosítja a lakást, nekünk viszont nem jár semmiféle fokozati többlettel, ha ezt pl. a meglevo kamránk ellentétezeként nevezik meg. Csúpn egy kialakításbeli sajátosságot jelent, nem egyebet. Komfortosabbnak a fürdőszobával és előszobával ellátott lakást tekintjük. Márpedig – figyelembe véve a csere és a költözködés anyagi terheit – a meglevoval azonos, vagy annál rosszabb lakásba költözni nem kívánunk. Ragaszkodunk a Határozatba foglalt többletthez, amire de jure és de facto egyaránt minden alapunk megvan.

Fenntartásainkat szóban már többször jeleztük, ám hiába. Figyelembe sem vették. Ezért kényszerültünk írásba foglalni javaslatunkat: a maguk által is jogosnak elismert, elfogadott lakásigénylésünket átmenetileg alaposan redukáló, s már határozatban rögzített ajánlatukat betartva eleve olyan lakást kínálnak fel, ami saját ígéretüknek és a mi ugyancsak korlátozott igényeinknek egyaránt megfelel. Különben a jelenlegi gyakorlat egyedül arra tűnik alkalmasnak, hogy saját készségüket doku-

mentálja, valós megoldást azonban nem kínál. Holott érdekeink közösek: ami nekünk megkönnyebbulést hoz, az Önöknek egy sikerrel elintézett és végre lezárt ügyet jelent.

Szeretnénk megismételni, a lakáscsere gyors végrehajtása elsősorban és minden kétséget kizáróan nekünk fontos. Nehogy azon látszat keletkezzék, mintha akadékoskodásunkkal hátráltatni akarnánk az Önök lelkes és gyors munkáját, amiben egyébként nem kételkedünk. Sőt, azt kívánjuk: erőfeszítésük valóban célhoz vezessen, s ne merüljön ki az akadályok feltárásában.

Kelt: 1983. szeptember 5.

A Hivatal választott stratégiáját lépéskényszer indokolja, bizonyítania kell, hogy nem henyél. Cselekvésre nőgatják, nosza, lázas működésbe kezd. Még hogy semmit sem tesz? Sorozatban küldözgeti az újabb meg újabb címeket: bőven kínál megtekintenivalót, lehet választani. Előveszi az ún. szükséglakások listáját, bármelyik a kérelmezőké lehet. Kettős félreértésből teszi ezt, részint hisz a tanulatlan munkásasszony meséjében, részint akként vélekedik: ügyfelei kerültek időzavarba, és hozzá hasonlóan beérik majd a látszattal is. Tévedésének alapja azonban erőfölényébe vetett rendíthetetlen hite, ha elkeseredésükben fűhöz-fához kapkodnak is a szerencsétlenek, elegendő az orruk előtt elhúzni egy mézesmadzagot, és megint derék, engedelmes alattvalókká válnak. A felajánlott szükséglakásokból csupán a szükség az igaz, nem kínálnak fedeleet. Egy négytagú csalátnak például kilenc quadrátnyi terület jut kevéssel odébb, a Jász utcában. Mi fér el ott? Látogató nem, a résnyire nyíló ajtó mögött matracok borítanak minden tenyérnyi helyet a szekrények között. Lehetetlen mozogni odabent, a gyerekek kúsznak, és jobb híján a plafonról alácsüngő televízióval mulatják napjaikat. Lecsapható előlap szolgál asztal gyanánt, mögötte a szabályellenesen bekötött, törpe villanyrezsón melegítik az ételt. Víz, WC az udvaron, mosási lehetőség

nincs. Akad kényelmesebb és jobban felszerelt szükséglakás is, amiben több helyiséget alakított ki valamelyik előző, leleményes tulajdonos, az egyes életfunkciók különválasztása azonban csökkenti a rendelkezésre álló teret, s elaprózta a helyiséget. Karnyújtásnyi hálófülkék, ülőke nagyságú reterátók sikeredtek ekként, s velük bezártságélmény tetézi az otthontalanságot. Legrosszabbul a hibrid megoldásokat választók járnak, akik függönyökkel, mobil falakkal kísérleteznek, mert a konyha közepén feszítő kádat körülvehetik leplekkel, amint az illemhelyet is palástolhatják, hangjukat és illatukat viszont nem rekeszthetik ki. Akkor egyszerűbb és olcsóbb már sörrel, borral vonni homályba a tekintetet.

Nem vált be a városrendezők kivárásos taktikája. Hasztalan remélték a Katona-telepnél is, majd csak elköltöznek Szent Mihály lován az öregségükre fillér nélkül maradt mutatóványosok. Dűledező bódéik menten benépesülnek a jobbra vágyó barlang- és kalibalakókkal. Ismeretlen tájakról érkeznek családostul, hatan-nyolcan, és szörnyű betegségekkel megvert gyermekeik naphosszat ugrálnak a járdaszélen, közszemlére téve ótvart, sebet. Kisigényű idősök helyett fiatalok jönnek, s ahogy élénkül a főútvonallá lett Reitter Ferenc út forgalma, úgy válik mind botrányosabbá e látvány. Végül eldózerolják az ürülékbe és szemébe süppedt nyomortanyát. Napokig fertőtleníti a Köjál, míg a leendő társasház alapozói oda merészkednek. Ám e kirívó esetben alkalmazott radikális eljárás nem ismételtetik a szolid köznapokon, arra nincsen elegendő kapacitás.

A mosókonyhák, padlásfeljárók, elbitorolt közcécek bérlői sűrűn cserélődnek, és hiúzszemmel lesik, mikor keveredhetnek akár csak egy árnyalatnyival elfogadhatóbbá. Lopnak, csalnak, hazudnak, és mindenekfelett takarékoskodni próbálnak, hogy tovább kerülhessenek. Legnagyobb választékkal így a legrosszabb kategória szolgál, mi-

nél tűrhetőbbek az odúk, annál kevesebb a szabad. Támogatók és jóféle összeköttetések kellene, ha átmeneti ott-honnak alkalmas lakáshoz szeretne jutni valaki, nem is említvén a szükséglakások palotáit, azt a sok kéz kezelt mos alapon annak minősített műtermet, budai villarészt, ami a szerencsétlen sorsú kádergyermeknek, tanácsi és pártvezetők halmozottan hátrányos helyzetű hozzátartozóinak jut, hogy később legyen miből átköltözniük a hozzájuk egyedül méltó régi polgárlakásokba.

Lakást akarnak? Kapnak, csak győzzék elfogadni! Hivatkozási alapul egy mind ez idáig észre sem vett apróság szolgál: évtizedeken át nem tűnt föl egyetlen ügyintézőnek sem, hogy a kérvényezők magánházaiban bérlők. Most, hogy kézbe veszik az aktákat, végre ráébrednek a malőrre. Ha korábban kelnek, a listára vételt is elutasítják, így viszont beérik annyival, hogy két kézzel mutogassanak az inkriminált passzusra: nem tudnak cserelakást felajánlani, tehát átmeneti elhelyezésre jogosultak csupán. Első pillantásra leleményes, de veszélytelen csapdát állítanak fel. Mindössze arra kell ügyelnünk, nehogy olyan látzat keletkezzék, mintha a hibánkból húzódnék az ügy megoldása. Tanári feladatunk annak súlykolása: számukra is fontos a mielőbbi befejezés, ezért kerül időkeretbe minden. Valósággal presszionáljuk őket: ne szabódjanak tovább, lássanak a dolgukhoz immár, miközben tisztában vagyunk azzal, miként a szervezet egészének, úgy tagjainak hivatalos megítélését sem befolyásolja munkavégző képességük. A megbízhatóságon, valamint az engedelmességen kívül egy szempont lehet mérvadó itt: az észrevétlenség. Ne keltsenek botrányt, ne szerepeljenek, ne adjanak okot a beavatkozásra, azaz ne nyugtalanítsák a fellettes szervet. Mi pedig kellemetlenek vagyunk, zajongunk és dolgoztatunk., a Hivatal kertelve védekezik. Mellébeszél, kitér, makacsul ismételteti lehetetlen ajánlatait, s nem felel a hozzá intézett beadványokra.

Lakásügyi Osztály Vezetőjének!

0058191958-as iktatószámú lakásigénylésünk tárgyában folyó év szeptember 5-én levelet intéztünk Önökhöz. Ebben előadtuk, hogy a fokozati lakásigénylés kielégítésére tett intézkedéseiket elégtelennek tartjuk. Azaz a számunkra mint egy fokozattal jobb cserelakásként felajánlott lakásokat nemhogy jobbnak, egyenesen a meglevőnél rosszabbnak találjuk.

Úgy véltük, véleményünk kifejtésével hozzájárulhatunk az Önök szakszerűbb és pontosabb munkájához. Hiába vártuk azonban, semmiféle válasz nem érkezett írásunkra. Egy hónappal később, most ismételten arra kérjük Önöket, hogy szíveskedjenek panaszunkkal érdemben foglalkozni, s reá mihamarább megadni a feleletet.

Budapest, 1983. október 5.

Hiba volna ejteni a fonalat, elvégre nemes szándékok vezérelnek. Fűt az indulat, s cselekvésre sarkall a gyakorlatias ellenzéki tevékenységként értelmezett küzdelem. Borús idők járnak éppen, a lengyel hadiállapot szinte megbénítja a másról álmodozókat, míg a fogdmegeket fölbátorítja. A válság tüneteként azon rágódunk: mi értelme annak, amit csinálunk. Szépek a deklarációk ugyan, de mit érnek, ha nem enyhítik a szorongást. Ha sikerül visszagaradnunk jusunk kicsinyke darabját, elégtételt jelentene a kilátástalan évekért, s halvány reménnyel kecsegtetne, nem legyőzhetetlen ez az óriás sem, csak meginog egyszer, s összeroskad.

XIII. Kerület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága lakásügyi osztály

II-7439/83. ügyiratsz.

Előadó: Kissné

Távbeszélőszám: 298-260/191

Osztályomhoz írt levelére az alábbi tájékoztatást adom: Régi igénylésére való tekintettel ügyét a Végrehajtó Bizottság 1983. szeptember 20-i ülésére terjesztettük, amely korábbi

döntését módosítva 2 szoba-komfortos lakásban való elhelyezését hagyta jóvá.

Amennyiben ilyen lakást fel tudunk ajánlani, írásban küldünk értesítést a közeljövőben.

Kérem válaszom szíves tudomásulvételét, türelmét.

Bp. 1983. IX. 27.

Erdélyiné Dr. Auer Katalin sk. oszt. vez. a kiadmány hitelül

Mekkora tévedés a bürokrácia malmának lassúságán merengeni! Nem örül az sehogyan sem, álló esztendeje pihen, csak az ismételt nógatásra jut el odáig, hogy elhesintse a tolakvót. Levele azonban fejléces, ügyiratszámos, amivel újabb lehetőséget kínál a hivatkozásra.

Barátkozós kedvükben nincsenek éppen: se megszólítás, se magyarázat, miért hallgattak olyan sokáig. Annak kifejtését is mellőzik, mi okból tekintettek el saját intézkedési határidejüktől, röviden közlik a tényeket: tudtunk és beleegyezésünk nélkül újratárgyalták az ügyet és megváltoztatták határozatukat, egyébként várjunk türelemmel. (Csupán az utóbbi megjegyzés személyhez szóló, kezdik megjegyezni nevünket.) A tényeket illetően némileg ambivalens a közlés, nevezhetnénk akár zavarosnak is. Írásba adják, hogy kétszoba-komfortos lakásra érdemesítettek, de mi ebben az új? A szoba-félkomfortos és az említett között legföljebb egy fokozat lehetséges még: az egyszoba-komfortos, („Összkomfortos az a lakás – olvashatjuk a *Lakásigénylés Bejelentés Kevésbé közismert fogalmak és egyéb kitöltési magyarázatok* című rovatában –, amely legalább 12 négyzetmétert meghaladó alapterületű lakószobával, főzőhellyel, fürdőhellyel, WC-vel, közművesítettséggel, melegvízellátással és központi fűtési móddal rendelkezik. A komfortos lakás rendelkezik az összkomfortra megállapított minden feltétellel, csak fűtése egyedi, pl. kályhafűtés. A félkomfortos lakás követelményei: 12 nm-t meghaladó lakószoba, főzőhellyel, fürdőhellyel, vagy WC, közművesítettség és egyedi fűtési mód. Komfortnélküli a lakás, ha

legalább 12 nm-t meghaladó alapterületű lakószobával és főzőhelyiséggel, továbbá a lakáson kívül WC használatával és egyedi fűtési móddal rendelkezik, valamint a vízvétel lehetősége biztosított. Szükséglakás az a helyiség, helyiségcsoport, amely a lakásra megállapított követelményeknek nem felel meg, de amelyeknek – amelyben legalább egy helyiségnek – a, alapterülete a 6 nm-t meghaladja, b, külső határoló fala legalább 12 cm vastag téglafal vagy más anyagból épült ezzel egyenértékű fal, c, ablaka vagy üvegezett ajtaja van, továbbá d, fűthető és e, WC, árnyékszék használatra, valamint a vízvétel lehetősége biztosított.”), olyat viszont nem ajánlottak még. És vajon minek kell a VB napirendjére kerülnünk? Mi tagadás, fölmerül a gyanú: egyetlen szó sem igaz a közleményből, csupán azért írták, hogy valamiképpen fedezzék tétlenkedésüket. Egy televíziós interjúban, melyet megszellőztet a napisajtó is, Budapest tanácselnöke éppen ekkoriban jelenti ki: régi lakásigénylések már nincsenek, valamennyit teljesítették az elmúlt években. Innét hát a fejlődés papír, a kiadvány hitelét tanúsító ellenjegyzés, a nem is egy, hanem két körpecsét, higgyék csak, konkrét ígéretet kaptak.

XIII. kerület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága Lakásügyi Osztály Vezetőjének

Tisztelt Osztályvezető!

Örömmel fogadtuk fenti ügyiratszámú levelét, amelyben arról tájékoztat, hogy a VB 83. szeptember 20-i ülésén módosította korábbi döntését és részünkre 2 szoba-komfortos lakást utalt ki.

Írásbeli értesítést ígért és a türelmünket kérte. Készséggel biztosítottuk ez utóbbit, hiszen 25 év alatt elég időnk volt gyakorolni. Két hónap elteltével azonban szeretnénk, ha valamilyen határidőt jelölne ki, hogy tudjuk, mennyit kell még várakoznunk – türelmesen.

Fáradozását előre is köszönjük.

Budapest, 1983. november 17.

A kampány lezajlott, ismét csend van. Lakás még nincs, viszont a Hivatal homályából arcok bukkannak elő, amitől személyesebbé válik szorosnak éppen nem mondható kapcsolatunk, és immár szemtől szembe folyik a küzdelem.

XIII. Kerület Tanácsának Végrehajtó Bizottsága Lakásügyi Osztály Vezetőjének

Tárgy: panasz késedelmes, elégtelen ügyintézés miatt
Tisztelt Osztályvezető!

II-7439/83. ügyiratszámú levelében 1983. szeptember 27-i keltezéssel arról értesített, hogy a VB módosította korábbi döntését és részünkre 2 szoba-komfortos lakást hagyott jóvá. Írását az alábbiakkal zárta: „Amennyiben ilyen lakást fel tudunk ajánlani, írásban küldünk értesítést a közeljövőben. Kérem válaszem szíves tudomásulvételét, türelmét.”

Lakáskérvevényünk ekkor 25 éves volt, rendelkezünk tehát némi gyakorlattal. Hosszas várakozás után végül 1983. november 17-én kelt levélben figyelmeztettük ígéretére. Választ erre a mai napig sem kaptunk.

1984. február 22-én személyesen mentem el osztályára, ahol Dull Ferenc és Kiss Jánosné ügyintézők közölték velem: pillanatnyilag felajánlható lakással nem rendelkeznek. Arról, hogy mi történt az elmúlt időszakban, nem esett szó. Ami természetes is, hiszen gyakorlatilag nem történt semmi. Először ottlétemkor ütötték fel a listát, s mert még irataim összerendezésére sem futotta, az írásbeli értesítésre hiába vártunk.

Holott valószínűtlennek tartom, hogy a közben eltelt fél év során ne akadt volna egyetlen cím sem. Intézkedési stílusuk pedig a jelen helyzetre vonatkozó állításukba vetett hitemet is megingatta. Elképzelhetetlennek tartom, hogy Budapesten ne akadna egy-két megfelelő minőségű, szobaszámú és komfortfokozatú följajánlható lakás.

Kérem, hogy szíveskedjék ellenőrizni a címlistán, s az eredményről – ígéretéhez híven – írásban értesítsen!

Úgy véljük, hogy ha egyébre nem is, de a több mint negyed százados várakozással arra legalább jogot formálhatunk, hogy ügyünket nem kivételes, ellenkezőleg, normális, minden hivataltól megkövetelhető módon kezeljék. S miként eddig előnyben nem, úgy most hátrányban se részesítsenek.

Levelünk egy-egy másolatát megküldjük a Fővárosi Tanács VB Lakásügyi Főosztályának és a XIII. ker. Tanács VB Titkárának
Budapest, 1984. február 29.

Szabályok híján nem lehet játszani, s milyen mérkőzés az, ahol az ellenfélnek jogában áll szüntelenül cserélni az előírásokat attól függően, hogy éppen mi az érdeke?

Jól idomított házőrzők fogadnak kellő undorral:

– Mi tetszik?

– Semmi.

Akkor rendben vagyunk, csak a jelenlétem zavaró.

– Mire vár még?

Az egyikükben derengeni kezd valaminő emlék, talán lakást szeretnénk.

– Nincs még. Különben is, várjanak a sorukra türelemmel. Attól nem lesz hamarább, ha bejárnak ide! Időben értesítjük magukat.

– Bocsánat, tudják, miről van szó?

Ekkora szemtelenség hallatán elakad a lélegzetük. Még ilyet! Ki ez és milyen ügyben érdeklődik? Sajnos, elfeledték megkérdeni.

– Talán megnézhetnék az iratokban!

Kapva kapnak a mentő ötlet után. Hogy ez eddig nem jutott az eszükbe!

– Mi is az ügyiratszama?

Csakhogy sehol sem lelik az aktát. Idegesen kótorásznak a dossziék között. Hosszúra nyúlik a csend, egyedül a borítékok surrognak.

– Nézd meg a kettesben, mintha ott láttam volna – mondja egyikük. A másik tessék-lássék belekotor egy

fachba, de miért is lenne éppen ott az ügyirat? A lista viszont kéznél, abban keresnek az ügyfél bemondása alapján egy címet. Éppen csak belepillantanak, kimerítette őket a keresgélés.

– Nincs – mondják unottan, és fáradtan rognak a székre. Mit kívánhatnék még tőlük? Dolgos kezük ernyedten hull alá, szétsodorja az asztalon halmozódó lapokat.

– Jé – csuklik föl egyikük, bár a dosszié nincsen meg, egy hozzá tartozó levél, a levelem ott hever. Borítékját fölmetszette a postabontó és kiszignálta, feltehetően még tavaly. És a karácsonyi szünetben kötelező összetartás? Hol az éberség, már senkiben sem bízhatunk?

Csodálkozva forgatják, noha azért nem olvasnak bele, annyira mégsem érdekli őket, inkább rejtélyes felbukkanásától jöttek lázba.

– Nahát.

Miért haragudnánk rájuk?

*Fővárosi Tanács VB Lakásügyi Főosztálya Vezetőjének
Tisztelt Főosztályvezető!*

26 éve húzódo lakásügyünk mielőbbi megoldásához kérjük az Ön segítségét, támogatását. Amiként az a mellékelt levélből is kitűnik: 25 évi hiábavalónak látszó várákozás után végre ígéretet kaptunk, lakást azonban nem, márpedig egy határozatba mégsem költözhetünk.

Úgy véljük, további várákozásra nem a lakás, hanem a figyelem hiánya kényszerít bennünket. Ezért kérjük az Ön közreműködését.

Budapest, 1984. február 29.

Bevált formulát ismételtetünk baljós előérzettel, hiszen a meglepő helyett könnyen kiszámítható fordulattal élünk. Jóllehet választott fórumunk új, kitaposott ösvényen járunk. Hivatkozási alapunk ráadásul elévült közben, hiszen kit érdekelne már, hogy akad a fővárosban ne-

gyedszázadnál idősebb kérelem? De hátha eltérőek az egymással függelmi viszonyban álló szervezet érdekei, s e különbség talán meglovagolható. A vizsály szítása azonban kétes eredménnyel jár, ráfizetünk mi is a sompolygásra. Szokatlanul hamar megérkezik a válasz

Felhívás

T. Cim a túloldali szám alatt a Lakásügyi Főosztályhoz iktatott beadványán az illetékekre vonatkozó rendelkezések szerint járó 20 Ft illetéket bélyeggel nem róttá le. Ezért a 11/1966. (VI. 29.) PM sz. rendelet 69. §-a alapján felkérem, hogy a hiányzó illeték és e felhívás 5 Ft költsége fejében a VÁLASZ-LEVELEZŐLAP erre kijelölt helyére 25 Ft értékű illetékbélyeget ragasszon fel és azt 8 napon belül ajánlott küldeményként adja postára. Ennek elmulasztása esetén az illetéken és a költségen felül még az illetékkal egyenlő összegű felemelt illetéket is meg kell fizetnie.

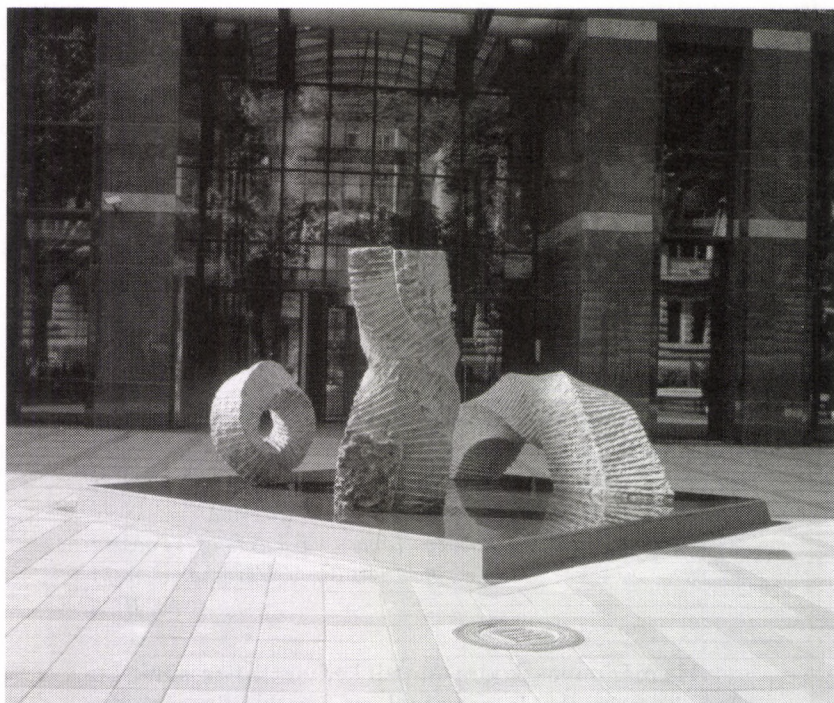
*Feladó: Budapest Főváros Tanács VB Lakásügyi Főosztálya
1840 Bp. V. Városház u. 9–11.
84. III. 5.*

Ha már panaszkodni támadt kedvünk, fizessünk. Logikus, hogy minket büntessenek, és figyelmetlenségünket fenyegetéssel torolják meg. Mi történik azokkal, akiknek nincsen erre pénzük? A lakásosztályok ügyfeleinek zöme kifejezetten szegény ember, kuporgatja a filléreket, ott-honra gyűjt, következésként elfecsérelni való forintokkal sem rendelkezik. Ismét palira veszik a lyukas zsebű grand-seigneur, kár annyira sietnie a fizetéssel, hiszen még aznapi keltezéssel megkapja a választ beadványára.

*Budapest Főváros V. B. Lakásügyi főosztálya
Szám: 51.589/1984.*

Tárgy: Sneé Jenőné és Sneé Péter lakásügye

Értesítem, hogy a tárgyban jelzett ügy elbírálása nem tartozik hatáskörömbe (illetékességembe). Ezért a nálam előterjesztett beadványát az Áe. 7. § (1) bekezdése alapján áttettem az el-

AZ ERŐ NYOMAI, 1992–1996
Budapest, Bankcenter
vörös márvány

bírálásra hatáskörrel rendelkező (illetékes) XIII. Tanács VB. Lakásügyi Osztályához.

Ügyében a továbbiakban az említett hatóság (szerv) fogja a szükséges intézkedéseket megtenni.

*Budapest, 1984. év március hó 6. nap
dr. Farkas Attila főelőadó*

E formanyomtatvány kis hibája, hogy nem erre találták ki, hanem a tévedésből oda fordulók útbaigazítására szolgál. A lakásügyi főosztály vezetője természetesen ille-

tékes, különben osztálya sem volna főosztály. Más kérdés, hogy beleszól-e alárendeltjeinek munkájába, de akár mennyire vonakodjék az ilyesmitől, ha panasz érkezik ellenük, köteles megvizsgálni azt. Állítása tehát hamis, indoklása pedig törvénytörtő, mivel olyasfélére hivatkozik, ami ismeretlen az államigazgatási gyakorlatban járatlanok előtt. Hátrányos helyzetbe hozza az ügyfelet, akadályozza abban, hogy orvoslattal éljen, magyarán kiszolgáltatottá teszi. Az pedig különösen szép, hogy ahhoz küldi tovább az ügyiratot, akivel szemben a panaszos fellépett.

Budapest Főváros XIII. Ker. Tanács VB. Lakásügyi Osztály

Szám: -

Tárgy: -

Előadó: Dull

Kérem, hogy lakásügyével kapcsolatban 1984 év IV. hó 17 napján 8–12 órákor a XIII. kerületi Tanács V. B. lakás osztályának XIII. ker. Béke tér 1. sz. III. em. 55. számú szobájában felkeresni szíveskedjék.

Kérem, hozza magával -

Amennyiben felhívásomnak a fenti határidőben nem tesz eleget, úgy az Áe. 27. § (1) bek. értelmében a rendelkezésre álló adatok alapján fogok dönteni, vagy az eljárást megszüntetem.

Budapest, 1984. IV. hó 11. nap

Dull

Mégsem volt rossz elgondolás tehát a szervezetek megosztottságára spekulálni? Az ügyféllel szemben védenék a renomét, ám annak hatására, hogy levelünk eljutott a főosztályra, végre föllapozzák a listát és – csodák csodája – találnak nekünk való lakást. Az előmenetelüket féltik, vagy a prémiumukat, netán attól tartanak, hogy kinevetik őket kollégáik odafönt: ilyen piszlicsáré ügyet sem képesek elintézni – mindegy. Fontos az, hogy megfoglaltuk, és nem is eresztjük el többé őket.

*Engedély**Tárgy: Lakás megtekintésének engedélyezése**Engedélyezem, hogy özv. Snee Jenőné (név) a Budapest, XIII. ker. Hegedűs Gyula u. 64–66. sz. V. em. 15. ajtószám alatti lakást megtekintse.**Felhívom figyelmét, hogy a még átadásra nem került új lakásokat kizárólag szerdai napon 14–17 óra között lehet megtekinteni, a lakótelepi építésvezető irodájában történt jelentkezés után.**Az engedély a kiállítástól számított 1 hétig érvényes.**Budapest, 1984. év 4. hó 17. nap**Olvashatatlan aláírás, pecsét*

Holmi magyarázkodással most sem töltik drága idejüket, egy kurta megjegyzéssel kifizetnek, azután kezünkbe nyomják az engedélyt. Eredjünk isten hírével! Megkaptuk, amire vártunk, kifejezetten nekünk tartalékolják e két szobát (másfél esztendeje üresek már), lehet örvendezni.

*XIII. kerületi Tanács VB Lakásügyi Osztálya Vezetőjének Tisztelt Osztályvezető!**A felajánlott Hegedűs Gyula u. 64–66. I. em. 15. sz. alatti lakást megtekintettük, s azt – a legnagyobb sajnálatunkra – nem találtuk elfogadhatónak.**Indokaink a következők:**1. véleményünk szerint a lakás csupán másfél szobás a II-7439/83. számú levelükben kilátásba helyezett kétszobással szemben,**2. a lakás két helyisége funkcionálisan nem használható (a fél szoba és a kamra),**3. teljes belső felújítást igényelne (nyílászárók cseréje, fürdőszoba átépítése, parketta-csere, stb.),**4. mivel valamennyi ablaka a világítóudvarra néz, a lakás nappali fényben is sötét.*

Kérjük, hogy a jövőben a VB említett határozatának megfelelő, lakható, jó állapotban lévő lakást szíveskedjék megtekintésre kiválasztani.

Érthetetlennek tartjuk, hogy sem az 1983. november 17-i, sem pedig az 1984. február 29-i levelünkre nem válaszolt. Tudomásunk szerint harminc napon belül minden ilyen típusú intézmény, illetve osztály felelni köteles. Nyomatékosan kérjük tehát, jelen levelünkre – lehetőleg postafordultával – válaszolni szíveskedjék.

Kérdésünk a következő: hajlandó-e írásban is megfogalmazni, rögzíteni, hogy az idézett VB döntésnek eleget tenni nem óhajt. Egyre kevésbé hisszük ugyanis, hogy egyszerű hiányjelentéssel állunk szemben. Úgy érezzük, számunkra ismeretlen indítékú diszkrimináció áldozatai vagyunk.

Amennyiben az ilyen tanúságtételt – nyilvánvaló jogi és etikai nonsense miatt – elutasítja, úgy arra kérjük, írásban igazolja, hogy 1983. szeptember 27. és levelének kelte között részünkre felajánlható lakás fölött osztálya nem diszponált.

Természetesen a továbbiakban is türelemmel várjuk valós lakásajánlatukat, ami immár 26 éve késik.

Levelünk egy másolatát megküldtük a XIII. kerületi Tanács VB titkárának.

Budapest, 1984. április 21.

Nem adják föl a küzdelmet, vert helyzetben próbálkoznak tovább. Talán elfogy a türelmünk, esetleg újabb kompromisszumokra bírhatnak. Mi viszont nem törődünk a soros ajánlat visszautasításának indoklásával, fontosabbnak véljük erőik fölmorzsolását. Ne arról szóljon dicstelen levelezésünk, miért nem akarunk valamit mi, inkább az álljon középpontban: miféle okokból nem végzik el munkájukat ők. Ennek dokumentálása a célunk. Írásainkat kénytelenek lefűzni, megőrizni, így nyoma marad, ha megsértik saját felettes szervük, a VB utasításait, és fittyet hánynak működési szabályzatuknak. Unalomig is-

mételjük, hogy nem játszanak fair módon, újra meg újra leszögezzük, tisztában vagyunk lehetőségeikkel és élni kívánunk jogainkkal. Ne az idő és a véletlen kegye juttasson minket lakáshoz, azt kapjuk csupán, ami jár. Ragaszkodunk a kapitulációjukhoz. Megdöntjük a rendszert.

Egyetlen új elemmel gazdagítjuk csupán érveink körét, belopjuk a diszkrimináció fogalmát is. Félnek tőle, akár az ördög a tömjénfüsttől, hiszen olyasféle jelenségek leírására szolgál, melyeket elhallgatni sem lehet, hivatalosan viszont nem elfogadhatóak. Éreztetjük fölényünket, igazoló jelentést kérünk, ami hallatlan pimaszság, de saját önkormányzatunkkal szemben? A közhatalom forrása tudni szeretné, mit végeztek saját értékelésük szerint megbízottai, akik persze hallani sem akarnak arról, hogy afféle „szolgák”, és arról sem, hogy bárki előtt számot kellene adniuk munkájukról. Szakalkalmazottként somolyognak főnökeikre, nekik tartoznak engedelmességgel, mihelyst pedig előnnyel jár a közért folytatott áldozatos tevékenység, menten kiderül, hogy abban mesterkednek, vagyis két lábon állanak maguk is.

*XIII. kerület Tanácsa Végrehajtó Bizottsága Titkárának
Tisztelt VB. Titkár!*

Nem először keressük fel Önt támogatást kérve lakásügyünk rendezéséhez. 25 esztendei várakozás után tavaly szeptember 27-i keltezéssel arról értesítettek bennünket, hogy két szoba komfortos lakást ítéltek meg nekünk. Levelében a Lakásügyi Osztály Vezetője türelmünket kérte. Két ízben, 1983. november 17-én és 1984. február 29-én kértük, hogy végre jelöljenek meg néhány címet. Máiig egyetlen levelünkre sem kaptunk választ, holott tudomásunk szerint 30 napon belül felelni kellett volna rájuk.

Április 11-i keltezéssel szám-, tárgy-, és hivatkozás nélküli formanyomtatványon folyó hó 17-re behívtak. Ám ekkor sem kaptunk semmiféle tájékoztatást, csupán egy címet. Nincsen

több, mondták. Arra a kérdésre pedig, hogy miért nem válaszoltak, meglepő feleletet adtak: azért mert Dull Ferenc előző napon beteg volt.

A felajánlott lakásról, illetve elutasításának okairól a mellékelt levélből tájékozódhat. Amint abban már megfogalmaztuk, úgy érezzük: ismeretlen indokú és indítékú diszkrimináció áldozatai vagyunk. Mással ugyanis nem magyarázhatjuk a negyedszázados és mindezidáig hiábavaló várakoztatást, az ügyrendi szabályok semmibe vételét, a már feltűnően hanyag ügykezelést (ügyintézésről jelen esetben nem szólhatunk). Hátrányos megkülönböztetésünket sérelmesnek, érvényes szabályokba és tágabban az alaptörvénybe ütközőnek tartjuk.

Kérjük, hogy Ön, mint a VB. Titkára vizsgálja felül mindazt, ami ügyünkben történt, illetve nem történt, s hatáskörén belül intézkedjék, hogy sérelmünk végre orvosoltassék

Budapest, 1984. április 21.

Unalmas persze folyton-folyvást ismétелgetni a leckét, és hovatovább álmunkból ébresztve is fújjuk már nótánkat, de próbálnánk akár egyszer is kihagyni, rögvést értetlenkednének: ugyan, miről panaszkodunk, s milyen jogcímen. Élénkítésül játszadozunk tehát, hol életképeket csempészünk a tárgyilagos leírásba, hol pikírt megjegyzésekkel operálunk. Felemlítjük például: hiányoznak a hivatali levél formai kellékei. Valójában másra utal a kapkodás: üzeneteiket nem szeretnék iktatni, talán arra számítanak, hogy suttymban eltüntethetik majd. Az anekdota pedig nem saját lelemény, képtelenek volnánk ilyet kieszelni.

Budapest Fővárosi Tanács Vb. Titkárának

Tisztelt VB. Titkár!

0058191958, illetve 130359971 iktatószámom szerepel 1958-óta lakáskérvényünk a XIII. kerületi Tanácsnál. Huszonöt évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az első konkrét ígéretet megkapjuk (lásd. melléklet I.), lakáshoz azonban máig sem jutottunk.

Tudjuk, hogy a lakás kiutalása nem az Ön hatáskörébe tartozik, panaszunk oka más: 1983. szeptember 27-től egyetlen leveleinkre sem kaptunk választ a XIII. kerületi Tanács Lakásügyi Osztályától. (melléklet II., III, V.) Mindössze egy írást küldtek (melléklet IV.), hiába fordultunk a kerületi Tanács VB. titkárához is (melléklet VI.).

Úgy véljük, állampolgári jogunk, hogy beadványainkra, leveleinkre választ kapjunk. Tudomásunk szerint előírások kötelezik erre az illetékes ügyintézőket még akkor is, ha ez személyükre nézve esetleg kínos, kellemetlen. Legalábbis ilyen felmentő, kivéltet tevé okot a jog nem ismer.

Kérjük, hogy a törvényesség képviselőjeként kötelezze a XIII. kerületi Tanács Vb. Lakásügyi Osztályát az előírások betartására, s ezeknek megfelelően kimerítő, alapos és a valóságot tükröző válasz megadására.

Miután feltételezhető, hogy nem csupán mi várjuk hiába az említettek értesítéseit, kérjük: a fentieket közérdekű bejelentésként szíveskedjék kezelni.

Melléklet: hat levél, illetve értesítő másolata

Budapest, 1984. május 22.

Közérdekű bejelentés az aktuális szlogen. A hatalmi apparátus érdekei ugyanis némileg elkülönülnek az apparátust mozgatóktól, ezért – no meg a nyugtalanság fékentartására – időről időre kiagyalnak valamilyen jól hangzó jelszót, mellyel kampányt lehet indítani a „bürokrácia elfajulásai” ellen. Hadd éljen tovább a „jó király – rossz tanácsadók” hiedelme, s hőköljenek vissza a túlságosan elkapott tisztviselők. Talán az utolsó ilyen mozgalom ez, gumicsont a sajtónak, pécézzék ki a hibákat, hiszen a köz érdeke a legfontosabb. Különösebb galibát nem okoznak vele, csupán kellemetlenséget egynéhány helyen. Az alattvalók persze észbe kapnak, és valamennyi folyamodványukat ilyen címkével látják el, következésként hamar vége szakad a kampánynak, mivel

képtelenség tartani a szorosnak éppen nem nevezhető, ám a honi gyakorlatban példátlanul rövid határidőket. Levelünk megírásakor már foszladozik az ige bővereje, de bátran megkockáztatjuk a ráolvasást, elvégre nem veszíthetünk vele.

Kitöltetlen fejlécű nyomtatványon:

Előadó: dr. Földiné-Dull

Telefon: 298-260/191

Kérem, hogy lakásügyével kapcsolatban vagy 1984. év 5 hó 30 napján délelőtt 8-16 óra között, vagy – a XIII. kerületi Tanács V. B. lakásosztályának XIII. ker. Béke tér 1. sz. III. em. 55 számú szobájában felkeresni szíveskedjék.

Kérem, hozza magával a következő okiratokat: -

Amennyiben felhívásomnak a fenti határidőben nem tesz eleget, úgy az 1957. évi IV. törvény 17. § (4) bekezdése értelmében a rendelkezésre álló adatok alapján fogok dönteni az ügyben.

Budapest, 1984. 5. hó 24 nap

Dull Ferenc

A behívó dátuma éppen két nappal követi levelünkét, úgy látszik, nemcsak mi ügyelünk már olyan aggályosan a határidők betartására, a Hivatal is észbe kapott. Pontosan havonta írunk, ők pedig isteni sugallatra panaszelevelünket követően postázzák sajátjukat. Öröndetes véletlen, sikerült egy hullámhosszra kerülnünk. (Magunkra nézve dehonesztálóbbat már nem is állíthatnánk.)

Budapest Főváros Tanácsa V. B. Titkársága

223/1984.

A Főváros Tanács Végrehajtó Bizottsága titkárának írt panaszát a Fővárosi Tanács V. B. Titkársága megvizsgálta, melynek eredményéről az alábbi tájékoztatást adom.

Megállapítottuk, hogy sürgető beadványaira a XIII. ker. Tanács V. B. Lakásügyi Osztályától az előírt határidőben nem

kapott írásbeli válaszokat, ezért a szükséges intézkedések megtételére felhívtuk a XIII. ker. Tanács V. B. titkárát.

Megértjük türelmetlenségét, amely lakásproblémájának megoldására irányul a hosszú várakozási idő miatt. Régi igénylésére való tekintettel döntött úgy a XIII. ker. Tanács Végrehajtó Bizottsága 1983. szeptember 20-i ülésén, hogy 2 szoba komfortos lakás biztosításával kell véglegesen megoldani elhelyezését.

Tájékoztatásul közöljük, hogy a kerületi tanácsok a V. B. döntése után egy éven belül igyekeznek lakásokat biztosítani. Azonban előfordulhatnak olyan helyzetek is, amikor egy év alatt sem tudják teljesíteni a lakás kiutalásokat. Ezeket a lehetőségeket nagyban befolyásolja a megüresedő lakások száma és milyensége.

Megállapítottuk továbbá, hogy a XIII. ker. Tanács V. B. Lakásügyi Osztálya új tanácsi bérlakásokat ez évben nem kapott a Fővárosi Tanács V. B. Lakásügyi Főosztályától, tehát ezért a megüresedett lakásokkal gazdálkodhat, ezért okoz nehézséget a 2 szoba komfortos lakás biztosítása.

A V. B. döntése óta a Lakásügyi Osztály két lakást is felajánlott, igaz, hogy csak másfél szobásakat, két szobás lakások hiányában, amelyeket Ön nem fogadott el. E lakások felajánlásával akartak válaszolni sürgető beadványaikra.

A XIII. ker. Tanács V. B. Lakásügyi Osztály vezetőjének tájékoztatása alapján rövidesen megüresedik egy két szoba komfortos lakás, melyet az Ön részére fel fog ajánlani.

A XIII. ker. Tanács V. B. titkárának intézkedéséig kérem szíves türelmét.

Budapest, 1984. június 29.

dr. Szegvári Péter a Titkárság helyettes vezetője

Kínlódik a fogalmazó, mivel a valót nem mondhatja, a hazugságot pedig nem szíveli. Azon látszatot keltené inkább, téved az ügyfél, mindent nem ért, amit meg kell magyarázni néki, a Hivatal bölcsessége így tessék ki. Ezzel enyhül valamelyest a példátlanul goromba megállapítás: igaza van a folyamodónak, itt csakugyan mulasztás tör-

tént. Sőt mi több, „fel kellett hívják” a mulasztó figyelmét sajnálatos hibájára! Mielőtt kollégái megköveznék a testületi érdekek elárulásáért, hosszan mentegetődzik. Föl nem tett kérdésekre válaszol, és elmondja, amire senki sem kíváncsi, szótengerbe fullasztaná tehát könnyelműen odavetett, elhamarkodott kijelentését. Okosan elhallgatja, hányféle lakásalap létezik, s a közben eltelt időt sem emlegeti. Mindenki úgy értelmezheti szavait, ahogyan akarja. Tényszerű megállapítással kezdi: a „*V. B. döntése óta a Lakásügyi Osztály két lakást is felajánlott*”, szívesen helyesbíténénk, jóval több erre a célra szolgáló helyiséget, bár azok közül valóban lakásnak nevezhető nem akadt, talán csak egy-kettő, ekként jó közelítéssel él. „*Igaz – teszi hozzá menten –, hogy csak másfél szobásakat*”. Honnét veszi ezt vajon, s mi végre, talán csak nem a „*két szobás lakások hiányában, amelyeket Ön nem fogadott el*”. Mesteri, a hivatal ajánl, az ügyfél pedig visszautasítja kezdeményezését, következőként a felelősség minket terhel. Ennyi kertelés és bűjocska után jólesik a félig nyílt beszéd is, a Titkárság helyettes vezetője lényegében alkut kínál: hagyjunk fel végre a macerálásukkal, cserébe lakást adnak. Győzelem?

A Paradicsom kapujában állunk, mégsem léphetünk be oda. Igen, lakást kapunk, a Fővárosi Tanács illetékes nem maradhat hazugságban, akad felajánlani való, s ha nincsen, kerítenek a föld alól is, csakhogy mi a hatalmat és annak apparátusát kívánjuk színvallásra bírni. Hol, mikor, és vajon ki szólalhatna meg a nevében? Hiányzik az autentikus képviselő, és sehol egy fórum, egy hely, ahol beismerhetnék bűneiket. Különben is, mihez kezdene vele az utókor? Választhatunk: közvetlen cél hiányában, a magunk mulatságára is folytatjuk-e küzdelmünket, és tegyük le arról, hogy valaha emberi körülmények között éljünk, vagy kössünk alkut, és érijük be egy kényelmes ott-honnal, akár a többiek? Ha az előbbi mellett döntünk, elveszítjük az üdvös mértéket, emberségünket áldozzuk az

igazságért, ami elvont és ugyancsak embertelen lesz. Ha az utóbbi felé hajlunk, beismerjük gyengeségünket, hiszen nem voltunk képesek a sarkunkra állani, és végigvívni egy tanulságos csatát. Módszerünk hasonlít a folyosói hóbörgőkéhez, legföljebb csöndesebb és lassúbb, négyszerte több időt vesz igénybe az övéknél, viszont – s talán az sem egészen elhanyagolható szempont – dokumentálható. Ebbe kapaszkodunk, amikor kifelé igyekszünk a gödörből.

SNEÉ PÉTER

K: Nagy Zoltán

Kód: Farkas Ádám

A'k

KÖZTÉRBEN MOZOGVA

Beszélgetés Farkas Ádám szobrászművésszel

– A hatvanas évek vége óta vagy a pályán. Rengeteg mindennel foglalkoztál ezalatt, de tevékenységednek mindig visszatérő eleme a monumentális, nagy léptékű művek alkotása, a köztéri szobrászat. Mit jelent számodra ez a műfaj? Mikor talákoztál először a közösségi igénnyel, ami a köztéri szobrászathoz vezet?

– Nem a közösségi igénnyel talákoztam először, hanem egy belső késztetéssel: olyan erővel tudjon megszólalni a szobor, amire oda kell figyelni. Nem külső igényre reagáltam, hanem belső vágy, kíváncsiság vezetett el a köztéri szobrászathoz. Kiállítási szobrászként indultam, az ennek szolgálatába állított műhelymunkával. 1973 körül éreztem úgy, hogy ki kell lépni ebből a keretből. Első ilyen művem a szentendrei Duna-parton álló Köszöntőszobor, amelynek felállítási lehetőségét pályázaton nyertem. Itt a tér, az a hihetetlenül nagy tér inspirált, ami a Duna és a város fölé borul, s annak látványával kapcsolódik össze.

– Korábbi munkáid felnagyításával oldottad meg a feladatot, vagy az adott tér léptékéből indultál ki?

– Az a módszerem, hogy elmegyek a helyszínre, és abban a térben járok, mozgok, leülök, s ott vagyok addig – ha kell, három nap egymás után –, amíg valamilyen vízió, elképzelés be nem ugrik. Ha ez megvan, akkor hazamehetek a műterembe, s elkezdhetek rajzolni, dolgozni, modellezni. Mindig abból indulok ki tehát, amit az adott hely sugall. Ahhoz azonban, hogy az inspirációs folyamat működésbe lépjen, s az eredmény aktuális és hiteles legyen,

az is kell, hogy az engem éppen foglalkoztató formaproblémákhoz kapcsolódjon a dolog. Igen fontos szerepe van itt a léptéknek, ami – bármilyen furcsán hangozzék is – tulajdonképpen tartalmi elem. A különféle méreteknak más és más a közlendőjük, eltérően alakul esetünkben a szobor és a néző kapcsolata. A kisméretű darabra rálátunk, kézbe fogható, megforgatható, ezáltal intim, bensőséges kapcsolat jön létre. Aztán vannak a köztes méretek, az egy méter körüli nagyság, portrénál az 1/1-es lépték. Ez túl direkt, kevesebb teret enged a képzelőerőnek, az ábrázolt dolog szinte benne ragad a maga természetes mivoltában. A nagy méret viszont, tekintve, hogy a szobor súlyos, kemény, nehéz anyagból van, könnyen válik nyomasztóvá, rátelepszik a nézőre. Ez a pszichológiai hatás eszközként is használható bizonyos tematikák esetében, de nagyon óvatosan kell vele bánni. Egyébként nem elegendő csak az adott tér méretéből kiindulni. A külső tér nagysága szerinti lineáris méretkalkuláció könnyen túlméretezett objektumhoz vezet. Figyelembe kell venni a látványsíkokat is, azt, hogy az emberi látásnak e tekintetben milyen sajátosságai vannak. Például az utcán haladva, 20–30 méteres távolságból körülbelül a második emelet magasságáig kerülnek bele a dolgok a megszokott látványsíkkunkba. A városi térben nem az épületek méretéhez kell tehát arányosítani a szobrot, legfeljebb csak akkor, ha az épület és a szobor külön áll egymástól, és nincs összekapcsoló növényzet.

Egy sikerült kisplasztikát tulajdonképpen bármilyen méretűre el lehet képzelni. Ha jó a szobor, ha van belső ereje, felnagyítható, sőt önmagát felnagyíttatja a nézővel. Ezt nevezik monumentalitásnak. Nem az a monumentális szobor, amelyik hatalmas, az legfeljebb monumentum, hanem az, amelyik méretét megszüntetve egy elképzelt, virtuális méretet hitet el magáról. Kis tárgyak esetében egyébként sokkal könnyebb ezt a látványabsztrakciót elvégezni, mint a köztes méreteknél.

– *Mi van akkor, ha a szobrász konkrét témával, megrendeléssel kerül szembe?*

– A recski emlékműnél megint csak az történt, hogy elmentem oda. Először megtaláltam a felállítás helyét, s arra a helyre beugrott egy formai képződmény, amit megcsináltam, és el is fogadtak. Ha valaki azt mondta volna nekem, hogy ilyen és ilyen tartalmi mozzanatokból, formai jegyekből induljak ki, akkor nem készítettem volna el az emlékművet. Csak akkor tudok nekiállni egy ilyen feladatnak, ha szabadon mozoghatok. Tehát én vagyok az, aki javaslatot tesz, s nem nekem proponálnak. Egy emlékmű esetében kikerülhetetlenek a tartalmi vonatkozások, de az a fontos, hogy ezek jellé sűrűsödjének. Ha megtörténik, akkor érzem úgy, hogy szoborrá vált, s életművemnek a része. Ha nem, akkor felesleges megcsinálni, nem szabad megcsinálni.

– *A tiszaujvárosi plasztikának mi volt a kiindulópontja?*

– Debrecenbe, egy Szabadság-szobor pályázatra készítettem eredetileg; három, a földből kinövő forma, ami összetekeredik, s fent virágszerűen kinyílik. Ez volt az első spirális-motívumú szobrom. A tiszaujvárosi önkormányzat egyik tagjának a javaslatára került ott felállításra. Végül is az Életfa címet kapta.

– *Művészi pályádon vannak jellegzetes kikristályosodási pontok, visszatérő motívumok. Mit jelentenek számodra?*

– Utólag, visszanézve tapinthatók csak ki, nem tudatos szobrászi program eredményei. Én is felismerem ezeket a motívumokat, de igazából nem akarom megfejteni őket. Tudatalatti szférákból előbukkanó formaképződményekből építkezem. Forrásuk a természettel való szoros kapcsolat, a szobrászat és az építészet története, különféle formai jelenségek: csontok, fák, levelek, virágok. Begyűjtöm ezeket, s van a tudatalatti részben egy kis kohó, ahol összeolvadnak valami együttessé, majd ismét előbukkanak. Az a teóriám, hogy nem szabad ennek a kis kemencé-

nek az ajtaját nyitogatni. Félek, nem merem. Félek attól, hogy megsérül, elromlik benne valami. Valószínű, hogy életem végéig így marad. Nem akarom analizálni, s nem örülnék neki, ha egy pszichológus elkezdené elemezgetni. Szeretném meghagyni a maga természetes működésében.

Óhatatlan persze, hogy utólag az ember gondolkozzon kulcsmotívumokon, különösen, amikor már megszűnt, lezárult egy-egy fázis. Először voltak a női formák-tájformák, ez absztrakción keresztül jutott el a hullámvonalig, illetőleg a táji, lankás formákra rávetülő geometrikus síkalakzatokig, majd megjelentek a tájban az épületszerű tértestek, amit végül is a spirálmotívum, a csavarodó forma váltott fel. Formáim és formaegyütteseim mindig mozgást, belső dinamikát fejeznek ki. A hullámmozgás, a spirálmozgás is mind az étellel, a ritmikával van kapcsolatban. A vissza-visszatérő gömbforma, amit 1962 óta használok, a legtökéletesebb sűrítmény, óriási, hihetetlenül nagy belső feszültségű elem. Azonkívül modulrendszer is, ami az atomoktól, molekuláktól kezdve mindenben megjelenik, egészen az égitestekig. Kozmikus alapforma. Időnként szükségem van rá, hogy kompozícióimba belehelyezzek egy gömböt, még ha kritika ér is emiatt.

– *Életfilozófiádban fontos szerepet kap az önkorlátozás elve és a minimálisan szükséges alakítás, aminek a mértékét meg kell találni...*

– Ez az egész huszadik század kritikája. A legek százada nagyon messzire tért el ettől az alapelvtől.

– *Lehet ezt a művészetre alkalmazni?*

– Nem hiszem, hogy filozófiai alapelveket előre lehetne alkalmazni a művészetre, utólag viszont nagyon könnyű leolvasni. De meg merem kockáztatni, hogy ez a holnapnak és a holnaputának a kérdése. Amennyiben nem lesz az, akkor az emberiség fölfalja önmagát. Nincs más túlélési lehetőség, mint a nagyon erős önkontroll, az

átgondolt visszafogás. A földi élet minden szereplőjében kitapintható egy különös ellentmondás: miközben a beprogramozott korlátok biztonságosan koordinálják térben és időben, egyedek és fajok igyekeznek kijjebb tolni saját határaikat, lehetőségeiket. Ez pedig csak a többi szereplő rovására történhet, mert a Föld belakott terület. Nincsenek olyan terek, ahol valami ne élne. A huszadik század az ember gátlástalan tobzódása a természet rovására. Olyan, mint a részeg ember a porcelánraktárban, amint egyre keresi a villanykapcsolót. A természetes korlátok elhagyása a mérték és a tájékozódás elvesztésével jár együtt, a világ kiszámíthatatlanná és zavarossá válik. Am működik a tájékoztatás. Részinformációk özöne, mint puha penész, elborítja agytekervényeinket. Persze közben az informatikai világrendszer már kiépítette az új korlátokat; a megnemértés, a fölnemfogás térhálóját. Ez a fogyasztói körhinta, amiből kiszállni csak belső döntés alapján lehet.

– Mit jelent számodra a különféle anyagokkal és felületekkel való kapcsolatot?

– Ez a gyermekkorra megy vissza. Itt éltem Szentendrén, ezen a helyen, ahol most beszélgetünk, fára másztam, a Bükkös-patak kavicsai közt játszottam... Ez volt az alaptapasztalatom, s abban, hogy szobrász lettem, ennek a gyermekkorunk része van. Az érzéki közelítés az anyagokhoz, a megfogás, az érintés fontossága, a primer kapcsolat, ami az ember és az anyag közt létrejöhet a kézen keresztül, mind szerepet játszik ebben. Kicsi gyermekkorom óta az anyagok bűvöletében élek, így számomra a szoborkészítés nem gondolataimnak mindenáron való ráerőltetése az anyagra, hanem párbeszéd vele. Nagyon fontos számomra, hogy az anyag mit akar, hogyan reagál az én akaratomra. Bizonyos helyzetekben engedek, kompromisszum jön létre. Vannak persze formai dolgok, amiknek érvényesülniük kell, de mindenképpen meg tud szó-

lalni az anyag. Ezen a szálon olyanok is el tudnak jutni a szobromig, akik számára az absztrakt művészet, a jel-szerű megfogalmazás egyébként idegen. Az anyagban megjelenő szépség, igazság fogódzót jelent a megközelítésben.

– *Az utóbbi időszak műveinek egyik legfontosabb sajátása az, amit munkafelületnek szoktál nevezni. Ettől a márvány is igen izgalmas, érdekes, modern anyagként jelenik meg.*

– Közel 25 évbe telt, míg megtaláltam ezt a szobrászati eszközt. Faragás közben rájöttem, hogy a véső nagyon érdekes, rajzos nyomot hagy a kövön. A véső útja, ahogy a formát kibontja, fontos információ a befogadó számára. Kár volna ezt utána lesimítani, lecsiszolni, mert a szobor kialakulásáról, létrejöttéről beszél. Ezeket a durva munkafelületeket lecsiszolt síkokkal, fölpolírozott gömbbel állítottam szembe, s ebből érdekes, drámai kontraszt adódott. A fölpolírozott felületen mint metszeten belátni az anyagba, feltárul általa a belső szerkezet, a munkanyomok viszont a kivitelezés struktúráját és folyamatát mutatják be, annak dinamikáját és ritmusát. Elég tudatosan és módszeresen faragok, a nyomok megőrződnek, s ezáltal előtűnik saját karakterem.

– *Milyennek látod a szobrászat, s ezen belül a köztéri szobrászat helyzetét? Szükség van-e rá?*

– Mindig mulattat, amikor ilyesmiket olvasok: a történelem vége, a művészet halála... A történelemnek nincs vége, s művészet, amíg emberiség él a földön, lesz. A művészet kommunikáció a transzcendens, a megfejthetetlen világgal, amire abszolút szüksége van az embernek és az emberiségnek. Amit nem lehet szavakkal, filozófiailag elmagyarázni, azt a művészet próbálja megközelíteni, megsejteni.

Hogy van-e szükség köztéri szobrászatra? Azt mondom, nagyon. Mindig is volt és most még inkább van. Hatalmas a törés a városi életmód, a városi lét és a természet,

CSAVART OSZLOP, 1992
Balatonboglár
márvány

a természettel kapcsolatban lévő életmód közt. A művészet a jövőben megpróbálja majd belopni a városba a természeti élményeket, a vele való kapcsolat során létrejövő érzéseket és reakciókat. Az egész huszadik századra elmondható az önfelmutatás, az extravagancia, az egyéniség mindenek fölé helyezése. Ezzel szemben áll az a törekvés, amelyik képes a földi életet, a világot a természet rendszerén belül megközelíteni és elfogadni. Elmagyarázható és tanítható mindez didaktikus, racionális úton is, de a maga mélységében elhithetni csak a „mágikus kommunikáció” erejével lehet. Ezt tudja a művészet is, a maga titokzatos, kissé megfejthetetlen közlési síkján.

NAGY ZOLTÁN

K: Kodolányi Gyula
ittajai a fordítással

x 83

6^m

AZ ÚJ ANGOL JÁNOS VITÉZ

Szeptemberben mutatták be Budapesten a Pilvax Kávéházban a János vitéz új angol fordítását, John Ridland munkáját. A Corvina Kiadó kétnyelvű könyvét Meller Péter rajzai illusztrálják. A fordítóval Kodolányi Gyula beszélgetett a Magyar Szemle Színekép című művészeti magazinjában a TV2-n, október 4-én. A beszélgetés írott változatát közöljük az alábbiakban.

– El tudnád mondani, hogyan kezdődött a János vitéz angol fordításának története?

– Akkor kezdődött, amikor elmentünk veled a János Pincébe vacsorázni, és ott leülvén egy falfestménnyel találtam magam szemben, egy érdekesnek látszó történet illusztrációjával. Megkérdeztem, miről szól, ki írta, mi a címe. Majd amikor hazamentem Kaliforniába – 1987-ben történt mindez –, szerencsére találtam egy angol fordítást az egyetem könyvtárában Santa Barbarában. Ez próza-fordítás volt, s azt gondoltam, csodálatos a történet, de versbe kellene fordítani. További négy év telt el addig, hogy elkezdtem magát a fordítási munkát.

– Hogyan jellemeznéd a János vitéz világát?

– Fantázia és valóság együtt. Valahányszor Petőfi felszáll a képzelet szárnyán, visszahozza a verset a földre. Jancsi búcsút mond falujának, búcsút mond kedvesének, Iluskának – azt mondja neki, hogy ez a búcsú örökre szól –, és végtelenül szomorú. De a következő fejezetben, ahogy a pusztában bandukol, azt mondja nagának hirtelen: Itt az ebéd ideje – s ez visszahozza a történetet a való

világba. Megeszi ebédjét, ebéd után lefekszik aludni, azt álmodja, hogy Iluskát tartja a karjai között, s ekkor: bumm!, egy villám hozza vissza őt a valóságba. Elhatározza, hogy megöli magát, hogy belefojtja magát Tündérország tavába, mert mindenki együtt élhet a kedvesével, csak ő magányos. Egy rózsát tart magánál Iluska sírjáról, ezt a tóba veti, és ugrani készül utána, amikor a rózsza Iluskává változik. Berohan a tóba és kihozza őt. Ekkor Petőfi ezt a versszakot írja:

Hát az élet vize volt ez a tó itten,
Mindent föltámasztó, ahová csak cseppen.
Iluska porából nőtt ki az a rózsza
Így halottaiból őt föltámasztotta.

Amivel „tudományos magyarázatát” adja annak, hogyan történhetett meg ez a fantasztikus dolog.

– *Gondolom, feladatod legnehezebb része az volt, hogy eltaláld angolul a vers hangnemét.*

– Nem találhattam el a hangnemet addig, amíg rá nem találtam az illő versformára. Amikor elkezdtem a munkát, eléggé szigorú jambikus pentameterekbe fordítottam a verset, amelyet saját munkáimban is használni szoktam. A rímeket viszont lazára, ferdére hagytam. Ahogy haladtam és újra meg újra átirtam a fordítást – hat vagy hét alkalommal írtam át hét év alatt – egyre inkább úgy láttam, hogy igazi rímeket kell használnjak, amilyenek a gyermekversekben vannak. A gyermekek tudják, mi a rím. A rím tiszta.

– *És hosszabb, tágasabb sorokra tértél át.*

– És a ritmus lazább, szabadabb lett – négyütemű, hangsúlyos sor, amelyben a hangsúlytalan szótagok nagyobb változatossággal helyezkednek el, nem olyan szigorú rendben.

– *Tehát a költői forma, a versmérték segített eltalálni a hangnemet.*

– Így könnyebb volt eltalálni a tónust. Közelebb hozni a beszélt nyelvhez – hogy beszédszerű legyen. Úgy tudom, ez volt Petőfi nagy vívmánya.

– *Hogy idiomatikus legyen.*

– Idiomatikus, természetes beszéd.

– *Munkádban igen sokan segítettek – magyarországi magyarok, kaliforniai magyarok. Valamiféle magyar hálózatnak letél része munkád során.*

– Így van – és ne feledkezzünk meg egy fontos angliai magyarról sem, Márta Egri Richardsonról, aki sorról sorra elemezte nekem fordításom első változatát.

– *Két magyar tett különösen sokat ezért a könyvért. Az egyik Meller Péter, a másik Bejczy Antal.*

– 1991-ben Frank Tibor magyar fesztivált szervezett Santa Barbarában. Ennek egyik csúcspontja egy kiállítás volt Meller Péter rajzaiból. Meller Péter híres művészettörténész, a kaliforniai egyetem Santa Barbara-i részlegében tanít – a rajzolás csak mintegy mellékága a tevékenységének. Ezek a rajzok csodálatosan szellemesek voltak – nekem ajándékozott egyet, ahol a Múzsza, egy bárgyún vigyorgó lány, meglovagolja Pegazust. Remek rajz! És arra gondoltam, hátha megrajzolná a *János vitézt*. Meg is kértem rá. Az első rajz, amelyet megmutatott nekem, a török pasát ábrázolta. S ez annyira tökéletesre sikerült – hatalmas bajszával, pocakjával –, hogy megegyeztünk, folytatja a munkát, amennyire ideje engedi. Ez 1991-ben történt.

– *És mi volt a szerepe Bejczy Antalnak?*

– Bejczy Antal mérnök Pasadenában, a California Institute of Technology (a Kaliforniai Műszaki Egyetem) Jet Propulsion Laboratoryjában (Hőlégsugaras Hajtómű Laboratórium), amely az amerikai űrkutatási hivatalnak (NASA) dolgozik.

– *Ő világhírré tett szert azzal, hogy megtervezte a Mars-jármű robot-szerkezetét.*

– Így van. Ő valóban kiemelkedő tudós, és gyakran jár Magyarországra. Beszél a könyv ügyében a Corvina Kiadó szerkesztőivel, beszélt a kulturális miniszterrel, és meggyőzte őket arról, hogy támogassák az angol fordítás kiadását.

– *Hogyan fogadták a nyugati magyarok azt, hogy lefordított angolra a János vitézt?*

– Túláradó örömmel. Hiszen ezt a verset gyermekkoruk óta ismerik és szeretik, Petőfit pedig imádják. A *János vitézt* versbe csak egyszer fordították le angolra, 1913-ban, és csak kevés példányban. A nyugati magyarok között sokan vannak, akiknek a magyar az első nyelvük, bár Amerikában vagy Ausztráliában élnek. Gyermekük általában nem tudnak jól magyarul. Értenek valamennyit, de nem beszélnek. Unokáik pedig esetleg egyáltalán nem tudják a nyelvet. Ezek a magyarok most úgy érzik, végre itt a lehetőség, hogy egyik kulturális kincsüket átadhassák gyermekeiknek, hogy érzékeltessék velük, milyen is az.

– *A fordításból olvastál fel amerikai közönségnek is. Milyen volt a hatása ezeknek a felolvasásoknak? Hogyan fogadták a verset?*

– Felolvastam a versből egyetemünkön a College of Creative Studies irodalmi szimpozionján. A hallgatóság nagyon tehetséges, finom ízlésű fiatal diákokból került ki. Azt gondolnád, hogy ők ferdén néznek egy ilyen verses tündérmesére. De nem! Imádták! Meller Péter illusztrációit is kivetítettem egy vászonra a felolvasás alatt, úgyhogy azt is láthatták, nemcsak engem (nevet). Egy másik alkalommal az Angol Tanszék Barátainak olvastam fel – ezek idősebb emberek, akiket érdekel az irodalom, tulajdonképpen a tanszék gazdag patrónusai ők. Őket is rabul ejtette a vers – azt mondták, hogy szeretnék a könyvet megszerezni az unokáiknak. Bob Ericson barátom pedig, akit te is ismersz, azt mondta: én is oda aka-

rom adni az unokáimnak – hát miért nincsenek még unokáim (nevet)?

– *A János vitéz olyasmi, ami nem létezik az amerikai kultúrában. Nem jut eszünkbe olyan könyv, angol vagy amerikai, amely hasonló volna. A János vitéz egyedülálló.*

– Valóban nincs ilyen. *A János vitéz* egyedülálló, és meg kellene ismerjék az angol anyanyelvűek.

KODOLÁNYI GYULA

n: Kodolányi Gyula

A négezet kultikus leleteiről x 930. 2

ah

„ÓH, IDŐ, FUTÓS IDŐ”

n

Beszélgetés Bánffy Eszterrel

Előző számunkban közöltük annak a beszélgetésnek első részét, amelyet Bánffy Eszterrel, az MTA Régészeti Intézetének főmunkatársával folytattunk a Szentgyörgyvölgy melletti Pityerdomdon feltárt neolitikumi faluleletről. A tárgyi kultúra és a térbeli érintkezés összefüggései után, a befejező részben elsősorban a kultikus leletekről beszélgetünk, és arról, mi olvasható ki belőlük a hétezer évvel ezelőtti hitvilágról.

II.

– Ezek az emberek szépen árnyalt életformát éltek, tárgyi kultúrájuk, önkifejezési módjuk szintén gazdag és szép volt. Mit tudunk a hitvilágukról? Azt hiszem ez még nehezebb kérdés, de ugyanakkor úgy tudom, hogy igen messze eljutottak a régészek ebben az irányban, már azok, akik elmerészkednek ezen az ösvényen.

– Valóban ez a legnehezebb, számomra mégis a legérdekesebb kérdés, ugyanis a válasz nem olvasható ki egyértelműen a tárgyakból. Segítségül kell hívnunk olyan vallástörténeti téziseket, amelyek közszájon forognak, de óvatossá kell lennünk ezekkel, nehogy abba a hibába essünk, amelybe sok kutató, aki megpróbálta megfeleltetni a vallástörténeti téziseknek a tárgytypust, nyelvet, népet, kultúrát, és így sajnos tévútra jutott. A neolitikus kárpát-medencei lakosságról nem tudjuk, hogy milyen nyelven beszélt, hogy milyen népcsoportokhoz tartozott. Semmi-

féle írásos nyom nem maradt róluk, nem ismerték az írást. Vannak olyan elméletek, amelyek szerint ezek voltak az első indoeurópaiak, akik a neolitikus vívmányok terjedésével egy időben érkeztek erre a területre. Ez esetben az indoeurópai mítoszok a legkorábbi indoeurópai írásos források, a Rgvéda, az avesztai szövegek stb. esetleg valamit segíthetnének. Másik elmélet szerint egyáltalán nem indoeurópaiakról van szó, hanem egy korábbi, tulajdonképpen a múlt kútjába süllyedt, teljesen eltűnt és felszívódott népességről, amely valószínűleg valamilyen anyajogú társadalomban élt. Ezt elsősorban a feministák szeretik hangsúlyozni, mint a paradicsomi állapotok utolsó időszakát, amiben az emberiség békében élt, és valamilyen termékenység-, agrárírítusokat űzött. Szerintük ennek a gyönyörű időszaknak vetettek volna véget a kora bronzkor elején a hímnemű égistent imádó, durva, majdhogynem macho indoeurópaiak, akik szétverték őket. A feminista elképzelés szerint itt kezdődött volna a történelem hanyatlása. Ezek voltaképpen nagyon érdekes elméletek, de az a legjobb, ha mindegyiktől megfelelő távolságot tartunk.

– *Milyen kultikus tárgyakat találtál?*

– Majdnem minden neolitikus lelőhelyen – főleg az egykori településeken – előkerülnek olyan tárgyak, amelyeket nem lehet használati tárgynak tekinteni, mert semmiféle gyakorlati funkciójuk nincsen. Én négy ilyen tárgycsoportot különböztetek meg, amelyről nem mondok ki egyértelműen, hogy kultikus, rituális szerepük lehetett, de az biztos, hogy nem a hétköznapi, profán életben alkalmazták. Elsősorban az ásatásokon néha nagyon nagy számban előkerülő égetett agyag szobrocskákról van szó, amelyek leggyakrabban nőt ábrázolnak. Ismerünk olyan települést, szintén a szerbiai Vinèa kultúrából, ahol több mint 1300 ilyen szobrot, illetve szobortöredéket találtak egyetlen lelőhelyen. Ezeket görög szóval idOLOKNAK neve-

zik. Ez az elvont kifejezés azt jelenti, hogy nem akarunk e tárgyakra nevet adni, nem tudjuk, hogy istennőket, esetleg szellemeket, vagy – miként ma erőteljesen efelé irányul a nyugat-európai kutatás – hogy individuumokat ábrázoltak-e, tehát, hogy személyeket ábrázoltak, portrék lehettek. Meglehetősen sok neolitikus idol került elő a Kárpát-medencében is, a kora neolitikumtól a rézkor elejéig tartó időkből. Másik ilyen tárgytypus az antropomorf, az ember alakú edény. Ezek kétfélék lehetnek. Az egyszerűbb valamilyen dombormű vagy bekarcolt minta, gyakran a festett edényeken látható emberi motívumok, vagy az emberre valami módon utaló jel áll: egy szem vagy egy kéz. Számomra sokkal érdekesebb az ember formájú edény. Az edénynek a füle, a nyaka, a válla, a fenéke, úgy jelenik meg ezeken az ember alakú edényeken, hogy az ember testén adott esetben egy-egy szem vagy egy-egy feltartott imádkozó tartású kéz jelzi az antropomorf jelleget.

– *Én a kerámiaedényeket mindig is úgy tekintettem, mint női alakokat. Számomra igen erős nőiséget sugalló jellege van egy vázának, és ezen belül persze nagyon egyéni, különböző lehet a formája. Ezekre mindig úgy tekintek, hogy valahol, valamikor ezek biztos, hogy nőábrázolások voltak. Bár tegyük hozzá, nyilván van statikai oka annak, hogy milyen egy edény, de ez önmagában nem magyarázza meg a formát, nőiességet. Ezen nem változtat az, hogy vannak például „Miska-kancsók”.*

– Nagyon érdekes, amit mondasz. Van ugyanis egy ilyen irányzata a valláspszichológiának. Elsősorban Jung-tól ered, természetesen, nyilván te is olvastad Erich Neumannnak a *Die Grosse Mutter*, vagy *The Great Mother* című könyvét, amiben szó szerint ez van leírva. Ő ugyan elmebetegeknek a képzeletében vizsgálta és próbálta összehasonlítani az archaikus képzetekkel ezeket a jelenségeket, de ugyanerre az eredményre jutott, hogy a nő a tartalmazás képzelet, és az edény, ami tartalmaz valamit, az feltétlenül összekapcsolódik és rokon fogalom. Ő ugyanis a há-

zat, a barlangot, a kaput is női princípiumnak tartotta. Ezeken az edényeken azonban látszik, hogy nőábrázolások. Például a mellüket ábrázolják, vagy más bekarcolt formában jelzik a tárgy jellegét. Itt tényleg, a gyakorlatban is, a tartalmazás képzetével kell hogy összhangban legyen ez a dolog.

– *Mégpedig az élet tartalmazásával. Akár mint magzat, akár mint a táplálék tartalmazásával.*

– Csak óvatosan merem kimondani, de például ha ezek az edények vetőmagot tartalmazhattak – nagyon fontos dolgot az akkori ember számára –, akkor azzal külböztette meg, hogy nem egy sima fazékban tárolta, hanem egy ilyen edényben. De a későbbi neolitikus régészeti kultúrákból előkerültek olyan nő alakú edények, amelyek urnák voltak, emberi hamvakat tartalmaztak. Gömör megyéből, szlovák területről előkerült egy olyan késő rézkori temető is, ahol a nő alakú urnák mellett ugyanolyan kis nő alakú idoloikat találtak. Ez azt jelzi, hogy ezek nagyon szorosán összekapcsolódtak. Nem lehet szétválasztani a nőszobrokat az antropomorf edényektől.

– *Feltehetően a halál és az újjászületés kapcsolódik egymáshoz az ilyen urnákban. A Cult Objects... című könyvedben azt állítod, hogy azok a kis, többnyire négyszögletes alaprajzú tárgyak, amelyeket a régészek java része olajmécsesnek vélt, házi oltárok. Tulajdonképpen miről is van szó?*

– Egy kicsit skrizofén magatartásról van szó. Ugyanis ezeknek a régészeknek a többsége elismeri azt, hogy a kora neolitikumtól, az újkőkor kezdetétől létező, típusukat tekintve hasonló tárgyak oltárok voltak. Ennek a késő neolitikus, úgynevezett „lengyeli kultúrának” a hasonló tárgyait egy kis Tolna megyei falu, Lengyel a névadó lelőhelye. Felfüggeszthető kis tárgyak ezek, vagy legalábbis átfúrások találhatóak a négy sarkukon. Ezeket – vagy nagyon pozitívista módon – felfüggeszthető kocka edényeknek, vagy egyenesen olajmécseseknek tartották. Amikor

én vizsgálni kezdtem ezeket a tárgyakat, sokkal könnyebb volt bebizonyítani, hogy az eddigi vélekedések tévesek, mint kideríteni, hogy valójában mik is.

– *Valóban én föl is teszem a kérdést, hogy pusztán spekulációból indulsz-e ki, vagy a régészet módszereinek az újabb finomodása segít, vagy az, hogy ma már a régész rendkívül erősen megnézi, milyen környezetben talált meg egy tárgyat. (Tudjuk, hogy Schliemann mindent elhordott Trójából úgy, hogy nem hagyott leírást arról, melyik tárgy milyen környezetben maradt ránk.) Ezek a finomodások segítenek-e téged a gondolkodásban vajon, vagy pedig a vallástörténetet hívtad segítségül?*

– Elsősorban két dolog volt itt segítségemre. Anélkül, hogy nagyképzű akarnék lenni, azt mondanám, hogy az egyik a józan ész volt. Alaposan megnéztem ezeket a tárgyakat, és persze a vegyi elemzés is segített. Nem talált a vegyész égésnyomokat abban a kis mélyedésben, ami az úgynevezett olajmécses közepén van. A másik pedig egy egyszerű technikai megfontolás. Ezekbe a legjobb esetben is legfeljebb két centiliter ürtartalmú kis mélyedésekbe nem fért annyi olaj, hogy érdemes lett volna mécsesként alkalmazni, mert 5-10 perc alatt kifogyott volna belőlük. A négy sarkukon lévő átfúrás miatt is mécseseknek, függeszthető edényeknek tartották ezeket a tárgyakat. Hol kell világítani? Természetesen fönt, akkor jobban bevilágítja a mécses a házat. Én viszont azt találtam, hogy az átfúrások jó része nem függőleges, hanem ferde, tehát leszakadt volna az a kis agyagkolonc a tetején, ha ezeket tényleg felfüggesztették volna. Azonkívül pedig van egy lelettípus, ami eddig elkerülte a figyelmet: azok a négy-szögletes, égetett agyaglemezek, amelyeknek a négy sarkán ugyanolyan átfúrás van, mint ezeknek a négy-szögletes tárgyaknak a sarkán, de éppen akkorák, mint a kis kerek mélyedések. Szerintem tehát valószínűleg nem függeszthető edényekről volt szó, hanem olyanokról, amelyekhez hozzákötötték ezeket a kis lyukakat elfedő fedő-

ket. Annyira, hogy le is kötözték, hogy szorosan fedje azt, amit ezekbe a kis mélyedésekbe tettek. Ebből én arra is következtettem, hogy különleges dolgokat tartottak ebben: valamilyen ritka fűszert, vagy pedig vetőmagot, esetleg valami votiv felajánlási tárgyat, vagy festékrögöket. De a lelőköri körülmények segítenek a legjobban. Ebből a szempontból nagyon szomorú a helyzet a korábbi ásatások leleteit illetően. Schliemann korában, de még sokkal később is, a lelet maga volt a fontos. Kiválogatták a szép tárgyakat, és a házikerámiát eldobták. De még a szép tárgyakkal kapcsolatban sem készítettek semmiféle feljegyzést az előkerülés körülményeiről, a mellettük talált tárgyakról, a lelőhely jellegéről. A leleteket általában kiszakították a régészeti kontextusukból, lelőköri körülményeikből, és mint művészeti tárgyakat állították ki a múzeumokban. Ilyen szempontból tényleg van művészettörténeti értékük ezeknek a leleteknek, adott esetben mondjuk relatív kronológiai, tipológiai értékük is lehet. De az értelmezés kérdésében tanácstalanul állunk.

– Azt mondd, hogy művészi értékük van ezeknek a tárgyaknak, azonban felteszem, hogy igazából olyan korról beszélünk, amikor a művészet nem volt elkülönült része az életnek, hanem minden tárgy funkcionális volt, de művészileg volt megformálva. Tehát rendkívül sok érzelem fűződhetett egy ilyen tárgyhoz: szépségért is, használati érték is, de mindenekelőtt amennyiben oltárról beszélünk, akkor valamifajta vallásos érzés is. Mi ez a vallásos érzés?

– Szeretnék visszautalni a lelőköri körülményekre. Zalaszentbalázson, Zala megyében, szintén ennek a lengyeli kultúrának az egyik lelőhelyén, három olyan tárgyat is találtam ebből a típusból, amely tűzhely mellett, vagy épenséggel a tűzhelyben, vagy a tűzhely közvetlen közelében feküdt. Arra a következtetésre jutottam, hogy ez mécses nem lehetett, mert egy házban, ahol nyitott tűzhely van, mindenütt érdemes világitani, csak éppen ott

nem, ahol ég a tűz. Ez volt az egyik következtetésem. A másik viszont összekapcsolódik az összes kultikus vagy kultikusnak értelmezhető tárggyal: ugyanis ahol ismerjük ezeknek a tárgyaknak a lelőköörülményeit, ott a leggyakrabban valamilyen kitüntetett helyen találhatók a házon belül.

– *Melyik volt ez a kitüntetett hely?*

– Én ezt úgy neveztem, hogy a kultikus sarok, mint a parasztházak tisztaszobáiban lévő sarok, ahol a Szűz Mária-szobor alatt található az imakönyv vagy a Biblia, vagy még esetleg valamilyen hasonló tárgy. A helyet tekintve látok analógiát, a funkcióját tekintve nem. Tehát ezek a kultikus sarkok a házon belül valamilyen centrális helyen, vagy pedig éppenséggel tényleg valamilyen sarokban, tehát egy kicsit eltávolított helyen voltak találhatóak, nagyobb mennyeiségben. Tehát van egy idol, mellette esetleg egy házmodell darab, antropomorf edénytöredékek, lehet, hogy odatették mindazt, ami értékes, ami számukra őrzendő volt.

– *Én azt gondolom, hogy a tűzhöz való közelség jelent valamit, hiszen a mítoszok szerint is a tűz az emberiség egyik legfontosabb szerzeménye, amit csodálat és félelem vett körül. A tűz csodálatos dolgokat művel, hiszen tűzben átalakul minden, a tűzön ételt lehet főzni, amikor egyik anyagból másik anyaggá alakul valami, a tűzben valami elég, tehát a tűzhely nagyon fontos helye lehetett a háznak.*

– *Igaz, amit mondasz, én azonban hozzá tudok fűzni még egy sokkal földhözragadtabb régészeti bizonyítékot vagy feltételezést is. Ez esetben a tűz azért is központi és nagyon fontos helye lenne a háznak, mert elképzelhető, hogy előbb volt a tűz, és utána épült a ház. Abban az időben, még a neolitikum előtt, amikor a középső kőkori vadászok még nem telepedtek le, akkor is használták a tüzet, adott esetben lehet, hogy csak valamiféle szárnyékot, szélfogót, esőfogót, a hideg ellen védő valamit építettek*

köréje, a tűz akkor is központi helyen volt. Azt látjuk, hogy a legkorábbi épületekben is megtartotta a tűzhely a központi és nagyon fontos helyét.

– *A tűz maga köré vonz. Mit is szoktunk mi hosszan nézegetni? A folyópartot, a tóparton, a folyóparton a víz színét, és szeretünk a tűzbe bámulni. És ez mindmáig megmaradt, hiszen ott van a kandalló, aminél azt gondolom, haszontalanabb fűtési módszer nem létezik a világon, mégis van kandalló, azt szeretjük a legjobban. Körülüljük, és bámuljuk órákig a lángokat, a paraszat. Nyilvánvaló, hogy itt valami több van jelen, mint a gyakorlati használat, és gondolom talán itt a közelébe is érünk annak, hogy mi az, amit szentnek érzett a régi ember. És miért?*

– A szent fogalmával nagyon kell vigyáznunk. Főleg a kereszténység, de már az ókori gondolkodók idejében is sok olyan tartalom rakódott rá erre a kifejezésre és erre a fogalomra, ami mögötte van, amit valószínűleg az archaikus ember még nem így ismert. Ebben a kérdésben úttörő Rudolf Otto könyve, *Das Heilige* (A szent). Ebben ő azt írja, hogy az őskori ember gondolkodásában a szent fogalmához nem csak pozitív tartalmak kötődnek, mint szeretet, jószág, erkölcsösség. Ezek csupán a kereszténység elterjedésével váltak azonossá vele. Az őskori ember gondolkodását illetően Otto Rudolf a húszas években bevezette a numinózus fogalmát. Ő a latin numenből (istenség, isteni erő) képezte ezt a szót, és vele a szentségnek a mai értelmezéstől eltérő fogalmát jelölte, sokoldalúbb és nem egyoldalúan pozitív tartalommal.

– *Egy másféle pozitív tartalma, s egy másféle negatív tartalma is.*

– *Hierofániának, tehát szent megnyilvánulásnak tartotta a numinózus érzés kiváltóit Rudolf Ottó, és különösen követője, az ő tanaiból a gondolkodásában sokat merítő Mircea Eliade, akit én korunk egyik legnagyobb gondolkodójának és vallástörténészének tekintek. Nagyon sokat tanultam tőle.*

– *Tehát, magyarán szólva a szent az rettenetes, félelmet is keltő, de csodálatot is keltő egyszerre.*

– Így van. Biztos, hogy ez a megfogalmazás a jó: hogy a *szent*, a sacré fogalma azt fedi, amikor egy tárgy, vagy egy jelenség hirtelen más lesz, több lesz, mint amit látunk, mint ami hétköznapi megnyilvánulásában. Például két követ vesz Eliade – az egyik marad kő, a másik pedig oltárrá magasztosul föl. Eltelik sacréval. Adott esetben ugyanaz a kő lehet néha szakrális, néha pedig profán. Ez rendkívül érdekes elmélet, aminek csodálatos vallástörténeti vonzatai vannak. Eliade maga is nagyon sok összefüggésben használja ezt a fogalmat, például a térháló elméletének a kidolgozásakor, amely arról szól, hogy minden mítosz és minden vallási jelenség mindegyikkel összefüggött. Ezt tekinthetjük akár banális dolognak is, hiszen mit jelent az, hogy „mind” – akkor mindenhol mindenhová eljuthatunk? Mégis ez az elmélet olyan megfigyeléseken alapult, amik valóban léteztek és valóban léteznének még mai életünkben is, hogyha nem nyomnánk el őket.

– *Tehát itt tulajdonképpen konstellációkról van szó, arról, hogy valamilyen elemi jelenséghez, ami leginkább kapcsolódik azokhoz az őselemekhez, amik a vallási érzést először kelthették fel az emberben – a víz, a tűz, a föld, az ég jelenségei –, kapcsolódik egy másik archetipikus élmény – a nő vagy a férfi – és kapcsolódhatnak hozzá olyan archetipikus élmények, amik az életünk döntő eseményei, születés, halál, termékenység, szerelem. Ezekből alakulnak ki gondolom a térhálók, hiszen azt mindnyájan tudjuk, jól ismert, hogy a Hold-szimbolika térhálójához hozzátartozik a nőiség, a víz és a többi. De végül is oda jutunk vissza, hogy csodálatot és félelmet egyszerre érzünk a tűz iránt, a víz iránt.*

– Valóban ezek az alapkövei a térhálóelméletnek, szintúgy, mint az archaikus vallásoknak: az ég, a föld, a termékenység, a vegetáció, a Hold fázisváltozásai, a vi-

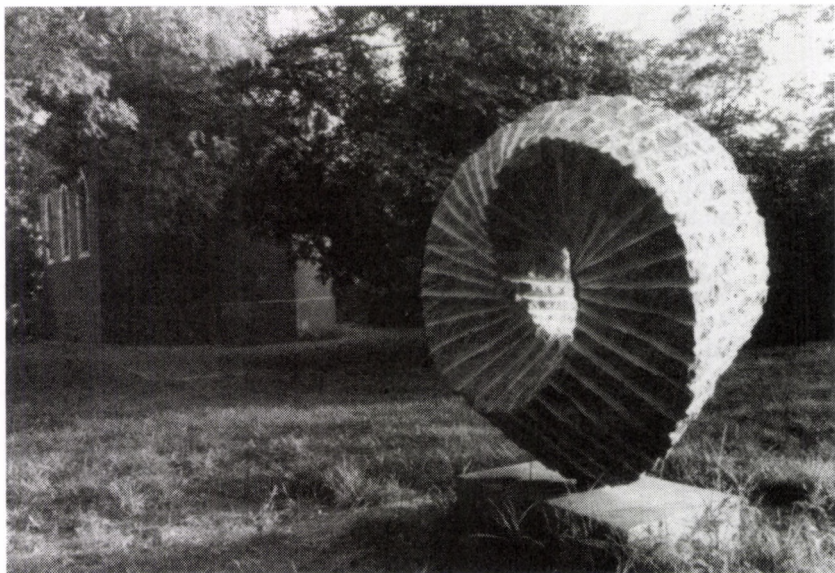
zek stb. Ugyanakkor én úgy látom – Eliade nyomán –, hogy itt az különbözteti meg a mi érzéseinket az archaikus gondolkodástól, hogy a sacré, a szakrális természetű jelenségek nem különültek élesen el a profán világtól, mint ahogy a mi életünkben történik, hanem egyszerre tudott eltelítődni egy tárgy vagy egy jelenség szakrális és profán vonásokkal, illetve ugyanaz a tárgy vagy jelenség bizonyos időben szakrális természetű, bizonyos időben inkább profán természetű lehetett. De így sem volt még éles a határ, hiszen itt hangsúlyeltolódásokról van szó, és a dolgok szakrális és profán természete többé kevésbé egymásba folyt.

– Mondhatnám azt, hogy sokkal átértettebb világban éltek ezek az emberek, sokkal elemibb volt a viszonyuk a világgal, mint nekünk. Bennünket a civilizáció eszközei meg a gondolataink és az intézményeink megvédenek, de el is távolítanak a világnak és a saját pszichénknek az ilyen elemi erőitől.

– Ugyanezt mondja Eliade. Én azonban régészként természetesen arra voltam a legkíváncsibb, hogy van-e ennek valamilyen régészeti nyoma. Tudunk-e ezekből a vallástörténeti tézisekből valamit a cross-checking, vagyis a keresztbe összehasonlítás módszerével az őskori régészeti leletanyagra nézve mondani, ami érvényes.

– Valóban. És meg is kérdezem, miből tudod azt, hogy hatalma volt egy tárgynak? Mi a bizonyítékod rá?

– Én ezt a vizsgálatot tulajdonképpen elvégeztem egy bizonyos térben és időben, természetesen csak a jó lelkörülményekkel rendelkező, jól megfigyelt lelkörülményes leletek alapján dolgozhattam, azokat vehettem alapul, és az volt a kérdésem, hogy igazolja-e valami ezeknek a téziseknek akár valamelyikét, illetve ebben a vizsgálatban a negatív eredmény ugyanolyan fontos volt számomra, mint a pozitív. Tehát, ha bármelyik elfogadott, már közhelyként emlegetett vallástörténeti tézist nem igazol a régészeti leletanyag, ezt is fontos eredménynek tekint-

FÚRT SZOBOR, 1993
vörös márvány
(100×100×45 cm)

hetjük, hiszen elmondhatjuk, hogy a régészet ebben az esetben nem tud forrásul szolgálni a korai vallások történetének. Van azonban egy olyan dolog, amivel úgy érzem, hogy előbbre jutottam ennél. Itt a házmodellekre gondolok. Valószínűleg más tárgyak elemzéséből is hasonló következtetésre juthattam volna, de ez szinte kínálta magát, mert itt annyira jól körülhatárolható, összesen néhány száz darab újkőkori kárpát-medencei és délkelet-európai tárgyról van szó, ami nagyon megkönnyítette ezt az elemzést, és itt lehetőség nyílt arra, hogy végre ellenőrizzem ezt a fajta elméletet őskori leletanyagon.

– *Milyen egy ilyen házmodell?*

– A neolitikus településeken – a Kárpát-medencében, az Al-Duna vidékén, a volhiniai mezőn és Délkelet-

Európában – előkerültek kis agyagtárgyak, általában házon belül vagy házhoz tartozó gödrön belül. Olyan égetett agyagtárgyak, amelyek az épületek modelljeinek tekintethetők. Ezek néha nagyon gyatra kivitelűek voltak, sokszor kemencemodellnek nevezik. Néha egészen csodálatosan díszes jellegűek voltak. Ha az a kultúra ismerte a festést, akkor festett falfelületűek voltak, néha ablak tagolja őket, néha meanderes bekarcolt dísz látható a külső felületen. Mindenképpen lehetett látni, hogy itt valami egészen különlegesen szépet akartak létrehozni azon a kultúrán belül, ezeket pedig a régészet a vallástörténeti eszmékből kiindulva szentély-modelleknek tartotta.

– *Egyébként ilyen házmodelleket még a minószi civilizációból is rengeteget lehet látni. Krétán, a Heraklioni Múzeumban egész tárlók vannak teli égetett, festett házmodellekkel.*

– Ezek általában későbbiek, bronzkoriak. Itt van valamilyen hiátus. A későbbiek nagyon gyakran urnáknak tekinthetők, például az etruszok is ismertek házurnát, a mai Izrael területén előkerült bronzkori házmodellek is urnák voltak. Ezek az újkőkori házmodellek viszont sokkal kisebbek, nemegyszer akkorák, mint az öklöm, vagy még kisebbek. És mindig valahogy a településhez köthetők. Tehát semmiképpen sem a temetkezéssel hozhatók kapcsolatba. Tulajdonképpen az első lépés ebben az elemzésben az volt, hogy leszögeztem azt, amit én az eddigi gondolataimmal és a régészeti leletanyaggal való egybevetések során megtapasztaltam. Ez pedig úgy szól, hogy nem volt mai értelemben vagy klasszikus értelemben vett szentély a neolitikumban. Nem voltak a lakóháztól elkülönített szent helyek, szakrális helyek. Van egy görög szó, illetve egy archaikus tő, amiből a görög *temenosz* is származik, ez kiszakítást, elkerítést, szeparálást jelent. Ezek a *temenoszok*, vagyis a profán világtól elkülönített szent helyek megvoltak a klasszikus világban, és talán a bronzkorig visszavezethetők. De a neolitikumban és a kora rézko-

rig terjedő időszakban nem találjuk ezeknek nyomát. Ezeknek a leleteknek és a lelőköörülmények elemzésének a tanúsága szerint az újkőkori vallási, szakrális, rituális, kultikus élet központja maga a lakóház volt, amelynek a kultikus sarkában, ha szerencsénk van, ezt megfigyelhetjük, ha nem, akkor csak a lakóházon belüli kultikus leletek elemzéséből vonhatjuk le ezeket a következtetéseket. A ház egy-egy családnak a lakóhelye, tehát ebből az is következik, hogy ha nem voltak szeparált kultushelyek, nem voltak szentélyek, akkor valószínűleg elkülönített vallási foglalkozású emberek sem voltak, vagyis nem volt papság ebben az időben, hanem a rítusok elvégzői is maguk a családtagok lehettek. Úgy is lehet fogalmazni, hogy a neolit vallási élet egy családnak a belügye lehetett, egy lakóházon belül zajlott.

– *Gondolom, ezek a házmodellek tulajdonképpen a családnak mintegy a szentség szintjére emelt egységét képviselik?*

– Nagyon érdekes, amit mondasz. Igen, de csak egy bizonyos időszakban. Véleményem szerint ez okozhatja a hatalmas különbségeket a szépen és a rosszul megformált házmodellek között. Hiszen egy lakóház, amikor semmi érdekes nem zajlott benne, amikor az emberek csak végezték a hétköznapi munkájukat, valószínűleg más jelentőséggel bírt a lakók számára, mint ünnepi, szakrális időben. Eliade erről azt mondja, hogy az ünnep a mitikus, az egyszerű idő visszahozatala, mindenképpen szent idő, amely kiszakad a profán idő folyamából. Egy ilyen ünnepen modellezett ház, lakóház valószínűleg szépen kidolgozott, úgynevezett szentély-modell lesz. Más időben, egy hétköznapi időben, egy kevésbé jelentős időben megformált házmodell pedig talán kevésbé szépen kidolgozott lehetett. Úgy éreztem, hogy ezeknek a vallástörténeti téziseknek – amelyeket olyan gyakran hangoztatunk, de nagyon kevés a kapcsolódási pontjuk a ténylegesen kiásott őskori leletanyaggal – találtam egy olyan pontját,

ahol azt lehet mondani, hogy igen, itt valószínű az egybeesés, itt valószínű az egyezés.

– *Munkáidat is ismerve, hogy a tárgyaknak hatalmuk volt, van egy másik, teljesen kétségtelen bizonyítéka: találtál olyan szakrális tárgyakat, amelyek láthatóan szándékosan el voltak törve.*

– Ez igaz. A szándékos törés nagyon sok mindent elárul. Ugyanakkor ezeket a tárgyakat talán nem minden esetben törtek el szándékosan, hanem a legtöbb tárgyon kopás, használat nyoma is látszik. Elképzelhető, hogy bizonyos számú tárgy magától tört el a használat során. Ebből azonban legalább olyan érdekes következtetést lehet levonni, mint a szándékos törésből. Ugyanis azt, hogy ellentétben a feszülettel vagy Szűz Mária-szoborral, amelyek szemlélésre, imádságra készítettek, de mindenképpen passzívan voltak jelen, mintegy járulékosan a parasztházban, ezeket az őskori tárgyakat *használták*. A használat nyomai vannak rajtuk. Úgy kell elképzelni, hogy bizonyos cselekvéssor aktív szereplői lehettek, ezt a cselekvéssort nevezhetjük akár a passió-játék archaikus változatának, ezt maguk a ház lakói játszhatták el, adhatták elő, hajthatták végre, bizonyos, erre kijelölt időszakokban.

– *És ilyenkor ezeket a tárgyakat a kezükbe vették.*

– Ilyenkor egészen biztos, hogy a kezükbe vették és csináltak velük valamit, mondhattak szövegeket is. Ugyanakkor van még egy fontos régészeti bizonyítéka ennek. A tárgyak mennyisége. Egy-egy olyan időszak után, amikor ezek a tárgyak betöltötték hivatásukat, akár, ahogy mondod, szándékosan összetörték őket, és rituálisan eltemették, mondjuk, egy bothroszba, egy áldozati gödörbe, vagy csak egyszerűen eldobták egy személgödörbe, egyszerűen megszabadultak tőlük. Véget ért a szerepük. Egy-egy neolitikus településen olyan számban kerülnek elő ezek a kultikus leletek, hogy egészen bizonyos, hogy

évente, akár többször is új garnitúrát készítettek belőlük. Tehát új ünnephez, új szakrális időszakhoz új tárgyakat készítettek.

– *Ha azt olvasom, hogy egy idolt kettétörtek és a két felét nagyon gondosan, két egymástól távol levő gödörben temették el, akkor mégiscsak arra kell gondolnom, hogy ezzel a szent tárgy hatalmát meg akarták szüntetni, és oly mértékben féltek a nem kívánt hatalom továbbélésétől, hogy még külön helyekre is tették a két részét.*

– Igen. Nyilvánvalóan nemcsak a pozitív, hanem a negatív, a félelmetes erejük is hatott, a *mysterium tremendum* a Rudolf Otto szerinti megfogalmazásban, valóban megtarthattak valamennyit ebből a hatalomból. Tehát a rítus vagy a cselekvéssor végeztével valóban meg kellett szabadulni tőlük, el kellett törni, el kellett ásni őket, esetleg különböző helyekre, hiszen van olyan idol, aminek a három töredékét három egymástól nagyon messze eső területen fekvő gödörben tárták föl a régészek. Ugyanakkor az adott kultúrának vagy időszaknak történetileg és helyileg kondicionált jellegzetessége lehet, hogy nem mindenütt volt így, vagy nem mindenütt tulajdonítottak minden tárgynak ekkora hatalmat. Én például találtam oltárkát egészben szeméggödörbe dobva. Valószínűleg ettől nem féltek annyira. Nem gondolták azt, hogy ennek még negatív hatalma lehet.

– *Mennyire szabad felhasználni a vallástudomány következtetéseit ezekre a régészeti leletekre? Mennyire lehetett ez a vallás elvont istenségekkel kapcsolatos, egyáltalán az életnek milyén jelenségeihez kapcsolódott ez a hitélet?*

– Két különböző kérdés, az egyikre nehezebb válaszolni, mint a másikra. Az egyikre azt kell mondanom, hogy nem tudom. Biztos, hogy tévúton jár, aki klasszikus istenségeket akar azonosítani ezekkel a neolitikus szobrokkal. Voltak ilyen kísérletek, a leghíresebb képviselője ennek az elméletnek Maria Gimbutas, egy nemrégiben elhunyt

amerikai régészprofesszor. Ő tulajdonképpen egy egész neolitikus panteont alakított ki. Részben klasszikus istenségek mintájára, azoknak a jelentéstartalmát az őskorra, a neolitikumra visszavetítve próbálta meg ezeket az istenalakokat elkülöníteni. De maga is föltalált új istenalakokat: kacsaismennő, békaismennő, csontból készült halálistennő stb. Ez nem valószínű, hogy így volt, és tulajdonképpen az ő elméleteit és a hozzájuk kapcsolódó feminista elméleteket nagyon kevesen fogadják el, bár vannak bennük figyelemre méltó momentumok.

– *Mindenesetre abból, hogy kacsaismennőről, békaismennőről beszélsz, nyilvánvaló, hogy annyiban talán igaza volt, hogy ezeknek az embereknek a számára az őket körülvevő életjelenségek, növények, állatok mind kapcsolatban voltak egymással és a kozmosszal. Ahogy idézted, Eliade is azt mondja, hogy térhálókat hatnak mindent át, tehát minden összefügg mindennel. Tehát a béka és a kacska is része valamilyen értelmes rendnek, bár olykor félelmetes és kiismerhetetlen. Felteszem, hogy a vallásos élet ennek a rendnek a megerősítését szolgálta, ennek a rendézésnek, ennek az összefüggés-érzésnek. Annak, hogy kapcsolatban vagyunk mindennel, ami körülöttünk van, és minden, ami körülöttünk van, az valamilyen értelemben hatással van az életünkre. Részt vesz benne.*

– Úgy gondolom, hogy amit mondasz, az kulcsfontosságú kérdés. Ebből a szempontból szinte tökéletesen mindegy, hogy voltak-e istenek, elkülönült, netán antropomorfizálódott istenalakok a neolitikumban. Nem annak az eldöntéséről van szó, hogy voltak-e isteneik vagy csak szellemeket imádtak, vagy pedig a néprajz valamelyik más ágának az eredményeihez köthetők a neolitikus vallásos tisztelet alakjai, vagy azok a hatalmak, amiket imádtak. Itt egyszerűen arról van szó, és egyetértek azzal amit mondtál, hogy rend volt az életükben. A szakrális és a profán szféra nem különült el annyira egymástól, mint a mi korunkban, de még annyira sem, mint az antikvitásban. Hi-

szen tudjuk, hogy a görögök és a rómaiak gyakorta milyen frivol módon viszonyultak a saját panteonjukhoz, a saját istenvilágukhoz. Azt gondolom, hogy az újkorban sokkal nagyobb rend volt az emberek életében ebben a kérdésben. Tudták, hogy mindennek jelentősége van. A hétköznapi cselekedeteknek ugyanúgy van szakrális jelentőségük, mint ahogy az előadott rítusaiknak, a szakrális életüknek is van nagyon profán gyakorlati haszna. Ők nem azért végezték a rítusokat az elképzelés szerint, mert ezzel valamiféle transzcendens szférába akartak belépni, ők azt gondolták, hogy ez ugyanolyan hasznos cselekedet, mint az, hogy elvetem a gabonát, vagy megtisztítom a kőeszközömet, és megélezem, hogy éles maradjon.

– *Pontosan. Ahelyett, hogy volna egy istenképzet, amelynek a megszemélyesítője, vagy aki megszemélyesíthetetlen, rendkívül távol lakozik. Arról van szó, amit egy munkádban idézel Kerényi Károlytól, a Svájcban élt világhírű magyar vallástörténésztől. Kerényi azt mondja, hogy „csak amikor a kozmoszt érzi, érez az ember valóságot. És éppen ez jellemzi az antik vallásos embert. Vallásossága azon a biztonságon alapul, hogy vallásában a kozmosz valósága jut kifejezésre”. Tehát olyan vallásról van itt szó, ami nem szupranaturalisztikus hit, hanem magán a kozmoszon alapuló valóságérzés.*

– Így van, tehát csak ami valóságos, annak van szakrális ereje, és megfordítva. Semmi sem erősebb annál, ami valóban van. Ezt egy Melissosnak tulajdonított töredék mondja, de ezt Kerényi Károly tulajdonképpen valláspszichológiai háttérbe, környezetbe helyezi, és ezzel támasztja alá azt, amit kifejezni szeretne. Vagyis, hogy ezeknek az embereknek nem hitük volt, hanem valóságérzetük. És ilyen értelemben minden szakrális tevékenység hétköznapi, gyakorlati tevékenység is lehetett egyben.

– *Mégis ezek a tárgyak, melyek kultikus tárgyak lehettek, elsősorban a fő emberi eseményekkel voltak kapcsolatban, tehát születéssel, halállal, termékenységgel. Tudunk-e valamit arról,*

hogy miként idézték meg, hova helyezték a világmépiükben ezeket az eseményeket, és milyen folyamat részének látták őket?

– Ezek: a születés és a beavatás, amit kihagytál, és ami legalább olyan fontos állomása volt ennek a folyamatnak, mint a születés vagy a halál. Aztán a megöregedés, a halál, a halál utáni időszak és utána az újjászületés. A legkorábbi írásos források, de a vallástörténetek elképzelései szerint is ciklikus folyamat részeinek fogták fel ezeket. Ezt ma ősrégészeti leletek alapján egy az egyben igazolni nem tudjuk, de indirekt módon következtethetünk erre, és azt kell, hogy mondjam, hogy eddig ennek ellentmondó leleteket sem találtunk. Tehát ezt a kérdést egyelőre nyitva kell hagynom, de nem zárhatom ki, sőt valószínűnek tartom, hogy ez a fajta ciklikus gondolkodás, a ciklikus idő érzékelése a neolitikumban jellemző lehetett, hiszen a kultikus leleteknek ismételt elkészítése, kidobása, a házmodellek az ünnepi és a profán időszakban sokkal inkább képzeltethők el egy cikluson, mint egy olyan lineáris folyamaton belül, aminek ma érzékeljük az időt.

– *Nagyon érdekes, amit említesz egy írásodban a gyermek eltemetésével kapcsolatban, hiszen ez például az újjászületésben való hitre utal.*

– Gyönyörű dolog ez. Hazai neolitikus településeken is találunk gyerekcsontvázakat. Nemrégiben például Kalicz Nándor kollégám ásatásán vehettem részt Kelet-Magyarországon egy tell-településen, tehát olyan településen, ahol nagyon sokáig laktak egy helyben az emberek. Itt több mint 30 gyerekcsontváz került elő a házak alól. A felnőtteket viszont nem találta meg az ásató. Nem tudjuk, hogy őket hova temették, és nagyon gyakori jelenség, hogy a telepen csak gyermek vagy fiatalkorú, legfeljebb serdülő csontvázat találják meg. Ennek a magyarázata, vagyis hogy miért különül el a gyermektemetés a felnőttől – a vallástörténetben nagyon gazdag irodalomból kereshető ki. Megint csak azt kell mondanom, nem vagyok benne egészen biztos, hogy itt

egyértelmű a megfeleltetés, de erős a párhuzam, nagyon erős. Hiszen sok olyan írásos forrást ismerünk, amely arról szól, hogy még olyan kultúrákban sem volt szabad elhamvasztani a két éven alul meghalt gyermekeket, ahol egyébként a hamvasztás volt a szokásos temetkezési rítus. Vagy például a gyönyörű Frobenius-mesékre gondolhatunk, amelyek olyan szépek, hogy néha gyanakszom, ő találta ki őket, legalábbis részben. Ott ugyanerről van szó. Olyan mítoszokról is tudunk, sőt olyan néprajzi szokásokról is, amelyekben a meghalt gyerekeket annak az útnak a mentén temették el, ahol az asszonyok vízért jártak, hogy könnyebben magukba fogadassák a gyermekek lelkét és könnyebben újjászülhessék őket. Nagyon sok olyan példa van erre a klasszikus világból, hogy az újszülöttet rögtön a földre helyezik. A görögországi bronzkori temetkezések során a gyerekeket pithoszokba, nagy edényekbe fektették, és megkülönböztetetten kezelték. Mindez arra utal, hogy a meghalt gyerekek valahogyan szorosabb kapcsolata lehetett a másik világgal. Szándékosan nem másvilágot mondok: a másik világgal, ami most, előttünk rejtve van. Ennek a kapcsolatnak az erejét akarták kihasználni a felnőttek, a település lakói, és ezért temették a gyereket a maguk közelébe. Tehát nem biztos, hogy csak a gyerekek akartak jót tenni, hogy minél előbb szülessen újra, és kerüljön bele a ciklusba, hanem esetleg ők is szerettek volna ennek a szakrális erejéből meríteni.

– Említetted, hogy Maria Gimbutas, a nemrég meghalt amerikai régész, egy egész anyaisten-kultuszt épített fel, hogy úgy mondjam gondolatilag, természetesen, erre a neolitikus időszekekre. Mit gondolsz te erről, a férfi–nő szerep milyen lehetett ezekben a kultúrákban? Tudjuk azt, hogy a nőnek ekkor valóban kitüntetett szerep jutott, hiszen ő volt az, aki nemesítette a növényeket, állítólag a földet is a nő birtokolta ebben az időben. Egyáltalán mire volt jó a férfi?

– Nagyon kell vigyáznom, hogy semmi olyat ne vetítsék vissza a válaszomban, ami a mai politikai vagy

egyéb módon történetileg kondicionált véleményeket rögzítené. Én azt gondolom, ha már engem kérdezel erről a dolgról, hogy nő soha nem létezett férfi nélkül, és ennek az elméletnek nincs értelme. Tehát az anyajogú társadalmat, ahogyan ezt Bachofen a múlt században elképzelte, úgy kigondolni, hogy abban a nők szerepe fontosabb volt, vagy egyedül ők uralkodtak, nem tartom valószínűnek. Én arra gondolok, hogy mindig is megosztották a szerepeket, és egymás nélkül semmi értelme nincs a létezésüknek. Tehát megint csak azt gondolom, hogy a ló hátán kellene maradnunk, és sem az egyik oldalra leesni, sem a másik oldalra leesni. Sem hím központú indoeurópaiakat nem kell posztulálnunk, sem pedig paradicsomi, békés, a háborút nem ismerő, anyajogú, nőközpontú, a nők uralmán alapuló neolitikus társadalmakat.

– *Magyarán szólva az a férfi, aki felszántotta a földet és szent vagy nem szent közössülésben megtermékenyítette a nőt, ugyanolyan fontos volt, mint a nő, aki nemesítette a növényt, magába fogadta a magot és megszülte a gyermeket.*

– Tudjuk, hogy így van.

– *Látható, hogy az egész munkálkodásodban a személyes elkötelezettség rendkívül erős. Noha őrizkedsz tőle, hogy aktualizáld azt, amit találsz a leleteiden, mégis föl kell tenni a kérdést: mit jelent számodra a régészet, azon kívül, hogy szakma, és nyilván mindnyájunknak van hivatása, vagy szakmája?*

– Ha nagyon egyszerűen akarnék erre felelni, mondhatnám azt is, hogy azért, mert érdekel, mert kíváncsi vagyok arra, miként éltek azok az emberek, és mi az, ami ránk maradt. De persze ez nem a teljes igazság. Ha az ember valamivel nagyon intenzíven foglalkozik, legyen az kenyérsütés vagy földművelés vagy ősrégészet, abba beleadja saját magát, és beleadja saját gondolatait, saját elképzeléseit. A dolognak az egyik fele az, hogy nagyon óvatosnak kell lennem, tehát a józan ész által megszabott mércét kell állandóan szem előtt tartanom, hogy ne legyek

se kalandor, se túlságosan tárgyias, tehát ne csak a tipológia érdekeljen az őskorral kapcsolatban, viszont ne akarjak olyan elméleteket gyártani, amikre nézvést nincsen szilárd alapom. Vagy ha igen, akkor csak egy lépésben tegyek hipotéziseket. Ott álljak meg, és abból kiindulva ne akarjak újabb és újabb feltevésekbe bocsátkozni. Ez az egyik fele a dolognak. A másik pedig, természetesen, hogy fontos nekem ez a dolog. És azt gondolom, hogy talán mindannyiunknak fontos, hogy megtudjunk valamit az elődeink gondolkodásából, életéből, nemcsak a kíváncsiság okán, hanem azért is, mert hiszen az egésznek ez az értelme, hogy nekünk mit jelent ma. Ebből a szempontból, ha kívülről nézném, azt mondanám, majdhogynem mindegy, hogy azok az edények tényleg ilyen sorrendben következtek-e, vagy nem ilyen sorrendben. Vagy pontosan úgy éltek-e azok az emberek, ahogy én leírom, vagy nem pontosan úgy éltek, hiszen ha így vetem fel a dolgot, akkor a dolognak az a hatása fontos, amit a mi gondolkodásunkra gyakorol. Egy ilyen példát tudnék mondani. Mi nagyon erősen a lineáris időben élünk, és nagyon erősen elkülönül a mi életünkben a profán és a szakrális szféra. Elmegyünk a templomba, ha elmegyünk, utána hazamegyünk és megesszük a kelkáposztafőzeléket, és a kettő között semmiféle kapcsolat nincs a mi életünkben. Azonkívül van múlt, van jelen és jövő, és mint Csokonai írja egy gyönyörű versében, ez soha nem találkozik egymással, ami elmúlt, az elmúlt, a reménytelenség érzése van előttünk. Lehetséges, hogy ha abból merítenénk, ahogy ezek az emberek gondolkodtak, akkor egy kicsit nagyobb rend lenne a mi életünkben, egy kicsit nagyobb biztonságban érezhetnénk magunkat és a gondolatainkat. Nem gondolnánk azt, hogy bizonyos dolgoknak nincs jelentőségük. Inkább azt gondolhatnánk, hogy mindennek, amit teszünk, akár az általunk legprofánabbnak vélt szférában is külön jelentősége van. Még a gondolatainknak is jelentő-

seége van. Ez egyrészt persze felelősséget tesz a vállunkra, másrészt viszont megkönnyíti az egész életünket, mert valamiféle rend részének gondolhatjuk magunkat. Lehet, hogy ez helytelen, és én csak visszavetítem az őskorra ezeket a gondolataimat, de hát végül is nem tudok ettől szabadulni, ez nekem is segít, ez az én gondolatom, én ezt vélem fölfedezni a neolitikus ember életmódjában.

– *Én ezt teljesen átérzem, hiszen ma mi, modern művészek talán egyetlenek maradtunk a társadalomban – a papokkal együtt –, akik azt a bizonyos rendet próbáljuk rövid időre intenzíven élményévé tenni a mai embernek. Ehhez persze közönség és közösség is kell, és bizony igen gyakran magányosan dolgozunk még mint művészek is. Tehát mi állandóan ezzel a hiányérzettel küzdünk, állandóan arra gondolunk, hogy igen, a világban rend van, azt akarjuk megmutatni, hogy óriási erők munkálnak, ezeket az erőket akarjuk megmutatni azokban a művekben, amiket létrehozunk, de igen gyakran érezzük, hogy ennek nincs közönsége, pontosan azért, mert a világ annyira kettészakadt, ahogy mondd, szentre és mindennaposra, hogy tulajdonképpen az emberek ma nem is ismerik fel azt a hiányt, ami miatt nekik szükségük volna arra rendre, vagy legalábbis szükségük volna a művészetre. Én azt kérem végül, hogy ezt a bizonyos Csokonai-idézetet, amire céloztál, olvasd föl. Én pedig egy múlt századi indián szöveget, ami a ciklikus időről szól és valamikor magyarra fordítottam, én talán ezt olvasnám föl befejezésül.*

Ó idő, futós idő!

Esztendeink sasszárnyakon repülnek;

Vissza hozzánk egy se jó,

Mind a setét káosz ölébe dülnek.

Csokonai Vitéz Mihály: Újesztendei gondolatok

Így szól a Csokonai idézet. Nem gondolom azt, nem remélem azt, hogy az őskori leletek megváltoztatják a gondolatainkat, de ha egy kicsit hozzájárulnak ehhez,

akkor én már nagyon örülök és akkor már nem dolgoztam hiába.

– *Köszönöm szépen. Az indián szöveg pedig így szól:*

FEKETE JÁVORSZARVAS (Black Elk, oglala sziu)

Körök (Circles)

Ha az indián tesz valamit, mindig kör szerint teszi. Ez pedig azért történik így, mert a Világ Hatalma mindig körökben hat, és minden dolog kerek akar lenni. Hajdan, amikor népünk hatalmas és boldog volt, mindenféle hatalmukat a szent gyűrűtől kaptuk. Amíg a gyűrű szét nem nyílt, népünk virágzott. Az eleven gyűrű kellős közepén virágzó fa magasodott; a világ négy tájékának öve sugárzott abba hatalmat. Kelet békét és fényt adott, dél meleget, nyugat esőt; észak dermesztő hideg szelei pedig erőt és kitartást adtak.

Ezt a tudást vallásunk hozta el a világ burkából.

A Világ Hatalma mindig körökben működik. Kerek az égbolt, és azt hallom, hogy a föld is kerek, mint a labda; kerek a csillagok. A szél, amikor a legnagyobb, körben jár. A madarak körberakják fészkeiket, mert az ő vallásuk is az, mint a mienk. A nap körben jár feljöttében és lementében is. A hold ugyancsak, és mindegyikük kerek.

Még az évszakok is kört írnak, és mindig visszatérnek oda, ahol már jártak. Az ember élete gyermekségtől gyermekségig kör, és kör formájú minden, amiben hatalom van jelen. Sátrainkat kerekre húztuk, ahogy a madarak rakják fészkeiket; körbeültettük őket, nemzetünk nagy gyűrűjében. Ez a gyűrű fészkekből rakott nagy fészek volt; mindig ott raktuk, ahová a Nagy Szellem új sarjadékunk világra jöttét elrendelte. (1930)

KODOLÁNYI GYULA

K. G. Lukács Károly
John Lukacs 'Évek... című könyve'
ról

ch AZ ALKONY ÉVEI

egy. ismertetés

Talán nem túlzunk, ha John Lukacs *Évek...* címmel megjelent művét különös, sőt zavarba ejtő könyvnek nevezzük: a Magyarországról elszármazott s az elmúlt években szülőhazájában is ismertté és népszerűvé lett történész a szokványostól igencsak eltérő módon idézte fel a világ s mindenekelőtt Amerika történelmének egy viszonylag hosszú időszakát. A tollforgatóként is kiváló képességekkel megáldott szerző szépírói igényvel papírra vetett karcolatok s a hozzájuk fűzött elmés dialógusok révén próbálta meg elmondani mindazt, amit az 1901 és 1969 közötti évek kapcsán meghatározó jelentőségűnek vél. Miért éppen ez a két évszám jutott kitüntetett szerephez? Lukacs válasza egyszerű: 1901 „a kronológiai értelemben vett század első éve”, 1969-ben pedig „az amerikai történelemben lezárult a nagyvárosi és urbánus polgárság korszaka”. Emellett az 1901. és 1969. esztendő a könyv „főszereplőjévé” megtett „philadelphiai úriember és festőművész”, K. életútjának első és utolsó határvösvényét is jelzi. K. – mondhatni: szerencséjére – nem áll rokonságban a Franz Kafka *Peréből* megismert Josef K.-val, s csak annyiban tekinthető szimbolikus figurának, hogy legjobb pillanataiban ő is azt a gentleman-eszményt testesítette meg, amelytől a szerző elégikus hangon búcsút vesz: a világháborúk, a népirtások, az eltömegesedés és az uniformizálódás korában a K.-hoz hasonló úriemberek már csak egy eltűnőben lévő típust képviselhetnek. A philadelphiai festő egyébként a mű legtöbb szereplőjéhez hasonlóan a képzelet szüleménye, de sem az ő, sem a többi alak hitelenségéhez nem fér kétség. Ugyanez az autenticitás jellemzi a szerző által felidézett helyszíneket és helyzeteket. Lukacs túlságosan szerénynek tűnik, amikor könyve bevezetőjében ambícióit összegezve azt mondja: „Megragadó környezetrajzokat akartam nyújtani.” Ennél lényegesen többet ért el: kisszámú kivételtől eltekintve sikerült megmutatnia, miként tükröződik a cseppben a tenger, azaz miként árulkodnak a jelentéktelennek tűnő mozzanatok, a látszólag érdektelen részletek azokról a folyamatokról és eseményekről, amelyek olykor drámai gyorsasággal, máskor szinte észrevétlenül megváltoztatják a történelem menetét, s ezáltal életünk körülményeit és lehetőségeit. Az értelmezést a karcolatokhoz fűzött párbeszéddek segítik: ezekben

a történész önmagával száll vitába, „amerikai énje” sorra-rendre kétségbe vonja és bírálja mindazt, amit „európai énje” mond. Az író leleményesen és elegáns módon segíti olvasóját...

Lukacs felfogása szerint az *Évek...*-ben felölelt hét évtized az elsősorban Nyugat-Európa és az Amerikai Egyesült Államok által képviselt „fehér” civilizáció hanyatlásának az időszaka volt, s ezt a romlást mi sem bizonyítja jobban, mint a gentleman-eszmény fokozatos eltűnése, a civilizációnk előnyös vonásait megtestesítő embertípus kiszorítása a totalitárius rendszerek tömegembere és a fogyasztói társadalom hamis bálványoknak hódoló és egyre tökéletesebben manipulált kisembere által. Könyve vezérmotívumát a szerző egyszerű és egyértelmű szavakkal definiálta: „... én a hit, a vallás, az intézmények, a viselkedés, az erkölcs, a szokások lassú, de visszafordíthatatlan lemorzsolódásáról beszélek”. Mindazonáltal művét nem valamiféle világot temető pesszimizmus, nem a napjainkban oly divatos apokaliptikus látomások iszonyata hatja át: „Az *Évek...* egy civilizáció hanyatlásáról szól – jegyzi meg a Bevezetőben –, de a tónus nem komor, és a zene nem Mahler zenéje, mert maradványokban még él a szép dolgok, a tisztesség és a jóság emlékezete.” Könyve legvégén pedig reményét fejezi ki, hogy „talán még mindig sokan vannak” azok, akik őrzik a kétezredik év táján is az elpusztulni látszó civilizáció értékeit.

Ahhoz, hogy megértsük, miért beszél Lukacs a civilizáció eltűnéséről, tudnunk kell, miben látja ennek az értelmezések sokasága által mind sűrűbb homályba burkolt kifejezésnek az értelmét. Szerzőnk egy, az angol nyelvből vett, 1601-ből származó meghatározást idéz: „civilizál: polgárrá tesz; kiemel a barbárság állapotából; megtanít az élet művészetére; nemesít és palléroz”. Elragadó s kifogástalan definíció, de az *Évek...* tanúságtétele szerint századunkban egyre anakronisztikusabbá vált. Lukacs mély (s igencsak indokolt) szkepszissel tekint a „Haladás” hangzatos jelszavaira, azokra a nemes (sokszor csak annak hitt) eszményekre, amelyek az emberiség evilági megváltását és üdvözítését ígérték, míg ki nem derült róluk, hogy nem egyebek szép illúzióknál. A karcolatokban újra és újra felbukkan a vonzó ideák bővületében élő, a világot s a jövőt derűs optimizmussal szemlélő polgár, akit olykor megérint ugyan a fenyegető válság(ok), az elkerülhetetlen hanyatlás előérzete, ám képtelen arra, hogy az

előjelekből megfelelő következtetéseket vonjon le. Az 1919 őszén Bécs egyik kávéházában tanácskozó magyar emigránsok – köztük egy volt népbiztos – a forradalmak bukása ellenére is hiszik, „hogy kiteljesedik a Felvilágosodás, vagyis a józan ész győzelmével megvalósul az internacionalizmus, az igazságosság”; az 1924-ben Itáliába látogató fiatal amerikai házaspár jószereivel csak azt látja, hogy Mussolini rendet teremt az országban s egyúttal sikeresen modernizálja; tíz évvel később egy Németországban nyaraló angol házaspár azt tapasztalja – néhány nappal a „hosszú kések éjszakája” után! –, hogy a Harmadik Birodalomban „most derűs és bizakodó a hangulat”, s az ország „nem sötét, hanem napfényes, nem beteges, hanem ép és egészséges, barátságos népe nem elnyomottnak, hanem éppenséggel felszabadultnak látszik”. Az ember tehát ismételtlen illúzióra hagyatkozott, s megrekedt a jelenségek felszínén, miközben lába alatt már megmozdult a föld. Lukacs természetesen nem a prófétaí éleslátást kéri számon szereplőin – csupán leszögezi, hogy a „progresszivizmus” nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, „a tizenkilencedik század liberális illúziói” nem állták ki az idő próbáját, s ugyanakkor – nagyon helyesen – rámutat arra, hogy a Mussolini és Hitler által létrehozott rendszerek fejlődésük kezdeti szakaszában számos olyan vonással bírtak, amelyeket a faszizmustól és a nemzetiszocializmustól távol álló, de a parlamentarizmus és a liberalizmus egyre kínosabb válságjelenségeit regisztráló szemlélő is vonzónak, irigylésre méltónak láthatott. Itt jegyezzük meg, hogy a szerző könyve számos helyén bírálja azokat a liberalizmusukra büszke és sznobizmusra hajlamos értelmiségieket, akiket véleménye szerint nagy felelősség terhel azért, hogy „úgy állították be a kultúrát (amelynek képviselőit maguknak tulajdonították), mint ami nemcsak magasabb rendű, hanem fontosabb is a civilizációnál; és tették ezt akkor, amikor a civilizáció éppen széthullóban volt... Vajon miért voltak olyan nagyra magukkal, ha ennyit sem fogtak fel?” A kultúra és a civilizáció közti szakadást Lukacs végzetesnek látja, s olvasója is nyugtalanul töpreng afölött, mi célt szolgál majd az eget érintő világítótorony, amely alatt süllyed már a sziget.

Meglepő, de tény, hogy a történelemhez kapcsolódó közhe-lyek, téveszmék s általában mindenfajta előítélet ellen elszántan hadakozó Lukacs maga sem mentes az utóbbiaktól: ellenszenv-

vel viseltetik az oroszok iránt; nem hisz a hatvanas évek lázadó fiataljainak őszinteségében s őket és radikalizmusukat is „ostobának” minősíti; nyilvánvaló igazságként jelenti ki, hogy „a rock – mindenfajta rock – brutális”; elítéli a nemzeti önrendelkezés eszméjét – igaz, ezt az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása/felbomlasztása kapcsán teszi, s kétségtelen, hogy ebben az esetben az egyébként csak helyeselhető eszme érvényre jutása hosszú távon tragikus következményekkel is járt. Határozottan rokonszenves viszont, hogy a szerzőt értékítéleteinek kimondásakor nem feszélyezik semmiféle divatok és állítólagos konszenzusok: megvetően szól Hemingwayről, mert „pozór” volt és „felvágós”, s hadilábon állt a spanyol dialógusokkal; idejét múltnak látja Thomas Mann *Varázshegyét* és Wirginia Woolfot; van mersze utálni Antonio Gaudí „őrült-ronda beton cukrászsüteményeit” és az absztrakt festészetet; lesújtó véleményt fogalmaz meg a New York-i Guggenheim Múzeum Frank Lloyd Wright tervezte „borzalmas” épületéről és a modern francia architektúráról, s mint említettük, az önmagukat a haladás letéteményeseinek valló öntudatos liberálisok sem ihletik dicshimnuszra: velük kapcsolatos kétkedő és ironikus megjegyzései könnyedén áthatolnak „csillogó-villogó szellemi alumíniumvértjükön”. (Lukacs stílusa valóban rendkívül szemléletes!)

Műfaját tekintve az *Évek...* markánsan különbözik a szerző Magyarországon eddig ismertté vált munkáitól: maga Lukacs úgy véli, hogy „nem regény ugyan, de nem is történetírás”. Létrejöttében – akaratlanul – fontos szerephez jutottak azok az írók – többek között Styron, Doctorow, Mailer és Szolzsenyicin –, akik úgynevezett tényregényekben idézték fel a múltat: szerzőnk helyteleníti az eljárásukat, mert „összemossák a történelmet a fikcióval”. Módszerükről szólva elítélően jegyzi meg: „Bevesznek a regényükbe létezett történelmi személyiségeket..., akiket átformálnak, eltorzítanak, s kitalált gondolatokat, szavakat és tetteket tulajdonítanak nekik. Ez megengedhetetlen, mert nem felel meg az igazságnak...” Az írást a historiográfia némely nagy klasszikusára – Micheletre, Macaulay-ra, Burckhardtra vagy Taine-re – emlékeztető tehetséggel művelő történész nem követhette a regényírók útját, megtehetett azonban valami mást: „Homlokegyenest az ellenkezőjét annak, amit ezek az írók: ahelyett, hogy szavakat, gondolatokat és tetteket tulajdonítanak lé-

tezett híres embereknek, inkább olyanokról írok, akik csakis azért hitelesek, mert történelmileg valódi helyen és időben szerepeltettem őket." Lukacs e törekvését teljes siker koronázza: kitálalt szereplői minden cselekedetükkel, gesztusukkal és szavukkal létük valóságát bizonyítják.

Fölöttébb rokonszenves és legalábbis megszívlelendő, amit a szerző a történész feladatáról mond. Felfogása szerint a történetíró számára nincsenek érdektelen és mellőzhető emberek, nincsenek figyelmen kívül hagyható események és jelenségek. Lukacs szavaival élve nincs képesítése arra, „hogy megmondja a közönséges földi halandónak, mire érdemes emlékezni... Minden esemény történelmi esemény; minden forrás történelmi forrás; minden személyiség történelmi személyiség”. A történész csakis e felismerés jegyében végezheti munkáját.

Az *Évek...* egy eleven szellemű, rendkívüli erudíciójú szerző műve, amely eredetiség és gondolatgazdagság tekintetében méltó folytatása Lukacs munkáinak, az írásművészet szémszögéből pedig vitathatatlanul kiemelkedik közülük. Ezt leginkább azok az olvasók tudják majd méltányolni, akik már megismerkedtek például a *Budapest 1900* vagy a *Párviadal* című, az esszé és a tanulmány legvonzóbb tulajdonságait mesterien ötvöző könyvekkel.

John Lukacs, a hívó, de sosem dogmatikus és hitével sosem hivalkodó katolikus ezúttal is azt tette, amire – mint egy megkapó önvallomásában megjegyzi – Isten buzdította: művelte kertjét. Az eredmény önmagáért beszél.

(John Lukacs: *Évek*. Fordította: Barkóczi András. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999.)

G. KOVÁCS LÁSZLÓ

ah
n: Beke György XPOJ
ely: ismetelés
A KISEBBSÉGI SORS ÍRÓJA

1) Nyíró József: *Az elszántak; Az én népem*

Szükséges-e halála után 46 évvel még mindig védelmezni az író Nyíró Józsefet a *politikus* magatartásáért?

Nyíró József életműsorozatában 1999-ben két olyan könyv jelent meg, amelyek alkalmasak a székely klasszikus háborús szereplésének tisztázására. Főleg *Az elszántak* című novelláskönyv,

amelyik idehaza utoljára 1943-ban jelent meg. Most a Kairosz Kiadó fontos vállalkozása tette ismertté megint. A gondozó, Medvigy Endre öt olyan novellát is felvett a kötetbe, amelyek 1944 utolsó hónapjaiban születtek, eredetileg a *Magyar Ünnepek* című képes színházi újságban jelentek meg, és Nyíró akkori gondolkodását, művészi világát tükrözik.

Wass Albertet és Nyíró Józsefet „nevezte ki” a román kultúrpolitika magyar háborús bűnösöknek. Évtizedeken át szólni sem lehetett róluk annak veszélye nélkül, hogy az irodalomtörténész a fasizmussal cimborálás vádját ne zúdította volna a saját fejére. Az emigráns Wass Albert költő, prózaíró földi maradványai és művei hazaérkeztek Erdélybe, megkezdődött könyveinek itthoni kiadása. Ezzel együtt még ma is a '45-ös vérvádak szellemében, kolumnás támadás jelent meg a bukaresti magyar napilapban a „háborús bűnös” Wass Albert ellen. Kántor Lajos és Láng Gusztáv romániai magyar irodalomtörténete az első kiadvány, amelyik 1971-ben (ha szűk terjedelemben is) szót ejt Nyíró 1944 előtti erdélyi munkásságáról, az Erdélyi Szépművészek Céh egyik alapítójáról, a székely írók csoportjának tagjáról. Az alakzat tagjai még: Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Tamási Áron. Kántor később is vissza-visszatért Nyíró prózaírásához, amihez nem az eleve elutasítás, hanem az *elemzés* jegyében közelítve a diktatúrában nem kevés bátorság kellett.

A Nyíró ellen indult hajsza „ősforrása” alighanem az a teljes oldalas „leleplező” cikk, amelyet Szász István jegyzett a brassói *Népi Egység* 1945. június 17-i számában ezzel a címmel: „Isten igazjától” – Hitler igazáig. Nyíró József író népáruló nyilasbérenc politikai pályafutása.

„Nyíró Józsefet; az egykori plébánosból előlépett erdélyi magyar író rabul ejtette a pénz varázslatos csengése. Nyíró irodalmi működését mindenkor és minden körülmények között eredményesen tudta hasznosítani. Mint a magyar reakció zsoldjába szegődött erdélyi magyar író a túlfűtött nacionalizmust hűen visszatükröző munkáival ért el nagy sikert Magyarországon, ahol a reakciós irodalmi körök és a hivatalos Magyarországi képviselői benne látták a *Jézusfaragó ember*, *Úz Bence* stb. munkákon keresztül a szent tűz élesztőjét.”

Mire alapozta ítéletét Szász István? Nyíró a Magyar Párt jelöltjeként indult Erdélyben, de nem választották be a bukaresti par-

ÉLETFA, 1996
Tiszaújváros
(420×200×210 cm)

lamentbe. Ezért az 1940-es décsi döntés után kárpótlást kapott: behívták a budapesti parlamentbe. Szász nem teszi hozzá, hogy így hívták be az észak-erdélyi magyar képviselők mindegyikét... Főszerkesztője volt a Magyar Párt kolozsvári napilapjának, a *Keleti Újságnak*, folytatódik a vádirat, e minőségében nagyobb fizetése volt, mint a lap bármelyik más munkatársának..., 1942-ben részt vett a német írók értekezletén Weimarban..., 1944 őszén rádióadásokban azzal vádolta meg a „felszabadító” szovjet csapatokat, hogy elhurcolják az embereket...

Senki nem merete helyreigazítani Szász Istvánt, aki a „román demokrácia” bizalmi embere volt, noha Antonescu alatt újságot adott ki Temesvárott. Nem is lett volna tér a vitára, mivel 1944 őszétől egyetlen ellenzéki vagy félig-meddig ellenzéki magyar újság sem jelenhetett meg Erdélyben. A budapesti sajtóból is csak a *Szabad Népet* és a *Szabadságot*, néha a *Népszavát* engedték be, nagyjából a békekötésig.

Az *elszántak* eredeti kiadásához csatolt novellák érvnek kínálnak az elmaradt perben, hogy mennyiben is volt „megátalkodott fasiszta” Nyíró 1944 végén, mikor már magyar területen folyt a második világháború, Erdély orosz–román kézre került. Így talán az sem lenne meglepő, ha a szülőföldjét veszített székelly író tollán átok fakad az oroszok és a románok, a magyar sors ellen.

A *Vonaton* című írásban két szerelmes székelly fiatal együtt utazik helyi értelmiségiekkel, akiktől egy verseskönyvet kapnak ajándékba; elmerülnek a költészet szépségében, noha „megveszett” háborús világ veszi körül őket. A *gyászhuszár* a székelly kisváros két temetkezési vállalkozójának vetélkedése; igazi békebeli anekdota. Hasonlóképpen tréfás hangulatú a *Dávid koma*, noha itt már jelen van a háború: a jó kedélyű székelly elsőnek esik el a falu férfinépéből. Az *Emri bá* hőse szintén anekdotába illő havasi pásztor, aki a közeledő csaták elől előbb hazahajtja a gondjaira bízott marhacsordát, majd visszafordul, mert neki a havasra kell vigyáznia.

„Még megvárja, míg a csorda az ebbel a nyomában bekanyarodik Szépaszó mögé, aztán megnézi a kezében tartott fejszét, kiegyenesedik, szemei kigyúlnak, markában erő feszül, és szilárdan nekivág a Kárpátok sötét ormainak.

Azóta semmi hír felőle.”

Leginkább háborús hangulatú *Az adóslevél*. Kiürítési parancs érkezik a székely faluba. Keletről közeledik a háború. Csendőrök ellenőrzik a menekülést. De a vén Damokos János és felesége megtagadják a kiürítési parancsot, nem hagyhatják veszni életük munkáját. Csak akkor csomagolnak ijedten, mikor a háború tüze már az ablakuk alatt lángol. Messze járnak a falujuktól, mikor arra ijednek, hogy valamit otthon felejtettek: az adósságlevelet arról a kétezer pengőről, amit Miklós Gergőnek adtak volt kölcsön. Keservesen összekuporgatott összeg, nem hagyhatják veszni. Vén Damokos visszamegy érte, gyalogosan. Nagy későre megjön, hozza az adóslevelet. De ezen valaki vastagon kihúzta a Miklós Gergely nevét.

Az egyszerű emberek oly sokszor megírt humánuma tör fel a menekülő székelyből. Vén Damokos mogorván mondja, hogy ő húzta ki a nevet, és ezzel megsemmisítette a tartozást.

„Elesett... – magyarázkodik. – Szegény felesége, három árva éppén akkor kísérte ki a temetőbe, mikor hazaértem... Gondoltam, minek terheljük szegént mi is a másvilágon...”

Mikor Nyíró ezeket a háborús novellákat írta, szülőföldjét egyáltalán nem ez a humánus jellemezte. A bevonuló román katonaságot követő szabadcsapatok, az úgynevezett Maniugárdák már elkövelték szörnyű gyilkosságukat Szárazajtán, Csíkszentdomokoson, már orosz gránátok tüzétől porig égett Gyergyószentmiklós városának jó néhány utcája, ugyancsak Gyergyószentmiklós határában orvul, álmukban legyilkolták a székesfehérvári fiatal honvédeket – most hatalmas kereszt jelöli a helyet –, és mindezen eseményeket megírta a világsajtó. Ugyanis a Maniugárdák garázdálkodását feltárta az egyik bukaresti román napilap – a tisztesség kedvéért tegyük hozzá: a kommunista párt *Scienteia* című lapja –, és átvették a rádióállomások. Tehát Nyírónak, a gyakorlott újságírónak és parlamenti képviselőnek tudnia kellett mindezekről. Mégsem a szörnyűségeket írta hazájától és nyilván a Székelyföldről búcsúzóul, hanem az ösztönös humánusmot, a székelység kisebbségi életérzését.

Mindezek mellett tény, hogy Nyíró József, a politikus a menekülő magyar országgyűlés tagja maradt, de azt hiszem, igaza van Medvigy Endrének, hogy a Székelyföld szolgálatában tette. Kétségségetten reménykedett abban, hogy talán még tehet valamit közéleti emberként a székelyekért, akik odahaza teljesen ki

vannak szolgáltatva, és féltő, hogy visszazuhannak az 1940-et megelőző kisebbségi sorsba.

Ezt a sorsot mélyen, megrendítően átélte és ábrázolta. Műveinek többsége erről szól, köztük a novelláskönyvével egyszerre kiadott *Az én népem*. E regényben két világ feszül szembe egymással a két háború közötti Székelyföldön: a román jegyzők, csendőrök, szolgabírók és pópák uralma, amely mohón igyekszik elorozni mindent a székelyektől, és a mélységekben ott munkál az emberekben az ösztönös humánus, amely az ellenséget is emberszámba veszi, segíteni próbál rajta. A regény főhőse, Botár Béla, küszködő, megcsalt, meghurcolt református pap, havasi viharban indul annak a román szolgabírónak a keresésére, akinek személyes indokból a halálát kívánhatná. Elszerette a feleségét, a kétgyermekes papnét, és úri modora ellenére a legagyafúrta és legaljasabb módszereket veszi igénybe a pap elpusztítására. Botár Béla nem tehet másként, erre kötelezi a lelkiismerete, Isten parancsai, az emberi hagyomány. Igaz, hogy a szolgabíróban sem ábrázol az író valaminő szörnyeteget; valójában vívódik a magyar asszony és egy román leány között, míg a végén megfutamodik, el a faluból, el a küzdelmekből.

Olvashatjuk a regényt szerelmi történetnek. Olvashatjuk költői vallomásnak az anyaföld iránt érzett szeretetről, a csak azért is helytállásról. De ott rémlik mindezek mögött a magyar tanítóból románná lett renegát emberi tragédiája. Nyíró, a realista, érzékelteti, hogy milyen szörnyű nyomás nehezedik a tanítóra, valósággal az éhhalál elől menekül a románosodás csapdájába, de a román hatalomnak csak addig van szüksége a felajánkozására, az ő románságára, amíg sikerül megszereznie a magyar iskolát, megsemmisíteni az anyanyelvű oktatást. Akkor undorral taszítják ki maguk közül, és a renegát csak úgy térhet vissza elhagyott közösségébe, ha ekléziát követ. Ez a középkori büntetési forma éled újjá a harmincas években. Valaha az erkölcsileg elbukott nők vagy a megtévedt írástudók büntetése volt az ekléziakövetés, most a nemzetüktől elbitangoltaké.

Megrendítőnek érezhetjük a magyar tanító árulását és kétségbeesett megalázkodását azért, hogy közössége visszafogadja. Az iskolájukból kiebrudalt magyar gyermekeknek nem marad más fegyverük, csak az imádság. Mondják a Miatyánkot, újra mondják, előlről kezdik, biztatás nélkül, ebbe kapaszkodnak. A felnőt-

tek másként válaszolnak az örökös kisebbszítésre, megaláztatásra. Megszületik bennük és elmélyül a kisebbségi érzés, mintha ez védelem lehetne a hatalommal szemben. Botár Béla a jegyzői irodában érzi meg magában ezt a kínzó tudathasadást, mikor tudatosodik benne a magyar iskola fölszámolásának veszélye:

„... szorongást, bizonytalanságot érez, hiába gondol rá, hogy semmi olyant nem tett, ami miatt tartania vagy félnie kellene bárkitől. Rájött, hogy ez a valami sajtósági kisebbségi érzés, valami örökös rettegés váratlan és ismeretlen veszedelmektől, amelyekre nem lehet rákészülni. Valami lerázhatatlan tudat, ami percről percre őrli az idegeket.”

Egy másik helyen Botár Béla gondolkodása kortársát, Balázs Ferenc unitárius papot idézi elénk, aki egy aranyosszéki faluban, Mészkon próbálkozott meg a népműveléssel, szövetkezeti összefogással, de könyörtelenül elbukott. A székely pap is népművelési terveket melengtet, ezek hívják ki majd ellene a román elnyomás bosszúját, és majdnem a halálba kergetik:

„Szervezetlenek, szétesettek vagyunk és csak nyögni tudunk, de cselekedni nem. Csak röpködünk a levegőben. Mindent megmagyarázunk a politikával, gazdasági helyzettel, kisebbségi sorssal, és csak tátjuk a szájunkat a népek országútján. Nem csoda, hogy mindenki megelőz, mindenki letipor... Régi életformáink szétesettek, újakat pedig nem tudunk teremteni magunknak, mert hitünk sincs önmagunkban. Hiányzik a saját életünknek elgondolása, az új életforma, amely ellenállhatatlanul magához kapcsol ezen a földön minden magyart.”

A kisebbségi életérzésnek, kisebbségi tudatnak ezt a formáját, amit Nyíró regénye felidéz, az idő elsöpörte. De nem feloldódás, nem lelki nyugalom és biztonságérzet váltotta fel, hanem a lélek megtöretésének újabb próbái következtek. Más lett a renegátság lényege is, mint a szerencsétlen tanító tántorgása volt két nemzet között, a senki földjén. A szocialista Romániában a renegát a „haladás embere”, noha saját kezével számolja fel a magyar intézményeket, mindenkor elébe siet a bukaresti hatalom szándékainak, durva rágalomokkal illeti a magyarok anyaországát, s ugyanakkor „korszerű magyarnak” tartja magát, aki nem ragad bele a nacionalizmus posványába. Mit érzett iránta az erdélyi magyar nép? Csak 1989 után derült ki, hogy jobban meg-

vetette, mint a hajdani tanítót, és tőle alighanem az eklézsiakövetést sem fogadná el.

És ha továbbra is lesznek majd a kisebbségi életben renegátok – bárcsak soha többé ne lennének! –, azok ismét más módszerekhez folyamodnak, de a lényeg mindig ugyanaz lesz és mindig könnyen felismerhető. Mivel mindenkoron áruulás: a nyelv, az eszmények, a nemzet, a történelem feladása. Nyíró regénye hozzásegít, hogy felismerjük őket – minden álarc alatt.

(Nyíró József: *Az elszántak; Az én népem.* Kairosz, 1998.)

BEKE GYÖRGY

Ch K: OLASZ Szöveg

ESZMETÖRTÉNET ÉS FILOLÓGIA

ismertetés

dy Monostori Imre tanulmányairól

Grezsa Ferenc emlékének ajánlja *Rég Múlt? Utak és útkeresések* című könyvét Monostori Imre. Kiteljesedő irodalomtörténeti munkásságának újabb darabjai csak megerősítik azokat a megállapításokat, amelyeket – tíz évvel ezelőtt – éppen Grezsa Ferenc tett a Tanú-korszak fogadtatását földolgozó könyv megjelenésekor: „a fogalmakat – írta Grezsa Ferenc – megtisztítja a dogmatikus vagy taktikai megközelítések fantomizáló torzításaitól, anélkül azonban, hogy a türelmetlen apologéta vagy az ortodox bíráló egyoldalúságának hibájába esne. A megbízható történész tárgyilagosságával helyezi vissza az írói gondolatokat keletkezésük közegébe, s a teoretikus irodalmár elméleti érzékenységével állapítja meg kor feletti meglétét vagy hiányát.” Maradéktalanul érvényes Grezsa Ferencnek az az észrevétele is, hogy Monostori „eszmetörténeti definícióit tekintélyes filológiai apparátussal támasztja alá...”

A legújabb tanulmánykötet értékeléséhez azonban a szerző is megfontolandó szempontokat ad. Amit Csűrös Miklós könyvének ismertetésekor kifejt, a *Rég Múlt?* recenziósnak is figyelemztetés: „egy kritikáról (irodalomtörténeti tanulmányokról) szóló kritika megírásának csak akkor van értelme, ha elsősorban a szóban forgó kritikusra figyel az a másik, a szekundér kritikus, az ő eszköztárát próbálja meg kihüvelyezni s kommentálni.” Eszköztár és ethosz. – Ha utóbbira próbálunk választ adni, meg-

kerülhetetlen annak az inspirációnak a megnevezése, amely Németh László életművéből sugárzik, s Monostori Imre minden irodalomtörténet-írói megnyilvánulását áthatja. Ebből a szempontból a Németh *Tizenhét levelét* ismertető tanulmány lehet tanulságos. Itt állapítja meg például, hogy az író nem az eszme, hanem az ember felől indul ki, s a szellem emberét mindegyiknél az önmagához való hűség jellemzi. Különc és anakronisztikus magatartás volna ez? Lehet, mondja Németh László. „Csakhogy némely különc: példakép, s olykor egy-egy torz különcben is félbemaradt eszményt kell megsiratnunk.” Monostori Imre felfogását is jellemezheti, amit Németh a gondolkodás hiteiről ír. Ez a hitelesség „nem a gondolatban van, valahol mélyebben: a közérzetben. A gondolat zsoldos; az számít, hogy ki a gazdája. Az embernek az egész korhelyzetet kell szervezetében feldolgoznia, s az ebből kialakuló érzése az, ami igaz vagy hamis, s amin eldől egy szellem igazsága vagy hamissága. (...) Jól gondolkozni: olyasvalami, mint jól megfogózni.” (Már az eddigi idézetekből is kitűnik, hogy a *Rég Múlt?* szerzőjét nem egyszerűen az ismertetett-bírált mű módszere, írói technikája érdekli, hanem világképe is. S az sem kétséges, hogy az idézett szövegekből takaros Németh-breviárium állítható össze.)

Manapság a magyar szellemi életben sokan gondolják, egyetlen kánon létezik, s mindent aszerint lehet megítélni, hogy illik-e ebbe vagy sem. Hogy többféle kánon lehet, s ezek akár dialogizálhatnak is egymással, csak kevesek számára evidencia. Monostori Imre a népi szellemiséget ma is lehetséges kánonnak gondolja. Írásaiban ezért is visszatérő mozzanat a népiség és a populizmus közé egyenlőségjelet tevő manipulációk elutasítása. Monostori jól látja, hogy az offenzíva lényege: „miután a népi eszmekört egybemosták az egyébként különböző vetületű, eredetű, tartalmú és funkciójú populista tendenciákkal és jelenségekkel, megállapított és kimondatott, hogy a populizmus (azaz a népi eszmekör) tarthatatlanul kártékony, tehát nincs helye az Európa után áhítózó Magyarország szellemi és politikai palettáján.” Joggal hivatkozik a sokat, ám szelektálva idézett Bibó Istvánra, akinek sokan éppen azt a gondolatát hajlamosak elfeledni, amely a tényleges antiszemizmus mibenlétét világítja meg. Említheti a nemzeti és a nacionalista közötti különbségtételeket is – az érvek olykor szomorúan visszhangtalanok. Ugyan-

akkor Monostori azt sem hallgatja el, hogy a népiség mai képviselői is hibásak: „ez az eszmekör nem esett át önkorrekciós tisztuláson a nyolcvanas és kilencvenes évek fordulóján (sőt később sem), s nem tisztázta helyét és szerepét a gyökeresen megváltozott társadalmi és politikai feltételek közepette”. Azzal a véleménnyel is egyetérthetünk, hogy a klasszikus népi irodalom ma már nem folytatható, nem hozható vissza. „Létezik viszont, él és működik a nemzeti érzület, a nemzeti gondolkodás, nemzeti magatartás.” A *Tenger és diólevél* című Csoóri-kötet esszéiről írva – Németh magyarság és európaiság gondolatától nem függetlenül – azt fejtegeti, hogy itt valójában nem is a kettősség, hanem a hármasság egysége érvényesül, minthogy a népi (paraszti, ősi), a nemzeti („a szellemi, lelki folyamatok történetisége”) és az európai ötvözete valósul meg. Csoóri teljességeszménye az autonóm egyén, a nemzeti tudat, az európaiság és az emberiség-tudat egysége.

Előző könyvében (*Próbaíráások*, 1997) Babits Mihályt idézte Monostori Imre: „egy író műveit nem jellemezhetjük írójuk jellemzése nélkül”. A biográfiát, írói személyiséget, „empirikus szerzőt” elhanyagoló mai tudományosság idején talán idegenül hangzanak ezek a – Monostori módszerét is jellemző – mondatok. Nagy igazság van abban, amit Michel Foucault és Roland Barthes a szerzőről, illetve a szerző haláláról mondanak. Ugyanakkor a hagyományosabb – látjuk, eredményeit tekintve egyáltalán nem lebecsülendő – metodológia nem sorolható automatikusan a kései pozitivizmus címszó alá. Monostori minden bizonnyal úgy látja, elméletek jönnek és mennek, a föltárt új összefüggések azonban évek múlva is tények maradnak.

A kötet több tanulmányában megfigyelhetjük, hogy Monostori Imre gyakran az írás személyes motívumait tárja föl. Sohasem viselkedik úgy, mint aki mindenféle tudományos előzmény nélkül vizsgálódik. Az addíciónak, a hozzáadásnak a művelete legjobban talán a Husz-dráma keletkezéstörténetét és személyes üzenetét megvilágító írásban figyelhető meg. Itt Grezsa Ferenc monográfiájának néhány megállapítását gondolja tovább. Úgy véli, az *Eklézsia-megkövetés* és a *Husz János* nem egy időben született; a történelmi pillanat is eltérő, a lélektani szituáció is más. A megoldást Monostori Imre Németh levelezésében és a korabeli sajtóközleményekben találja meg. Ám ebben az erősen filológiai

jellegű tanulmányban is finom poétikai megközelítésekkel találkozunk. (A Husz-dráma epika felé mutató jegyeinek érzékeny felismerését említhetjük itt.) Monostori szerint a dráma erőteljes szubjektív hangoltsága, önvallomásossága csak úgy érthető meg, ha az írói sors, életút tanulságait nem kerüljük meg. A kötetben persze több elsőrangú filológusi munkát találunk: a *Kerényi Károly magyarországi fogadtatásának története* a recepció hazai cikkbibliográfiáját is tartalmazza.

Kockázatos volna bármit is kiemelni ebből a gazdag tanulmánykötetből. Itt a rendszer a lényeges, a rendszer, melynek fontos jellemzője a fogalmi pontosítás igénye, a szemléleti egyoldalúságok leleplezése. A népi mozgalom fajlemélettel, rasszista reflexekkel való meggyanúsítása elleni következetes küzdelem az írások visszatérő mozzanata. Monostori Imre sokadik tanulmányában próbálja helyére tenni a *Kisebbségben* „mereven dichotóm” megfogalmazása körüli bonyodalmakat. Alaposan dokumentálja, hogy a „mély magyarság” koncepció már az 1920-as évek végére kialakult. Amíg csak az „önmagával fogalmilag ellentétes minősítés megnevezése nélkül” létezett, addig „csupán egy kétségkívül szuverén és egyedien különösnek látszó, ám világosan körvonalazható *magyarságeszmény* kifejezése és kifejeződése volt; nem is igen lehetett (volna) másként értelmezni.” Torzítások sorát nevezi meg Monostori Imre *Egyoldalú válasz* című írásában, melyben Széchenyi Ágnes *Válasz*-könyvével kapcsolatban a szakmailag nehezen minősíthető, fölényeskedő fogalmi dobálózást ítéli el.

Amikor tudományterületünket lassan elárasztják a görcsös, túlbonyolított, nyelvünk vaskorát idéző dolgozatok, Monostori Imre fogalmi pontosságát, nyelvi tisztaságát mindenképpen méltányolnunk kell. Milyen szellemes és elegáns például akkor, amikor – Domokos Mátyás *Leletmentését* recenzálja – a korábbi évtizedekben oly sok kellemetlenséget okozó „örző-védő írástudókat” jellemzi.

Rég Múlt? A kötet legtöbb írását olvasva bizony a legteljesebb mértékben jogosnak gondoljuk a kérdőjelet, s nem a múlt és jelen megoldásai közötti erőltetett analógiakeresés okán. Monostori jól tudja, hogy a *múlt* nekünk mindig *múlik* – így, jelen időben. Hiszen a mindenkori jelen szüntelenül újraír.

(Monostori Imre: *Rég múlt?, Kortárs Kiadó, 1998.*)

OLASZ SÁNDOR

ely. ismeretes

k: lelozer tihor

Oh!

AZ ÚJRAOLVASÁS GYÖNYÖRŰSÉGE

9

Erőltetett menet – In memoriam Radnóti Miklós

Az emlékezéseket, tanulmányokat közreadó könyveknek is megvan a maguk sorsa. Radnótiról elsőnek egy kis kötetke szólt, *A 2x2 józansága*, Sík Csaba jóvoltából, huszonnégy esztendejé, a Gyorsuló idő sorozatban. Utána következett az *Emlék és varázslat*, Pomogáts Béla összeállításában, 1984-ben, majd a tankönyv-jellegével is kiváló, Z. Szabó László szerkesztette *Radnótiról Radnótiról* 1985-ből, s ugyancsak neki köszönhetjük a róla szóló versek, s néhány költői-írói próza 1979-ben megjelent gyűjteményét, a *Radnóti koszorúját*. Am terjedelem és hozzáértés tekintetében a Réz Pál szerkesztette, s a költő kilencvenedik születésnapja alkalmából kiadott *Erőltetett menet*nek nincs párja.

A rendszerváltozás hozta szabadsággal nemigen kellett élnen a szerző hiszen Radnótiról a „puha diktatúra” során minden lényeges dolog leírhatóvá vált. Igaz, a kötet, egy tavaly megjelent emlékverset leszámítva, szűkülő keresztmetszetben éppen hogy eléri a nyolcvanas éveket, ami lehet szerkesztői értékítélet arról, ami a költőről az utóbbi másfél-két évtizedben megjelent, ám inkább gyanítom, hogy az adott terjedelmen belül nem kívánt az általa közölt szövegekből semmiről lemondani. Főlöskéges anyagot benne magam sem igen találtam, ami legyen captatio benevolentiae a könyv iránt.

Réz Pál az életutat, az életművet igyekszik követni az írásokkal, amelyek számomra – ez nem érdem, csak tény –, úgyszólván kivétel nélkül ismerősek voltak. (Jobbára még a kéziratból közöltek is, amelyek Haiman György szép amatorkiadványából – *Négy Radnóti-levél* – és máshonnan is visszaköszöntek.) Ám így együtt olvasva, túl a megőrzött emlékeken, új és új felfedezések örömeét is hozták.

Az 1935-ig vezető életút és pályáiv monográfusa, Baróti Dezső műve, a *Kortárs útlevelére szemelvényeivel* is azt az ambivalens érzést keltette bennem, mint műve egésze. Vagyis hogy nagy tárgyi tudása és kiváló műelemző készsége ellenére bizony ő is nemritkán megszegi önnön – egykor szóban megfogalmazott – intelmét; elég vörös volt Radnóti ahhoz, hogy ne kelljen még vörösebbre festeni. Márpedig legközelebbi szegedi barátai ezt na-

gyon is megcselekedték. Baróti nem annyira fikciókkal, mint inkább tények (kivált Radnóti katolicizmusa) bagatellizálásával, vagy – önvallomása szerint – szekunder forrásokból táplálkozó marxizmusa túlhangsúlyozásával. Holott a költő önmagát tizennyolc éves kora óta katolikusnak vallotta. Ezt egy kései önvallomásában írta meg Zolnai Bélának, Sík Sándor mellett másik kedves professzorának és felkért keresztapjának. Ám hogy, mennyire kora ifjúságától kísérte ez az élmény, nemcsak az jelzi, hogy 1927-ben jelenik meg – addig kiadott költeményei között – az első krisztusi jegy (*Szent szerelmi újraélés*, V.), hanem az is, hogy második, elkobzott verseskönyvének egy inkriminált kis remekét, az *Aprószentek* versfüzér *Arcképe*nek Krisztussal történt önhasonlítását Vas István méltán vetíti rá a Zolnainak szóló levél vallomására, ahogy a kötetben is olvasható. (Hogy Vas – mindenik Radnóti-ról szóló írásával és interjújával a kötet egyik legkülönb szerzője – oly töredékesen idézte a *Nehéz szerelemben* ezt a Radnóti-levelet, őszintén sajnálhatjuk. Teljes szövegét közöltem az *Irodalomtörténet* 1984. 2. számában.) S amint Baróti – a Radnóti elleni per ismertetése során – közreadja a költő irodalmi védekezését, az a krisztologikus szépirodalom mély ismeretéről elemi erővel tanúskodik.

Vas István mellett ugyancsak örök útítársa volt Radnótinak Bálint György, a szintén egészen közeli barát, a majdani *Ötödik ecloga* árnya. Mélyen értő írásai az első verseskönyvtől, egymásra épülve jelzik az életmű állomásait. A *Járkálj csak, halálraittélt!* kötetben ő vette észre azt a *nemzedéki* pusztulástudatot, aminek teljesültét – túl kettejük sorsán – a vész után majd a *Magyar mártír írók antológiája* fémjelez. Ám egy Bálint-írás hiányát nagyon fájlalhatjuk. A *Mámor a polcok között* vallomását Radnóti életében utoljára megjelent, csak új verseket hozó kötetéről, a *Meredek útról*. Hiszen az írott szó értéke, amelyet volt, hogy mindketten megkérdőjeleztek (Radnóti mindenekelőtt az *Őrizz és védj* című 1937-es költemény soraiban – „Mit ér a szó két háború között, / s mit érek én, a ritka és nehéz / szavak tudósa, hogyha ostobán / bombát szorongat minden kerge kéz!” –, Bálint pedig a Radnóti ismertette *Jégtáblák, könyvek, koldusok* egyik jellegzetes, ugyancsak '37-ből való írásában, a *Hal-esetben*, amit a recenzens külön idéz – „szavak, szavak mondom néha, megvetően Hamlettől, de közben tudom, hogy a szavakon kívül már semmi nincs.” –

vagyis a szavak e devalválódása a *Meredek út* idejére már a könyvről szóló barát szemében is megszűnik. Éppen az *Őrizz és védj* olvastán ismétli meg a Hamlet-képzettársítást, de most már a szó értékét – a vers zárásának heroizmusán is okulva – piedesztálra emeli. „Ne vessük meg a szavakat. A szó mindig többet jelent a pusztá szónál. Voltak ítéletidők, mikor a szó jelentett mindent, mikor a jövőt mentette az, aki a szavakat őrizte. Szavak, csupán szavak – mondta Hamlet. De mi van a szavakon kívül? A többi néma csend – mondotta ugyancsak Hamlet.” Mert csak innen érthető az az út, ami Radnóti az *Első ecloga ars poetica* értékű befejezésén, a *Második ecloga* költői szó-védelmén, s a *Negyedik ecloga* égre író indulatán át „a rettentő szavak tudósa, Ésaías” és Náhum (*Töredék, Nyolcadik ecloga*) eszkatologikus megnyilatkozásához vezette.

A *Meredek úttól* a zseniálissá emelkedő pályát briliáns esszék és nagy tanulmányok kísérik. Az előbbieket legtökéletesebbjét (leggyönyörűbbjét) Lesznai Anna írta. Szívet melengető élmény a *Radnóti Miklós otthona* Ortutay Gyulától, Barótitól pedig a *Radnóti Miklós és Párizs* részletei, kivált a *Páris*-vers bemutatása. S nem lehet eléggé méltatni a teljes költői munkásság máig egyetlen monográfiáját, az újvidéki Bori Imre professzort, akinek harmincnégy éve megjelent munkája most újraolvasott részletei nyomán újfent belénk ivódik idill és halál amaz összetartozása, ami a Radnóti-oeuvre-nek nemcsak benső drámája, hanem lírai hite is. S jó volt újraolvasni olyan egykorú tanú írását, mint amilyen Schöpflin Gyula, aki megannyi fikció után végre hitelesen tárta fel Radnóti Garcia Lorca-ismeretének nemcsak forrását, hanem a spanyol költő néhány egyértelmű hatását is verseire. Azután a munkaszolgálatok dokumentumait a *Naplóból* és az Ortutaynak szóló levelekből. Az utolsót, már Borból hazafelé tartva, Újvidékről írta, amelynek szövegközi megszólítása – „Drága testvéreim” – már valami olyan végsők felé mutató állapotot sejtet, amihez hasonlót végzetes bevonulása előtt a Boldizsár Ivánnak írott is sejtet, mikor a szeretett asszonyt, aki néki és minden közelebbi ismerőse számára is „Fifi” volt, „szegény Fannikámnak” nevezi. Mint a címzett mondja: „E szót a búcsúzás órájában, a halálnak nem tudata, hanem bizonyosra vett közelsége íratta le velem.” S nem lehet mély megindultság nélkül olvasni a feleségéhez a Lager Heidenauból írott két tábori levele-

zólapját. (A szerkesztő bori helydatálása kissé megtévesztő. Nagyobb gond, hogy ezek szövegét nem jegyzeteli. A részben ismeretlen, ott szereplő nevek garmadája mellett külön fejtörést okozott a „nagyon érdekel a könyvem sorsa” megjegyzés, ami nyilván a még általa összeállított *Tajtékos ég* kéziratát jelenti, ami aztán a Bori notesz másolatban hazajutott öt versével kiegészülve, még az abdai sír feltárása előtt megjelent.)

Az eclogák korát két nagy tanulmány fémjelzi. Az egyiket Trencsényi-Waldapfel Imre írta: *Radnóti Miklós eclogái*. Értékei jórészt elevenen éltek bennem, ám a Radnóti-idill kibontakoztatása nagy élmény volt újólág, csakúgy, mint Vergilius I. és Radnóti fordította IX. eclogájának továbbélése költőnk pasztoráljának megannyi nyíltabb-rejtettebb megnyilvánulásaiban, meg Babits *Eklogájának* lenyomata az ő *Második eclogájában*, s hogy ennek nemcsak bombázó ellenessége, hanem nibelungi verselése is folytatódik a *Nem tudhatom...*-ban – kétségtelenül nagy filológusi találat. (Mindez értékeket nem kezdhetik ki az olyan bosszúságok, mint a „Horthy-fasizmus” notórius emlegetése, legföljebb, mikor a *Nyolcadik ecloga* krisztusi értelemben megújuló világában „a szocializmus megvalósulásának biztos perspektíváját” fedezi fel, akkor juthat eszünkbe a „kuruc” költemény: „Kár, kár vala Ocskay Lászlónak...”)

A másik nagy írás Hubay Miklóse, Empedoklész és Ézsaiás, amely a *Talán...* Empedoklésztől, a sztoától vezetne az ószövet-ségi nagy látomások felé. És bár eddig – tudtommal – csak a kötetben közölt nagyívű bevezetés készült el, ám a görög filozófus szavainak visszhangzása a *Negyedik eclogában* („Hegy lettem volna, vagy növény, madár...”), miközben Trencsényi-Waldapfel Imrétől kiszáratva megtudjuk, hogy e mű is, a „haragod füstje” szókapcsolattal, Ézsaiáshoz vezet, s ezáltal a releváció kiteljese-dik; vagy amit a Radnótinál oly gyakori máglyatűz-jelenség filozófiai és pszichoanalitikai összetevőiről olvasunk, s ezenközben a szerzőnek arra is van figyelme, hogy A „*Meredek út*” egyik *példányára* egy leheletfinom képében még a magyar nemzeti színt is felismerje; mindezeket újraélve úgy érzem: a kötet kínálta szellemi kalandok öröme határtalan. S ezt teljesítik ki olyan verselemzések, mint a *Sem emlék, sem varázslat*é Bibó Istvántól, aki e műből és József Attila *Négykézláb másztam...* kezdetű verséből jut el Dietrich Bonhoeffer teológiai gondolatához: „A velünk

levő Isten azonos azzal az Istennel, aki elhagy bennünket...” S ha ehhez hozzávesszük, hogy szerzője ezt a megállapítást 1944. július 16-án egy német KZ-lágerben írta le, ahol a következő év áprilisában felakasztották – beláthatjuk, hogy költészet, filozófia és teológia hasonló sorsokkal szembesülve, aligha véletlenül ad hasonló válaszokat.

Szólnunk kell a kötet némi egyenetlenségéről is. Az életművet kísérő írások itt-ott elszakadnak egymástól. Radnóti magyarságáról és kereszténységéről egyik legnagyobb vallomása a Komlós Aladárnak írott, 1942. május 17-i levél, amelynek forrásáról, lett légyen az a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, vagy a Napló (esetleg korábbi szöveggözlés), nem tudunk meg semmit, s ami tán nagyobb gond, Komlós ezen is alapuló, kései írása (*Radnóti olvasása közben*) majd kétszáz lappal később következik. Vagy: az *Ikrek hava* értékelését (Pomogáts Bélától) miért követi húsz lappal utána a műből vett szemelvény? Legideálisabb helye azonban nem keletkezési, hanem *életrajzi* idejében, a gyerekkor Baróti-féle fölvezetésénél lett volna. Nehezíti a tájékozódást az, hogy az egyes lelőhelyeket hol a szövegek után találjuk, hol a tartalomjegyzékben. S a nem ritka sajtóhibáktól a Radnóti-szövegek sem mentesek. A költő *Naplóját* pedig nem a Magyar Helikon adta ki, mint visszatérően olvashatjuk, hanem a Magvető, 1989-ben. Ám a filológiai akcióra felmutatta bosszúságok messze elmaradnak a kapott élmények örömetől, amelyet a könyv záró részében a költőnek emléket állító több vers és költői próza is tetéz.

(Erőltetett menet. Nap Kiadó, 1999)

MELCZER TIBOR

Kösz. Kubinszky Mihály 385
 csk

A SEMMERING VASÚT VILÁGÖRÖKSÉGI
 RANGOT NYERT

341. 121. 1

3. Szemle

A világörökség rangjára emelt emlékek sora 1998. decemberben huszonhét tétellel gazdagodott. Ekkor a Japánban üléselő UNESCO-bizottság e sorba iktatta az Alsó-Ausztriában ta-

Alsó-Ausztriában található

lálható Semmering vasutat is. A világörökségbe tartozó, már ötszáznál több alkotás között ez az első vasútvonal.

Ausztriában a bécsi Schönbrunn, Salzburg és Hallstadt után ez a negyedik olyan objektum, amely a listára került. Az osztrákok már korábban is próbálkoztak a Semmering-vidék egészének világörökséggé nyilvánításával, de ezt az UNESCO néhány éve visszautasította. A második kísérlet során csak a vasútvonal elismerését kérvényezték, s ez sikerrel járt. Érdemes számba vennünk azokat a szempontokat és érdemeket, amelyek alapján ezt a döntést hozták.

A Semmering kétvágányú vasútját 41 km hosszúságban a már addig kiépült északi és déli csatlakozási pontok között (Gloggnitztól Mürzzuschlagig) 1854-ben adták át a forgalomnak. A szakirodalom az első európai hegyi vasútként tartja számon. Korábban valóban nem épült kontinensünkön ilyen huzamosan és ilyen meredeken (25%.) emelkedő vasút. A megnyitás előtt mindvégig sokan kételkedtek, hogy fogaskerék illetve vonókötel nélkül egyáltalán lehet-e vonatok súlyos terhét ilyen emelkedőn mozgatni.

Az osztrák állam ezért már 1842-ben Észak-Amerikába küldte tanulmányútra a vonal kijelölt tervezőmérnökét, a velencei születésű, albán nemzetiségű Karl Ghegát, aki ott meggyőződött elképzeléseinek helyességéről és a vonalat megtervezte. Ausztriának mindinkább szüksége volt a császárváros és az adriai Trieszt kikötője közötti vasútvonalra. Az építés mégis elhúzódott, csak az 1848-as forradalmak adtak hirtelen indítékot az építési munkák megkezdéséhez, részben azért, hogy a már akkor is gondot jelentő munkanélküliségen enyhítsenek. De volt még egy másik szempont is, amelyik éppen 1848-ban eldöntötte a hegyi vasút építésének kérdését. A magyar szabadságharc miatt a bécsi kormánykörök végleg lemondtak az olcsóbb nyugat-magyarországi vonalvezetésről, amely legalább a nehezebben kiépíthető hegyi vonalat (a Nori-Alpokon keresztül) kiváltotta volna, még ha a Karszt-hegység okozta műszaki-építési problémája fenn is marad.

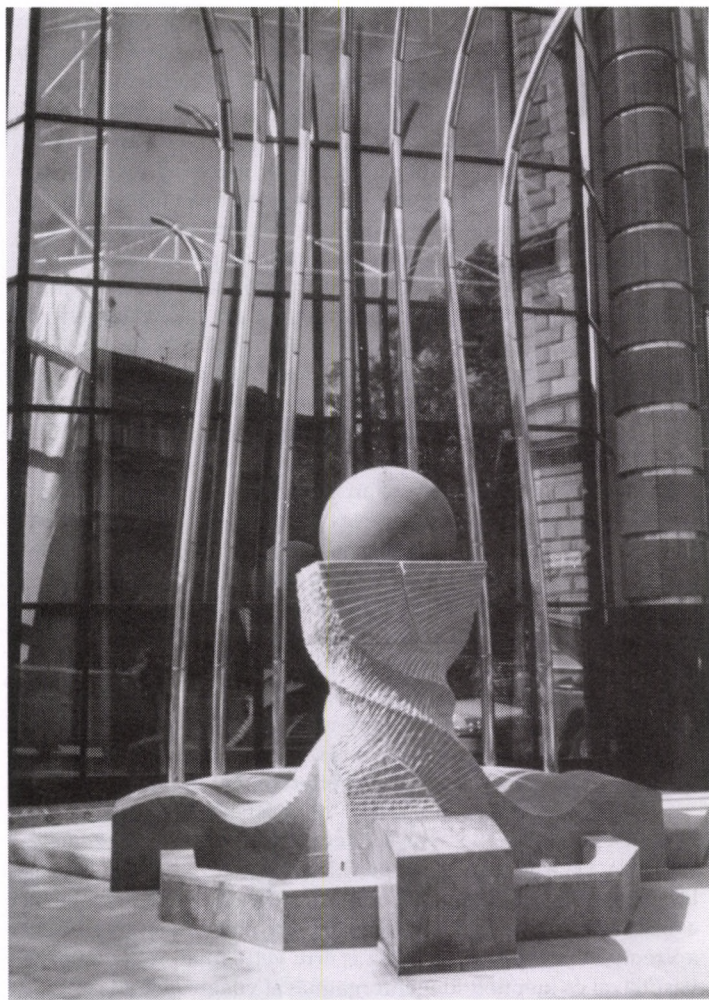
A rebellis Magyarország területét ki kellett kerülni, pedig korábban az itteni vonalvezetéssel számoltak: 1847-ben a Bécsúj-hely–Sopron vasútvonalat ezért – máig láthatóan – kétvágányú alépitményen építették meg.

A Semmering vasút 1854. évi megnyitását követően Graz és Ljubljana (akkor Laibach) városokat kötötte össze Béccsel. Teljessé a vonal akkor lett, amikor Ghega és jeles munkatársainak tervei alapján 1857-ben a vasút a Karszton át elérte Triesztet. A kikötőhöz létrejött kapcsolaton kívül a vasútvonal immár az Alpok és a Karszt áthidalásával nagy teljesítőképességű összeköttetést teremtett Bécs és az akkor a monarchiához tartozó észak-itáliai Velence és Lombardia tartományokkal.

Műszaki szempontból a Semmering vasút építése úttörő jellegű volt. Annak idején is ritkán áldoztak egy műszaki tekintetben legalábbis bizonytalan eredményességű építkezésre ekkora összegeket, ritkán vállaltak ekkora rizikót. Az építési költségek érthetően magasak voltak, hiszen a Semmeringen tizenhat völgyhíd és tizenöt alagút vezet át a vasutat. Legtöbbjük nemcsak jeles építési teljesítmény, de maradandó értékű építészeti alkotás is. Közülük a legismertebbek: a Kalte Rinne és a Wagnergraben emeletes falazott viaduktjai, a Weinzettelwand sziklájába vájt galéria, a Salzachtal ívben áthidaló 276 méter hosszú, tizenhárom íves viadukt.

Az erős emelkedőre alkalmas mozdonyokra még az építés idején pályázatot hirdettek, amelyre több vállalkozó és gépgyártó küldte el ajánlatát. Bebizonyosodott, hogy Ghega számításai és elképzelései helyesek voltak, a vasúton a vonatközlekedés kezdettől fogva jól működött. Mindössze a Semmering-hágó alatt átvezető, 1434 m hosszú alagútnál okoztak a vízszivárgások fagykárjai sok nehézséget, amin átmenetileg nagy kapukkal igyekeztek segíteni. Az akkori, kis teljesítményű gőzmozdonyoknak többször kellett a hegymenet során tápvizüket kiegészíteni, ezért a vonalon több vízállomást létesítettek. Két óráig is tartott az út, melyet az 1952 óta villamosított vonalon ma a vonatok 40–50 perc alatt tesznek meg. Ferenc Józsefnek még a megnyitás előtt bemutatták a vasutat, amely őt annyira fellelkesítette, hogy ifjú nejével, Erzsébet királynővel megismételte az utat.

Közép-Európa akkor még ilyen világraszóló csúcsteljesítményekre volt képes. Mert azok az amerikai vonalak, amelyeket Ghega tanulmányozott, rövidebbek voltak, és nem épült hozzájuk jelentősebb műtárgy sem. Ghega csak a hegyvasút üzemeltetésének technikai lehetőségéről győződhetett ott meg, saját tervei és elképzelései bizonyára a látottnál merészebbek voltak.

ŐSI ENERGIÁK, 1998
Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út
(250×340×320 cm)

A Semmering vasutat, röviddel a forgalom megnyitását követően, az 1850-es évek közepén pénzügyi nehézségekbe jutott osztrák állam kénytelen volt eladni. A vásárló a Rothschild bankházhoz tartozó, később Magyarországon is jól ismert Déli Vasút volt. Ez az élelmes vasúttársaság nem elégedett meg azzal, hogy vonala Bécs és a déli osztrák tartományok, illetve a trieszti kikötő közötti forgalmat bonyolítsa le, hanem magába a tájilag oly megnyerő Semmering-vidékre is utasokat kívánt szállítani. A Déli Vasút a Semmering-vidék feltárásával az európai turizmusnak és idegenforgalomnak is úttörője lett. Megépítette a neves Südbahnhotelt. Ennek főszakácsa, Panhans nemsokára függetlenítette magát és saját szállodát épített. Victor Silberer nevéhez fűződik a Semmering-turizmus kereskedelmi megszervezése, szép tornyos villáját ma is láthatjuk a Hochstrassén. A Semmering neves látogatói közé tartozott Arthur Schnitzler (aki a „Messze tájakra” című színdarabjában a Südbahnhotel vendégeit örökítette meg), Franz Werfel és még sokan mások. Polgárok és arisztokraták villákat építettek, a színházterveikről ismert bécsi építészpáros Fellner, és Helmer a hágó gerincpontján, Alsó-Ausztria és Stájerország határán építette fel az Erzherzog Johann szállodát festői historizáló stílusban (1945-ben, a háború utolsó napjaiban leégett). A Kurhaus hatalmas szanatóriumi tömbje a Heimatstil jeles példája, a közeli Südbahnhotel terebélyes kiegészítésével együtt máig meghatározzák a Wolfsbergkogel északi lejtőjének látképét. A két világháború között is folytatódott a jeles építkezések sora, Kuhner majonézgyáros részére Adolf Loos épített villát a Kreuzbergen, mely ma szálloda-étteremként működik.

A vidék idegenforgaloma több mint 50 évig a vasútra épült. Egymást követték a Bécsből alig két óra alatt ide érkező személyvonatok. De a vonalon európai hírv expresszek is haladtak át. Délelőttönként, 10 után három mozdonnal küzdötte fel magát a Bécs-Róma expressz, s a világháború előtt, hetente egyszer a Szentpétervár-Nizza expressz is erre vette útját. A Semmering vasúttal és kiépített idegenforgalmával világhírű lett.

A Semmering vasút a mérnöki alkotás remekműve. Ipararcheológiai tekintetben elsősorban vonalvezetésével, építőművészeti vonatkozásban viaduktjainak architektúrájával tűnik ki. 57(!) órháza ma is áll, néhány még eredeti kőfalas megjelenéssel, noha korábbi szerepükre már nincs szükség. Kopottan, de áll

a legtöbb régi épület is (kivéve éppen magát a Semmering állomást, amelyet mintegy 30 éve elbontottak, és egy korcs épülettel pótoltak). De a jeles építészeti-mérnöki alkotások jelentőségét meghaladja az a felismerés, hogy a Semmering-vidék egésze, középpontjában a vasúttal a „Gesamtkunstwerk” kategóriájába sorolható. Mert valóban szintézis.

Az „összművészet” igénye éppen a 19. század második felének kulturális életét jellemzi. A Semmering esetében elsősorban azt fejezi ki, hogy a mérnöki alkotás tökéletesen illeszkedik a tájba. Az építmények, a viaduktok, az alagút-portálok, a vágányok nemhogy roncsolták volna a tájképet, ellenkezőleg, nemes kiegészítésként látványban növelték a környezet szépségét és így értékét. Természeti tájnak és emberi alkotásnak ilyen tökéletes összhangját megteremteni valóban ritkán sikerül. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a Semmering vasút immár közel másfél évszázada a sokszorosra növekedett forgalom lebonyolításával jóformán változatlanul teljesíti feladatát, akkor megérthetjük, hogy a vasút megérett a világörökség rangjára.

Valóban csak kevés módosítás, kiegészítés vált szükségessé 150 év alatt. A gerinc-alagutat a vízbetörések miatt ki kellett békélni, ezért 1950-ben egy második alagutat is fúrtak melléje, így most két egyvágányú alagúton bonyolódik itt le a forgalom. A villamosításon, a korszerű jelzőberendezéseken kívül más komolyabb változtatásra nem volt szükség. A korszerű vasúti forgalom menedzserei viszont sérelmezik, hogy a megengedett sebesség (60 km/óra) igen alacsony.

Ezért évtizedek óta latolgatják és fontolgatják az ún. bázis-alagút építését, két éve hozzá is fogtak a fúráshoz. Ez az új alagút mintegy 15 km hosszú lenne, de a vonal egészét lerövidítené, s 15–30 perc időmegtakarítást eredményezne a vonatoknak. (Ghega idején még a másfél kilométeres alagút is csúcsteljesítménynek számított.) Stájerország, amelynek területére esik a Semmering vonal rövidebb, déli lejtője, pártfogolja a milliárdos költségű építést, Alsó-Ausztria ellenzi. Egyelőre csak valószínűsíthető, hogy a Semmering hegyi vasút egyetlen kiváltása mellőzhető lesz a Magyarország és Szlovénia között a tervek szerint két éven belül elkészülő Zalalövő–Muraszombat vonal megnyitását követően, mert ez az adriai kikötőktől és Olaszországból Közép-Európába és Ukrajnába irányuló forgalom nagy részét rövidebb

úton szállíthatja. Hogy a világörökség rangjára emelés fenntartható-e, ha a bázis-alagutat mégis megépítenék, a forgalmat e vonalról elterelnék, és az elhagyatottan, kopáran, gatzól felverve, felszereléseitől megfosztva vonatok nélkül állna, kétfelm.

Amikor ez év május 16-án az UNESCO képviselője az osztrák kultuszminiszter és Alsó-Ausztria tartományfőnöke kis ünnepség keretében a Semmeringen Karl Ritter von Ghega-emlékműve mellé elhelyezték a világörökségre utaló táblát, ilyen ünneprontó gondolatokról nem esett szó. Az új alagút fúrásában elkötelezett stájerországi tartományfőnök(nő) mindenestre távol maradt, át-látszó ürüggyel kérte kimentését, és csak helyettesét küldte el. Alsó-Ausztria természetvédelmi törvényére hivatkozva is gátolja az alagút-furást és ezzel a történeti vasútvonal felhagyását. De Stájerország az alkotmánybírósághoz fordult, amely nemrég, június végén úgy döntött, hogy a szövetségi állam érdekei Alsó-Ausztria „zöld törvényei” elé sorolnak, és így az építést nem gátolhatják. Amibe az elmarasztalt fél, immár a világörökség címmel a tarso-lyában egyelőre még nem nyugodott bele.

A gazdasági érdekek erősebbek, mint a kulturális értékek tiszteletének ereje, és a technikai fejlődés miatt bizonyára előbb-utóbb megépítik a „bázis-alagutat”, amelyben majd 160 km-es sebességgel száguldnak a vonatok. De az is valószínű, hogy a vonal forgalma az egyesült Európában csökkenni fog, mert meg kell osztania más viszonylatokkal.

Tény viszont, hogy a jég megtört, a világörökségi listáról döntő ez évi zsűri előtt immár egy második vasútvonal pályázata is szerepel: a darjeelingi vonalé.

K: Metz Katalin
 a: KUBINSZKY MIHÁLY
 Színház / Nemzeti
 VÁLTOZATOK AZ ASSZONYI MAGÁNYRA

Családtörténet. Jobbára nagyregényekből ismerjük. A világ-irodalom folyamregények, regényciklusok sokaságát szentelte nemzedékek átfogó történetének. A Thibault családtól a Buddenbrook-házig se szeri, se száma a hasonló „szélesvásznú” korrajzoknak. Mert a generációk sorsának nyomvonalán voltaképp egymásba ívelő korszakokat fest föl az író.

Szabó Magda Régnéi
 történetének első részét
 Menzsel Róbert rendezte

Szabó Magda negyedszázaddal ezelőtt kelt művét, a *Régimódi történetet* dráma formájában írta meg, ami jóval nagyobb kihívást jelent, mint az epika lassú hömpölygésére bízott nagyregény kényemesebb műfaja. Az író nő hallatlan összpontosítással tapintotta ki a szerteágazó cselekmény drámai csomópontjait; a színpadi helyzetek valósággal ellenpontosozzák egymást, akárcsak a biztos kézzel fölrajzolt jellemek. E markáns karakterek aztán igen jó fogódzót kínálnak a színészek számára.

Szabó Magda színdarabjának ősbemutatója annak idején a Madách Színházban volt, nem kisebb színésznővel a főszerepben, mint Sulyok Mária, Rickl Mária unokáját pedig Almási Éva játszotta. Nagy fába vágta a fejszét a Nemzeti Színház, amikor ilyen előzmények után műsorára tűzte a darabot. A vendégül hívott rendező, Meczner János azonban lüktetően eleven előadást hívott életre a nagylélegzetű színműből. A nemzet színházában utóbbi években színre vitt produkciók legjobbjait.

Menczel Róbert komor tónusú udvarházbelsőjének nyomasztó atmoszférája valósággal a lelkünkre telepedik. Itt minden a múltat idézi, és nem a jövő felé mutat. Kopott, avított, a benne élők fantáziájának, reményeinek eleve szárnyát szegi. Földre rántja. A magyar ugar atmoszféráját érezni, ahol Jablonczay Kálmánok tékozzolják el a birtokot, a vagyont, a házukba hozott asszony hozományát – a dzsentrivirtus jegyében, Szakácsi Sándor hamisítatlan széllel bélelt, lecsúszott nemest állít eléink, akit óhatatlanul megszánunk, hisz nagyonaherdált felesége, a férfiasan gazdálkodó Rickl Mária kanászsorba taszította, hogy betevő falatját megkeresse. Szakácsi játéka árnyalt, nincs híján a belső rugalmasságnak a kényszerűen merev, maga állította korlátok közt robotoló asszony ridegségével szemben: gyermekeinek szabadságvágyát is együtt érzően pártfogolja. S amint kicsapongó életének bűneiért vezekel, tábeszesen tolókcocsiba kényszerülve – méltósággal békél meg sorsával.

Az igazi nagy meglepetés Hámori Ildikó e kőkemény, márványból faragott nagyasszonyszerepben. Rickl Mária minden kecsere, gondok súlya alatt roskadozó törekenysége, szálfagyenes tartása, belső izzása, látszatkönyörtelensége balladás asszonyalakat példáz. Érdes hanghordozása jól palástolja magárautaltságát, a sziszifuszi küzdelmet, ahogyan úrrá kell lennie sorsán, hogy a családot s a gazdaságot fenntartsa, összetartsa. Percről percre nő

naggyá a szemünkben, pillanatra sem oldódik ki a magára kényszerített páncélból. Csak amikor végképp magára hagyják, s dolgos, örökös gondban őrlődő élete értelmét veszíti – akkor lágyul el, akkor nyílik meg, fedi föl megkérgesedett szívének fájdalmát. Épp akkor, amikor kedvenc unokája, léhűtő fiának maga nevelte kislánya, jövőjéről, független értelmiségi létéről lemondva, mellette szeretne maradni. A büszke, magányos asszony újabb áldozatot hoz: nem engedi Jablonczay Lenkének, hogy földjia miatta jövőjét. Egyetlen, nagy márványtömbből faragott-csiszolt alakítás a Hámori Ildikóé: a gondosan megmívelt kőszoborból élet sugárzik.

Meczner János puritán vonalvezetéssel fogta egybe az egymást követő jelenetmozaikokat. Szinte önnön súlyánál fogva mozdul előre, tehetetlenül és végzetszerűen. Meczner sosem enged az anekdotizmus csábításának, ami könnyedén megkíséríti a reális közegben zajló-hömpölygő történetek rendezőit. Az érzelmek is csak annyira törnek utat maguknak, amennyire a drámai konfliktusok megkívánják; a félresiklástól sikerül megóvnia valamennyi szereplőjét. Nagyvárad Erzsébet a nagyanyjánál nevelkedő, szegény sorsú lány, Jablonczay Lenke szerepében a hamvas lelki tisztasággal párosuló jellemerő, a modern idők szavát kihalló, felelősségtudattól átítatott, fiatal teremtés összetett karakterét meglepő sokszínűséggel „keveri ki”; Hámori Ildikóval való bensőséges partneri viszonya, az előadás két fontos pilléréül szolgál. Könnyedebb, rugalmasabb, érzékenyebb ugyan, mint vasakaratú nagyanyja – de ez a Lenke, valójában Rickl Mária kései alteregója, aki éppoly elszántan néz farkasszemet a sorsával.

A széles család, rokonság, zárdai világ és vidéki környezet valósággal ontja a magyar társadalom keresztmetszetét kínáló, kitűnő figurák sokaságát. Soltész Erzsébet remek öniróniával éli a pártában maradt vénülő lány életét; Tóth Éva okkal dohog a ház öreg bútorának, a mindeneslánynak a szerepében; Béres Ilona utánozhatatlan melegséggel, a sokat megélt asszony bölcsességével terelgeti zárdafőnök asszonyként a rábizott „báránka” sorsát. Vasvári Csaba kissé egysíkúan vázolja az apja örökébe lépő, léhűtő Kálmán „tékozló fiúját”, Rékasi Károly snájdíig szerelmi szédelője telitalálat. Két asszony néz szembe az élet kihívásaival: talán mégis, mi nők lennének a teherbíróbbak? Az erősebbik nem?

Riasztóan zárt pincemélyi helyiségben éli életét a három magányos nő, Ugo Betti művének hősei a Budapesti Kamaraszínház előadásában. A rusztikus, szegényes környezet már önmagában véve nyomasztó atmoszférát sugall. Ide sosem jut el a napfény, csak a lépcső magasában, az üveges ajtón szivárog be olykor néhány sugárnyaláb. Csiszár Imre, a darab rendezője a maga tervezte játéktér baljós légkörével már eleve megadta az előadás hangütését.

Dél-olaszországi szikkadt, terméketlen szigeten vegetál a mindennapit előteremtve a fiatal özvegy, Agata, besavanyodott sógora, Pia és az özvegy süldőlánya, Szilvia. Hármójuk néma ellentéte kezdettől ott vibrál a levegőben.

Az elhagyatottság, a kilátástalanság, a világtól való elzárttság lassan felőrli a jobb napokat látott két asszony lelkét. A kecskesziget mérgező párája minden idegszálukat átjárja, roncsolja. Szerenci Éva kőkemény álarcot visel, az egyedüllét megszilárdította jellemét, nem engedi szétesni a kis családot (Agata). Andai Györgyi is inkább magában dül-fúl, olykor monologizál, s csak nagy néha tör ki kettejük között a szópárbaj. Ő az, aki nem rejt véka alá elégedetlenségét, megkeseredettségét. A pályakezdő Haumann Petra elszánt igyekezettel lehel életet a női mivoltára ébredő Szilvia figurájába, színészi eszközei azonban még nem olyan árnyaltak, hogy – kivált a későbbi, nagy megrázkódtatások eljátszásakor – elég meggyőző természetességgel azonosulhatna egyre bonyolultabb helyzetekbe sodródó szerepével.

Az alaphelyzet, az egymást és önmagukat marcangoló kilátástalanság tehát adott, be kell hát rövidesen következnie a tragédiát kiváltó eseménynek, meg kell érkeznie a katalizátorként szolgáló szereplőnek. Ami egy váratlanul betoppanó, mondhatni végig azonosíthatatlan, rejtélyes idegen, Angelo képében nem is késik. Csiszár Imre mesterien adagolja a késleltetés, meg a Betti-darab kívánta, színpadi meglepetés váltogatásával a feszültséget. Képzeljük csak el, a majdhogynem zárdává szigorított házba, ahol a fojtott vágyak nem törhetnek utat maguknak – betoppan egy fiatal, életerős és mindenekelőtt gátlástalan férfi, természetesen egy csapásra fölbolydul a lélekmély. Németh Kristóf igen jó mozgással, kifejező gesztusokkal, kellő fizikai

adottságokkal veszi birtokába (mindkét értelemben) a „terepet”, lassacskán a maga fondorlatos módszereivel, agresszivitásával mindhárom nőt megszerzi. Fokozatosan átrajzolódik a füledt lakhely lélektani térképe. Felborulnak az erőviszonyok, s ezt a két asszony megtestesítője, egymástól merőben eltérő reakcióval, hallatlan belső izzással éli át. Hallgatólagosan tudnak egymás viszonyáról, de csak az utolsó jelenetekben robban a konfliktus: amikor az illúziók rabjával esett, ártatlan süldőlány is Angelo karjaiban végzi. Csiszár Imre egyetlen színpadi szünetet, némán izzó pillanatot sem mulaszt el a tragédia végkifejletének finom nüanszokra is kiterjedő előkészítése során.

A lány tehát, akit még nem mérgezett meg a múlt nosztalgiaja, a jövőtlenség tudata, képtelen magában földolgozni a rázúduló szerelmet, s a rettenetes terhet, amit az a beteges tudat jelent, hogy anyjával és nagynénjével osztoznia kell első kedvesén, amit az ráadásul természetesnek tart. Éles szócsaták, s a lány rosszullete cövekeli ki a tragédiához vezető utat, miközben fokról fokra föltárul a múlt is: Agata rossz házassága, a férj rettenetes önzése, a kényszerű kiköltözés a Kecskék szigetére, ahol a tanyavilág szétszórt pásztorain kívül legfőbb a háziállatok kószálnak. Angelo, saját bevallása szerint, a férj mellett volt halála óráján, az ő füledt érzékiségtől túltengő elbeszélései (amit asszonyának erotikus emlékei fűtöttek) váltották ki a fiatal férfi döntését, hogy a három nő közelébe férkőzzön. A hosszas együttélésnek aztán a kirobbanó válság vet véget. Népballadák, vagy épp García Lorcára utaló atmoszféra szereplőivé lépnek elő a nővérek, amikor (Agata kezdeményezésére) a lakás közepén lévő kútba (ami kamraként is szolgált) küldik le a férfit, hogy többé sosem húzzák a felszínre. Szerencsi Éva és Andai Györgyi ritka, balladás intenzitással juttatja el a nézőt a *Bűntény a kecskeszigeten* katarzist magánó végjátékáig.

METZ KATALIN

K: Tóth Klára

x 791. 00K

AZ ÉRZELMEK VALÓSÁGA

Vajon nem pusztába kiáltott szó-e egy október közepe táján megjelenő folyóiratban írni egy dokumentumfilmről, amelyet szeptember közepén láthatott a szerencsés néző a Duna Te-

levízióban? S ismerve a hazai dokumentumfilm-forgalmazási gyakorlatot, legközelebb is csak ott csípheti el a filmet – a szokásos ismétléskor –, mert arra esély sincs, hogy a nézettségi listákat vezető kereskedelmi csatornákon magyar dokumentumfilmmel traktálják a nagyérdeműt. A „közszolgálati” Magyar Televízió pedig még azoknak a dokumentumfilmeknek sem biztosít műsoridőt, amelyek gyártásában koprodukciós partnerként részt vett, és esetenként milliókat fordított rájuk. Hogy a sokmilliárdos hiánnyal küszködő televízió miért nem vetíti le azokat a hazai készítésű játék- és dokumentumfilmeket, amelyeknek premierjoga őt illeti, annak taglalásába most nem fognék bele. Pedig úgy sejtem, hogy (még a legalacsonyabb percdíjjal számolva is) a raktáron lévő filmek műsorra tűzésével több megtakarítást lehetne elérni, mint mondjuk a dolgozók tájékoztódását segítő sajtótermékek lemondásával.

A fogyatékos emberek társas kapcsolatai, szerelmei hálás témát jelentenek a filmgyártásnak. (*Esőember, Az asszony illata, Zongoralecke*)

Almási Tamás dokumentumfilmben dolgozta föl a sikert ígérő, giccsyanús témát: a Szerellem első hallásra egy vak férfi és egy látó asszony mindent elsöprő szerelmének története. Gyanakszik is a néző a film elején, éppen csak megismerkedve a szereplőkkel, hogy a rendezőnek az őzdi szociográfia tízéves, heroikus munkája után talán elege lett a vadkapitalizmus uralta magyar valóságból, és végre valami szépet, emberit, már-már idillit akart látni és láttatni.

Mert valóban szép és megható történet, ahogy a negyvenes éveiben járó két magányos ember egy véletlen – igaz, órákig tartó – beszélgetés után többé nem engedi el egymást. Különös, de végül is hihető, hogy egy komoly, korábban csak a fiáért és a munkájáért élő, elvált asszony feladja hivatást is jelentő egzisztenciáját, csak hogy ápolhassa beteg társát. Tettével nemcsak a józan, számító emberek idegenkedését vállalja, de az anyagi bizonytalanságot, a szűkölködést is. Ráadásul mindezt kamaszodó fiával együtt vállalja, aki szerencsére apai barátira lel a vak férfi-ban. De happy end még sincs. A történet tulajdonképpen ezután kezdődik.

A filmet nézve hamar rá kell jöjjünk, hogy Almási ugyan témát váltott, amikor két ember legintimebb, legszemélyesebb

viszonyaiba enged bepillantást, de szemléletet nem. Itt most az érzelmek valóságáról, mélységéről, összetettségéről van szó. Legyőzheti-e a szerelem az előítéleteket, az egyre veszélyesebben támadó újabb betegségeket, az anyagi gondokat?

Mert a sors kegyetlensége, hogy alig egy évvel a házasságuk után a férfi transzplantált veséje kezdi felmondani a szolgálatot. Újabb veseátültetésre van szüksége. És a feleség – minden orvosi ellenjavallat dacára – úgy határoz, hogy ő lesz az alkalmas donor férje számára. És sikerül – pár hónap múlva az ultrahang már nem mutat ki vesekövet –, a szövetek egyeznek, jöhet a műtét. De a happy end megint elmarad. A műtét sikerül – kezdődik a dráma.

Immár nem a test, a lélek drámája. Az asszony a műtét után döbbenten tapasztalja, hogy bár fizikailag, ha lassan is, de javul az állapotuk, férje nem boldog az új vesével, a meghosszabbított életlehetőséggel, sőt kifejezetten lehangolt, deprimált. Csak nehezen jön rá, nehezen érti meg, hogy Lacit nyomasztja mindaz, amit kapott. Amit ő magától értetődően, természetesen adott, az férjére szinte feldolgozhatatlan súllyal nehezedő áldozat.

Mennyit képes adni az ember önmagából és mennyit tud kapni, elfogadni a másik embertől? Vannak-e és hol a beteg, létezésében másokra utalt ember kiszolgáltatottságának határai, s képesek vagyunk-e ezek érzékelésére? Honnan van s miből táplálkozik ennek a törekeny, látszólag hétköznapi asszonynak hegyeket megmozgató akarása, hite? S honnan a józansága, bölcsessége, amellyel képes elfogadni, hogy a „mi időnk rövidebb”. A *Szerelem első hallásra* két, a rájuk mért megpróbáltatásoktól nem mindennapi ember kapcsolatának olykor iszonyatos nehézségeit, ellentmondásait, egészében talán fel sem tárható mélységeit igyekszik fölmutatni a derű és a boldogság percei mellett. Puritánul, eszköztelenül, de mégis olyan erővel, hatással, hogy a néző nem kerülheti meg az önvizsgálatot, mit tenne ő, mire lenne képes hasonló helyzetben.

A rendező – aki operatőre is a filmnek – nagy empátiával közelít a szereplőkhöz és el is éri, hogy filmben – különösen televíziós dokumentumfilmekben – szokatlan mélységekig nyílnak meg hősei. Különös azonban, hogy bár érezni, hogy a film hősei egy-két baráttól eltekintve, lényegében elszigetelten élnek, környezetük nem szólal meg. Nem derül fény az elszigeteltség okaira, csak sejthetjük, hogy a meg nem értés, az intolerancia, a halmo-

zott betegségekől való idegenkedés az oka annak, hogy a házaspár az életben maradásért folytatott küzdelmét lényegében a szűkebb családi és a tágabb társadalmi közeg ellenében vívja. Túlságosan szemérmesen, inkább csak indirekten szól a film arról is, hogy ez a lélekben nagyon gazdag, mindannyiunk csodálatára, tiszteletére méltó család lényegében nyomorog, „ügyeletes, napi gondok” között él.

De végül is él, s számukra ez maga a csoda. Ahogyan az, szinte minden szervátültetésen átesett embertársunknak. A napokban zajlott Budapesten a szervátültetésen átesett sportolók világbajnoksága, s olvastam, hogy ilyenkor, amikor kicsit nagyobb figyelem irányul rájuk, mindig megnő a donorok száma. Valószínű, hogy e házaspár megrendítő történetét feldolgozó dokumentumfilm is sok ember szemléletét változtatná meg, sokuk idegenkedését, előítéletét oszlatná el a szervátültetéssel kapcsolatban. S megint ott tartunk, ahonnan elindultunk: felmérhetetlen kár, hogy a magyar televíziózás makacsul elzárkózik az úgynevezett valóságfeltáró dokumentumfilmek sugárzásától, legyen szó akár a társadalom, akár az érzelmek valóságáról.

TÓTH KLÁRA

M. Gáspár G. János

1323

AKAMI VÁLTOZOTT ÉS AKAMI VÁLTOZATLAN

Az 1998 nyarán alakult kormány egy évének működését méltató vagy bíráló (mérlegelésről kevésbé lehet beszélni) cikkek sora, ahogyan az lenni szokott, nem kínált sok tanulságot. Az egy év során fölgyűlt közhelyek és sztereotípiák megannyi igazsága és igazságtalansága rendeződött alkalmi szövegegyüttesekbe, eközben minden folyt tovább a maga medrében. A nyár mégis hozott változást: az egy évvel korábbi, az új kormány iránti rendkívüli várákozást kifejező eufóriát követően a kormányzati főerő népszerűségének csendes eróziója tovább tartott, s mára valamennyi közvélemény-kutató előrejelzése szerint a korábbi vesztes egy esetleges előrehozott választás favoritjává vált. Amit rögvest követett a szocialisták exminiszterelnökének bejelentése egy ilyen aktus célszerűségéről...

A közvélemény-kutatási adatok ilyen alakulása mindenképpen figyelemreméltó, bár nehezen értelmezhető. Több évre

Az országnál és a kormány munkájánál

visszamenően a tényleges politikai folyamatok, jelentős politikai események és a pártok népszerűsége között nincsen közvetlen kapcsolat. Látványos kivételt igazából csak a nagy gesztusokat kedvelő pénzügyér, Bokros Lajos kormányzati be- és elköszönése jelentett, az akkori vezető kormánypárt népszerűségének zuhanása és emelkedése szoros összefüggésben állt a nevezett bankember kormányzati jelenlétével. Ezen kívül csak maguk a választások hoztak jelentős eltolódásokat, az új üzeneteket kommunikáló új kormányok keltette reménykedés nyomán a győztesek népszerűsége átmenetileg kiugró értékeket mutat. Ezen a téren a Fidesz az elmúlt nyáron rekordot döntött, s abban is rekorder, hogy ezeket az értékeket milyen eredményesen tudta védelmezni.

Ez pedig kormányzati munkája társadalmi elismerését jelzi: őrzik azok bizalmát, akik 1998-ban már a választások *első fordulójában* rá szavaztak.

Az év kiugróan kemény erőpróbái között ez feltétlenül dicséretes teljesítmény, s a Fidesz politikusai joggal bízhattak abban, hogy túljutottak legnehezebb évükön. Nem elsősorban azt tekintve, hogy joggal remélhető, hogy a következőkben nem kell halmozottan hátrányos helyzeteket teremtő természeti folyamatok kártételével számolni, nem omolhat össze kétszer az orosz piac, nem ismétlődhet meg éves gyakorisággal a balkáni háború. Ennél fontosabb, hogy az európai konjunktúramutatók javulnak, s amennyiben változatlan marad az az összefüggés, hogy a magyar gazdaság növekedése az uniós átlagot mintegy kétszeresen haladja meg, a sokat emlegetett 7 százalékos fejlődés sem látszik eleve elérhetetlennek. Ilyenformán az optimista várakozások indokoltnak tűnnek.

De a választók magatartását nem feltétlenül és nem elsősorban a makrogazdasági mutatók határozzák meg (ha így volna, ma Lengyelországnak és Magyarországnak is szocialista kormánya lenne), így az sem garancia a kormányzó koalíció 2002-es választási győzelmére, ha mindazt megvalósítja, amit választási kampányában ígért. (Nota bene: a szándéknyilatkozat nem azonos a szerződéssel...)

A magyar választói magatartást nem (sem) a tudatosság jellemzi. Egy friss felmérés szerint országos átlagban a megkérdezettek 24 százalékát érdekli „nagyon” vagy „eléggé” a politika, 22

százalékot viszont egyáltalán nem. (Érdeklődését közepesnek 32 százalék minősítette.) Ugyanakkor a mai vizsgálati adatok legkevésbé egyharmad körül jelzik a bizonytalanok, a pártok között választani nem akarók vagy nem képesek arányát.

Ha ezeknek az adatoknak értelmezésekor azt is figyelembe vesszük, hogy a magyar társadalom négy évtizeden át olyan politikai rendszerben élt, melyben hozzá kellett szoknia ahhoz, hogy sorsáról szinte mindenben a politika dönt, akkor érthetővé válik, hogy a demokrácia keretei között miért alakult ki a választásokig regnáló kormányzat leváltásának gyakorlata. A választásokat nem a programok, még csak nem az ígéretek döntenek el, hanem azok az illúziók, amelyek döntően a csodaváró, a maguk sorsát nem uraló társadalmi csoportok hangulatát jellemzi. Olyan szavazattömeg ez, amelyet a tudatos szavazóknál, kialakult politikai ítéletű választóknál elért többletvoksok nem képesek ellensúlyozni. Így döntenek az ország sorsáról azok, akik a maguk sorsának nem képesek aktív alakítóivá válni. De a modern tömegdemokráciák már csak így működnek.

Ez a bizonytalanság viszont eleve arra sarkallhatja az aktuális hatalomgyakorlókat, hogy ne az ország, hanem a saját jövőjük megoldásának feladatára koncentráljanak, vagy legalábbis ne fedlekezzenek meg a *túlélés* szempontjáról.

Természetesen ez nem azokat a vezető köröket, az országos politikát meghatározó párteliteket érinti elsősorban, amelyek tagjait a központi médiában naponta láthatjuk. Annál inkább megmutatkozhat helyi szinten, ahol a nem politikai indíttatású lakossági kontroll erősen működik, különös figyelmet szentelve a politikában sikeresnek bizonyult közszereplőknek. Tekintve pedig, hogy az uralkodó szemléletben a politika jelentősége – a tapasztalható ellenszenv és közöny ellenére is – nagy, a kisebb és nagyobb, okkal vagy anélkül gerjesztett botrányok szerepe a választások kimenetelét illetően aránytalanul nagy: az országos választások végeredményét a helyi szintű döntések összessége határozza meg.

Ez a társadalmi-politikai környezet sokban segítette a Fidesz 1998-as győzelmét, de ugyanígy akadályozhatja népszerűségének megőrzését.

A magyar pártrendszer társadalmi beágyazottsága nem kínál azonos esélyeket a különböző politikai erőknek. Az egypártrend-

szer kialakította mentalitásban lényegében egyetlen hatalomgyakorló csoport ideológiája, politikai és stílári karaktere uralkodott, s ennek a modellnek az elfogadottsága – annak ellenére, hogy 1998-ban a Fidesz ténylegesen megtörte hatalmi monopóliumát – ma is a legáltalánosabb. Az új politikai dialektus beágyazottsága éppen úgy kevésbé mély, mint az e nyelven beszélő politikai erőké.

Az átalakuló, de alapjában véve kiegyenlített erőviszonyok ezen a téren is komoly harcot indukálnak: az új nyelvhasználat még ma is hívhat elő támadásokat. Így például a határozott és egyértelmű állítások gyakorisága automatikusan előhívja a hatalmi arrogancia, a leereszkedő, „bratyizó” stílus elvetése a beképzeltség, az európai, polgári hangnem az értelmiségi vagy yuppiegőg vádját. Mindez a majd kétharmadában a rendszerváltásban magát vesztesnek érző társadalom politikai szimpátiáját erősen befolyásoló, s az MSZP által maximálisan kihasználható elem. Figyelemreméltó, hogy nemcsak az alsóbb társadalmi rétegekben, hanem a baloldali populizmus nyelvi rendszerében szocializálódott felsőbb körökben, s elit rétegekben is jelentős szerepe van ennek a gondolkodásnak. Ilyenformán a Fidesz számára a magyar társadalom rossz politikai iskolázottsága változatlanul probléma. Nem az ideológiai, hanem – talán mondhatjuk így – a történetfilozófiai és a politikai paradigmát illető mítoszok miatt.

A pártállamban alattvalóvá vált (nem csekély részben korábban is az!) választók számára az *állam*, a *politika*, a *parlament*, a *kormány* és hasonló fogalmak, kifejezések mást jelentenek, mást sugallnak, mint ami a valóságos tartalmuk. Voltaképpen két nemzedék során rögzült ismereteik egy torz rendszerben alakultak ki, így szükségszerűen torzok. Ennek megfelelően a társadalom többsége máig nem tud differenciálni a kormány hatáskörét illetően. Jellemző, hogy máig tömegek gondolják úgy, hogy az inflációnak az az oka, hogy a kormány emeli az árakat, vagy gondolják úgy, hogy a kormánypártoknak és az ellenzéknek a parlamentben egyetértésre kellene jutni. Hogy a politikai-jogi műveltség, az e szféra mozgásainak értelmezéséhez szükséges alapvető ismeretek milyen mértékben hiányoznak, az szinte naponta tapasztalható. Rendszeresen hallhatjuk, hogy gyakorló politikusok szakmai, korrupciós és más vádakot azzal vélnék maguktól elhárítani, hogy azokat nem kell komolyan venni,

mert csupán politikai okok és célok állnak mögöttük. Rendszeresen előbukkan (igen magas szinteken is) a szakemberek, a szakmaiság mítosza – a politikával, a politikusokkal szemben kijátszva. Hogy ebben mennyi a XIX. századi pozitivisták szemlélet nyoma, a tudományos világnézet ideológiájáról a közelmúltig tartó szemfényvesztés emléke, s hogyan erősíti ezt a ma oly sikeres technicista szemlélet, azt szinte lehetetlen föltárni.

Mindenesetre a közélet, a jogrendszer nagy átalakítása ilyen körülmények közt is befejeződni látszik. A demokrácia intézményrendszere lassanként bejárátódik, a gazdaság átalakulása, a privatizációs folyamat, a piac átrendeződése is lényegében lezárult. A korszakos jelentőségű változások közül mindaz végbe ment, amiben a politikai akaratnak döntő szerepe lehet.

Amennyire kényelmes kormányzási feltételeket kínál ez a helyzet, annyira ellentmondásos is. Az ország egészében, a mindennapi élet terein, az itt élők reagálásában más reflexek őrződtek meg; s ebből következően a társadalom többségének életét befolyásoló folyamatok lényegesen eltérnek (lemaradtak) annak a közegnek a mozgásától, ahol az *egészre* vonatkozó döntések születnek.

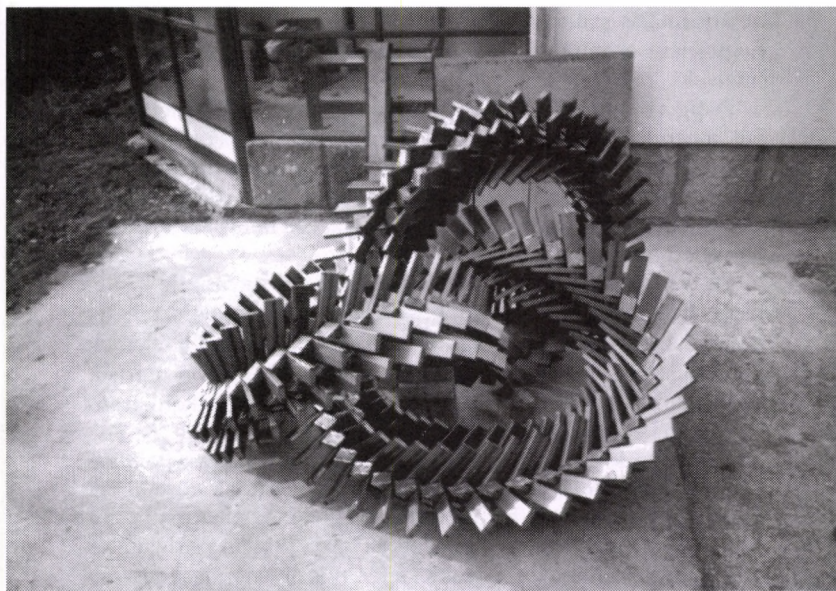
Ebben az értelemben egyértelműen máshol van a társadalom életét meghatározó problémák és a döntéshozatal folyamatát meghatározó közeg súlypontja. A kormány tevékenységének rejtett centrumában az e távolság csökkentését célzó intézkedések állnak. Jövőjét ilyenformán az határozza meg, hogy ezen a téren képes lesz-e jelentős eredményeket elérni.

Teoretikusan ez persze sokkal könnyebben leírható, mint ahogyan a gyakorlatban megjeleníthető. Hogy egy kormány miként kormányoz, azt a kormányzott ország útját, mozgását vizsgálva csak erős kritika után mérhetjük fel. Gondoljunk arra, hogy miként száguldott a Forma-1 versenyen Schumacher a pályát övező falnak, és ne higgyük azt, hogy elfelejtett volna fékezni. Csakhogy a fék nem fogott. Egy ország vezetésének sokkal bonyolultabb feladatát történelmi-politikai mozgásának változásait vizsgálva az ország állapotának, helyzetének, körülményeinek ismerete messzemenően fontos. Talán fontosabb is, mint magának a kormányzásnak leírása, amelynek megismeréséhez semmiképpen sem elegendő az országban belüli mozgások egyszerű rögzítése.

Az országról és a kormány munkájáról alkotott képnek nem kell szükségszerűen egy koordináta-rendszerben összekapcsolódnia. Az ország helyzete nálunk hagyományosan rosszabb, mint amilyen a kormányzati munka minősége. Elemzésekben e kettősség igen gyakran úgy jelenik meg, mintha a kormány az ország helyzetéért és nem a kormányzásért lenne felelős. Ezért a kormány–ellenzék viszonyban rutinszerűen használt hivatkozási módszer az örökség emlegetése (még az elkövetett hibák mentegetésekor is). Ez azonban nem szokta meggyőzni vagy meghatni a választópolgárokat, ami az újabb magyar demokrácia esetében menetrendszerűen hozta magával az eddigi választásokon a kormányváltásokat.

A Fidesz számára (is) életbevágó érdek, hogy ezt a hagyományt megtörje. Az 1998-as induláskor úgy tetszett, ehhez adtak a feltételek. Bő egy év után ez már korántsem állítható: a kormánynak programja megvalósítása érdekében és azon kívül is lényegében minden fontos területen rendkívüli gondokkal kellett szembenéznie.

Ezeket a problémákat részben örökölte, részben tevékenységtől független folyamatok következményeként jelentkeztek. Eppen ezért egy doktriner módon normatív gondolkodásmód alkalmatlan arra, hogy segítségével fölmérjük a kormány előtt álló feladatokat. A Fidesz 1998-as sikerében az egyik döntő tényező éppen az volt, hogy egy ilyen szemlélettől pragmatikusan el tudott szakadni. (A mai kormányerők köréből ez – ilyen tudatossággal – csak e pártnak sikerült.) Ez a siker azonban nem fedheti el, hogy mai politikai gyakorlata igen messzire került azoktól az ideáktól és ideáloktól, amelyek jegyében működni kezdett, s ez társadalmi bázisát mégiscsak szűkíti, mert a Fidesz támogatottsága sem tényleges politikai és ideológiai alapokra épült, hanem reményekre és várakozásokra. Ezért a vele szemben megfogalmazódó kritika is mélységében tagolt. Az alkotó értelmiség körében oly népszerű doktriner liberalizmus szemében a Fidesz feladta egykori eszmei identitását, és átállt a konzervatívokhoz, természetes tehát, hogy elfordulnak renegátnak látott egykori kedvencüktől. E maroknyi csapat önmagában nem jelent érzékeny veszteséget, de – mert a média irányításában meghatározó szerepe van – tömegbefolyása döntő lehet.

VÉGTELEN VISSZATÉRÉS, 1999

acél

(140×170×200 cm)

Eközben nyilvánvaló, hogy a Fidesz bajai és hibái a magyar társadalom bajai és hibái. Tekintve, hogy a választók azt a pártot részesítik előnyben, amelyik azt a látszatot tudja kelteni, vagy az a látszat alakul ki körülötte, hogy elődjétől eltérően ő mentes a magyar közéletnek tulajdonított bűnöktől („A jobbközép választási sikerét elsősorban nem a konkrét ígéretetek, hanem az a remény okozta, hogy a győztesek tisztességebbé teszik az átmenetet.” – írta augusztusban Tölgyessy Péter). A közvélemény nem foglalkozik annak analízisével, hogy egyetlen politikai erő sem tudja átlépni saját árnyékát, mert hiszen mindegyik ugyanabból a közezből nőtt ki. A politikai erőviszonyok kiegyenlítődését az okozza, hogy a remélt csoda elmaradt. Egy év leforgása alatt nem sikerült a polgárosodás folyamatát gyorsítani, mi több, az ennek előfeltételét jelentő politikai berendezkedés folyamán

az átformálás szükségképpen a régi klientúra leváltását kellett hogy jelentse, ami természetese az új klientúra építésének vádját hívta elő.

Pedig a személyi politikában a Fidesz eleve nem lehetett erős. Sőt, az ennek fedezetét jelentő hátszág biztosítása máig nagy gondot okoz számára. Eppen a káderhiány miatt tudott olyan könnyen megegyezni a késő Kádár-kori elit erre hajlamos, a hornizmusban nem kompromittált részével: nem szorongatták helyekért a mezei hadak

Ez bizonyos esetekben kényelmes lehetett ugyan, de a mélyebb beágyazottság hiánya hosszabb távon megbosszulhatja magát. A Fidesz elitje mögé sorakozó konjunkturális elemek nem elvi, hanem a legjobb esetben nemzedéki alapon – értsd: a kádárizmus végén pozíciót nyert elitekkel szembeni konkurencia éhségével – politizálnak

Mindennek, és a felszín viharainak ellenére a magyar politikai élet mélyebb rétegei az elmúlt hónapig nyugodtnak tűntek. Ezt a nyugalmát éppen az bizonyította, hogy a médiában nap mint nap újabb felszíni viharokat kellett kavarni, hogy az érdeklődés megmaradjon. Ennek az ideológiai téren is oly csendes időszaknak jószerint csak a homálya ötlük szembe, dinamikus változások nem mutatkoznak. Elemezni voltaképpen csak a Fideszt lehetett, a többi párt – függetlenül támogatottságától, érdekérvényesítő képességétől – nem küldött értékelhető, markáns üzeneteket. Azt is remélhetnénk ennek nyomán, hogy a politikai szféra egésze lett pragmatikusabb, problémaorientált, mert nem ömaga ideológiai definiálásával küszködik. A valóság azonban nem ez, vagy csak részben ez. A tétel csak a Fideszre tűnik érvényesnek.

Általánosabb, hogy a pártoknak nincs ideológiai üzenetük: nem azért, mert annyira pragmatikusak, nem azért, mert ezt a társadalom nem igényli, hanem mert nem képesek ezt a (modern parlamentarizmusban egyébként valóban nem elsőrendűen fontos) feladatot tisztességgel megoldani. (Mi sem jellemzőbb, hogy az identitásválságukat tíz éve görgető szocialisták problémáik végiggondolása helyett úgy húzzák elő a párt gondjainak megoldására Németh Miklós egykori miniszterelnököt, ahogyan a bűvész a nyulat a cilinderből.)

Ezt az állóvizet kavarta föl a Kisgazdapárt bizonytalan kimenetelű költségvetési zsarolása. A 413 milliárdos tétel nem köz-

gazdasági, nem agrárszempontról elsőrendűen fontos kérdés. Szimbolikus jelentősége, politikai üzenete van. A kormányzat első éve során kiderült, hogy az agrárszféra gondjainak megoldása helyett a megfelelő pénzforrások ide vezetése a problémák orvoslásának látszatát kelti. Ez tiszta. Politikai játszma. Azok a hangok (elsőként Horn Gyulától), melyek értelmében az MSZP-nek az FKgP-t mint potenciális szövetségest kell kezelni, úgy látszik, nem véletlenül hangzottak el. A korábban az MSZP-vel szövetségben politizáló Agrárszövetség és az agrártárca vezetőjének látványos megegyezése a Kiszgazdák politikai súlyát a zsarolási potenciál növelésén keresztül növeli. Kérdés persze, hogy ezt maga a párt miként éli meg, de az sem lefutott, hogy miként képes ezt az MSZP elviselni. Az az MSZP, amely bő egy éve még azzal akarta a Fidesz választóit eltéríteni szavazási hajlamaitól, hogy az a kiszgazdákkal együtt fog kormányozni. Csofalkozni ezen persze nincs mit: a politikában fokozottan érvényes az a mondás, hogy csak az ökör következetes.

Az is biztos azonban, hogy bizonyos ideológiai alaptételek, általánosabb értékszempontok feladása az e vétségekbe esett pártok felmorzsolódásának, de legalábbis komoly térszűrésének veszélyét idézi fel. (Lásd az SZDSZ sorsát az MSZP-vel koalícióban.) Ily módon fölmerülhet az a kérdés, hogy az a Kiszgazdapárt, amely majd egy évszázada az agrárszféra gazdasági és szociális kérdéseit Nagyatádi Szabótól Bajcsy-Zsilinszkyn, Gaál Gasztonon, Eckhart Tiboron át Nagy Ferencig, hangsúlyosan nem-szocialista vagy éppen antikommunista módon kívánta megoldani, miért is tagadná meg saját hagyományait, s fordulna természetes szövetségével szemben hagyományos és természete ellenfeléhez. A játszma még nyitott, a kiszgazda pártvezér ambíciói szinte határtalanok, de legalábbis kiszámíthatatlanok. Pedig – vagy talán éppen ez okból? – az FKgP alkupozíciójának gyengülése éppen a koalícióban való megmaradásához fűződő érdekek erősödését föltételezi. Meg aztán azt is nehezen adhatná be pártjának a kiszgazda pártvezér, hogy immár a második vele azonos oldalon álló miniszterelnököt hagyja cserben, s amennyiben Orbán Viktor talál megoldást a frakció semlegesítésére, megnyerésére, akkor a pártelnök még egyszer aligha építheti újjá úgy a pártját, ahogyan 1994-ben illetve az 1994–1998-as választási ciklusban tette.

GÁSPÁR G. JÁNOS

K. Cenovic Stojan

206

MAGYAR SZEMLE 1999. 9-10. SZÁM

(1997) Szerbia

Ch

TÁVOZÁS A TÖRTÉNELEMBŐL

541.101

A NATO-beavatkozás és Koszovó elvesztése után Milošević korszaka kétségtelenül végképp lezárult. Pillanatnyilag ez jobban látható, ha az ember kicsit eltávolodik Belgrádtól; közelről nézve még tart, de csak valamiféle technikai értelemben, mint pusztá hatalmi forma, üres mesterkedés, mint rendőri rutin és átlátszó tév hazugság. Milošević rezsimjének beszédéből az értelem utolsó nyomai is eltűntek, és nincs többé semmiféle mágia, elszállt a csodaváró remény.

Mindenki keresztüllát minden trükkön, de a cirkuszos még itt van, és továbbra is együgyyanazon számot ismétli, mivel egyszerűen nincs, aki megállítsa és elküldje. Ugyanis a jelöltek többségének sem jut eszébe semmi más és jobb.

Mindez még eltarthat egy darabig, még akkor is, ha megvalósul Szerbia oly sok jóra való polgárának álma, azoké, akik Milošević hátát szeretnék látni. Emlékezzünk csak vissza arra, hogy a megboldogult Tito marsall még az égi vadászmezőkről is évekig uralkodott az akkori Jugoszlávia fölött. A történelemnek ugyanis megvan a maga tehetetlenségi ereje, és a történelmi idő legnagyobb része, különösen nagyobb változások után, ilyen inerciában telik el.

E két férfiú összehasonlítása talán minden tekintetben elhibázott, kivéve egyet: amit műveltek, azt nemigen lehet eltörölni, megsemmisíteni, megtagadni; nem lehet úgy tenni, mintha mi sem történt volna, és visszaállítani valamiféle elsődleges állapotot. Márpedig a Tito-korszak vége után éppen ezen voltak, és Milošević után is biztos ez lesz a törekvés. Az előbbi eset többé nem érdekel bennünket, az utóbbi esetben viszont meg kellene érteni, hogy Milošević, gondoljon bárki bármit, egy régi, mély és domináns szerb állami, politikai, társadalmi, sőt kulturális gondolat és ambíció legmarkánsabb kifejezését képviselte.

Tudom, hogy sok jóra való szerb ember fellázad ez ellen, és elkezd bizonygatni, hogy Milošević mindent tévesen és fordítva csinált. Kész vagyok menten egyetérteni ezzel, ámde Szerbia kezdetben nem így gondolta, és hosszú, kétségbeejtően hosszú időre volt szüksége ahhoz, hogy ezt megértse – most már könnyű okosnak lenni. Kezdetben, mikor Milošević bőszen aratott és legyőzhetetlennek látszott, sok erő és bátorság kellett ah-

Milošević politikáját
A NATO szerbiai beavatkozását

hoz, hogy az ember belássa, hova vezet ez, és szembeszegüljön. Akkoriban, amikor vérbe fojtotta a koszovói albán tüntetéseket, nemigen zavarta a belgrádiakat, hogy nem mondott le a kommunizmusról. („Slobodan, légy bár kommunista, úgy szeretünk, mint Jézus Krisztust!”) A területi, történelmi és etnikai jogok és pretenziók egy zavaros esete az erőszak és a bűnözés orgiájává változott, s amit Milošević csinált, az végül is nagyjából helyrehozhatatlan.

Ámde most, amikor Szerbia kezdi elszörnyedve kirugdosni Miloševićet, nem teheti meg, hogy egy kicsit önmaga fölött is el ne szörnyülködjön. Tudniillik most ahhoz kell erő és bátorság, hogy beismerjük: Milošević nem – legalábbis nem volt – valamilyéle önjelölt, bitorló, zsarnok, áruló vagy külföldről pénzelt bérenc, hanem a szerb nemzeti eszme rendkívül rossz, ám törvényes gyermeke. Lehet, hogy ő nem sokat adott erre, lehet, hogy jobban érdekelték a Nyugattal és Amerikával való perpatvarok, avagy végső soron maga a csupasz hatalom. Jóra valóbb ember is kerülhetett volna a helyére, de tagadhatatlan, hogy Szerbia a kritikus pillanatban őbenne ismert magára, és őt választotta. Akkor volt a lelkesedés, hogy a tévedés nem lehetett véletlen.

Mindenképpen ez a legfájdalmasabb pont és a legsúlyosabb trauma, amivel Szerbia a jövő századba lép. Ugyanis nem csak Miloševićről van szó, akinek így vagy úgy, hamarosan távoznia kell. Itt egy valódi nagy nemzeti vereségről van szó, ami a történelemben csak egyszer fordul elő egy néppel. Talán pontosabb, ha azt mondjuk: a szerb nacionalizmus szenvedett vereséget, amennyiben a „nacionalizmus” szó a messianisztikus és rendszerint agresszív nemzeti aspirációk irracionális többletét is magában foglalja. A saját nagyságunkba, kivételességünkbe, igazságunkba vetett hitnek, a Balkánon – hacsak nem az egész Európában – vitt különleges történelmi vagy kulturális szerep gondolatának mély nyomai vannak a szerb történelemben. Nem mindig voltak ilyen rút és káros következményei, némi szerencsével békésebben is szétpattanhatott volna, és a szerbek az ilyen történelemformáló dolgok helyett kisebb ügyek felé fordulhattak volna.

De nem volt szerencsénk. Ehelyett Szerbiával „megtörtént a nép”, és többé nem volt menekvés. Távol állok attól, hogy csodáljam a tavaszi NATO-beavatkozást, de nem Szerbia miatt érzek így. Szerbia ezt a beavatkozást szinte kicsikarta, és hatalmas

arat fizetett érte, talán igazságtalanul nagyot, de mint minden bűnös, elvesztette a jogát arra, hogy feltegye a büntetés igazságosságának kérdését. Ezt a kérdést csak kívülről tehetik fel, mégpedig bármi változtatás lehetősége nélkül, tehát csak a jövőendő hasonló esetek elkerülése végett, Szerbiának pedig nem marad más hátra, mint hogy a tőle telhető legjobb módon foglalkozzon a maga korszakos összeomlásával.

Ennek során természetesen nem az lesz a legfontosabb kérdés, hogy hogyan lehet Koszovó nélkül élni, annak ellenére, hogy annyi hazai politikus esküdözött: Koszovó nélkül nincs Szerbia sem. A legnagyobb, legmélyebb tapasztalat az lesz, amit a történelemből való távozásnak nevezhetnénk. A nemzeti mitológia szempontjából ez tragikusan hangzik, de a polgárok életére és jólétére tekintve bizonyítottan hasznos.

Szerbiának többé nem lesz fontos mondanivalója a világ számára, nem lesz oka nagy áldozathozatalokra és lemondásokra, ami azt jelenti, hogy apad a hazafias biznisz profitja.

A történelem távolléte miatt a szerbeket valószínűleg egy ideig rázni fogja az absztinenciális krízis, minden kicsinyesnek, triviálisnak és értelmetlennek látszik majd nekik, de hozzá kell szokni. S ha az ember hozzászokik, minden más színben tűnik föl. A gyerekcsináláshoz hasonlítva a történelemcsinálás unalmassá válik. S itt van még a töpörtyű, a fröccsök, a horgászás, az utazások, mindenféle locsi-fecsi meg naplopás.

Nem lenne itt az ideje, hogy a szerbek, ha már nem tudnak verekedni, végre megmutassák, mit tudnak?

Bizonyos szerencsés és szerencsétlen okokból kifolyólag a szerbek még csak most távoznak a történelemből, miközben a szomszédos és az európai népek, még a legnagyobbak is, ki előbb, ki utóbb, belenyugodtak ebbe. Éppen a NATO-beavatkozás idején látszott meg szépen, hogy Európa sem képes komolyan dönteni, nincs is sok kedve hozzá, és hogy a saját történelmébe sem avatkozik be. Még az oroszok is, akikben pedig a legnagyobb a messianisztikus hév, a szerbeknél előbb megértették, mennyire sokba kerül és milyen ostoba dolog ez, és valószínűleg visszafordíthatatlanul lemondtak arról, hogy beleártsák magukat a történelembe.

Úgy hiszem, hogy a vereség tapasztalata oly nyomatékos és mindenki számára nyilvánvaló, hogy beszélni sem kell róla. Per-

sze lesz még elég demagóg, aki az ellenkezőjét fogja állítani, de csak az idejüket vesztegetik, és lényegében veszélytelenek lesznek. Soha többé senkinek sem fog sikerülni, hogy a nemzeti méltóságról, nagyságról, történelmi jogokról és pretenziókról való meséssel magával sodorja Szerbiát. Az ekkora vereségek tartós immunitást biztosítanak ez ellen, és az ilyen mesékre a nép a jövőben reflexszerű, hasból jövő ellenkezéssel fog reagálni.

Ez nem azt jelenti, hogy a szerbek most okvetlenül másmilyenek, okosabbak vagy jobbak lesznek. Csak annyi biztos, hogy megtanulnak óvakodni a hatalomtól, és figyelni arra, amit a nagyobbak és erősebbek mondanak nekik. A ríkoltozáson alapuló politikai programok többé nem érvényesülnek. Mindebből csak arra futja, hogy el lehessen kerülni még egy ahhoz hasonló tapasztalatot, mint szereztünk Miloševićyel, de önmagában nem nyit semmiféle új utat. Az utóbbi őrült évek alatt az országban és az emberekben tekintélyes mennyiségű tévedés, előítélet, önmagukról és másokról szőtt bizarr teória gyülemlett fel, meg butaság, tudatlanság és szenvedélyes túlzás minden irányban.

Ez az intellektuális szemét tarka és valahogy szórakoztató is, ám mégiscsak csinálni kell vele valamit, ha a szerbek nem akarnak még sokáig antropológiai rezervátum maradni.

Vreme (Belgrád), 1999. augusztus 28.

STOJAN CEROVIC
(Radics Viktória fordítása)

SUMMARIES

Magyar Szemle Vol. VIII, No. 9–10., Budapest. Editor-in-Chief: *GYULA KODOLÁNYI*

Decadence and Greatness – Editor's Note by *GÁSPÁR GRÓH*
1% Metaphysics – Three Gnomes by Béla Hamvas, selected by *GYÖRGY SZABADOS*.

MÁRIA KOPP, psychiatrist, Director, Institute of Health Sciences, Semmelweis University of Medicine, Budapest. **Health Conditions of Hungarian Society.** A survey of the mentalhygienic data of the last decade and their somatic components, in comparison with the Hungarian '80's and the present day figures of Western European countries.

ZOLTÁN FRENYÓ, philosopher, Institute of Philosophy, Hungarian Academy of Sciences, Budapest. **On the Fides et Ratio.** A discussion of the philosophical implications of the latest Papal Encyclical (1998).

MIKLÓS TOMKA, sociologist, Director, Roman Catholic Academy of the Social Sciences, Budapest. **Religious Practice Among the Hungarians of Transylvania – A Comparative Perspective.** The quality of faith and its everyday practice, examined against data from Romanians in Transylvania and Western European figures.

FERENC GEREBEN, sociologist, Pázmány Péter Catholic University, Piliscsaba. **Awarenes of National Identity Among Hungarians in Transylvania.** In a survey conducted in co-operation with Father Tomka with 949 adult subjects, the author examines characteristics of national identity.

LÁSZLÓ CSELÉNYI, film Director, Duna Television, Budapest. **Minoritates Mundi II.** Second part of the personal account of the making of the film series, and of the working models of minority self-government that Cselényi has documented in them, such as the Swedes of Finland.

PETER SNEÉ, writer and film critic, Budapest. **A Correspondence Game with the Lodgings Appropriation Department.** The author's correspondence, with commentaries on strategy and tactics, with the District Council of the 80's. The author's aim is to get the rented apartment that he is empowered to hold – while the bureaucrats try to outwit him by allotting a lower grade place. The correspondence is also replete with the gems of the fossil-language of bureaucracy, and phrases used for political effect.

Moving in Public Space. Sculptor ÁDÁM FARKAS talks about his recent work to art critic Zoltán Nagy. The conversation is illustrated by photographs of sculpture in this issue.

John the Valiant. Gyula Kodolányi in conversation with Professor JOHN RIDLAND, Santa Barbara poet, about his work on the English version of Sándor Petőfi's classic epic of fairy tale and tall story, *János vitéz*, published in Budapest by Corvina Press. A transcript of the conversation broadcast in Magyar Szemle's art magazine on TV2, Színkép.

„Oh, running time...” In the second part of their conversation, archeologist ESZTER BÁNFFY and Editor-in-Chief GYULA KODOLÁNYI discuss the cults and beliefs of the Neolithic. Excavated objects and their environments are compared with the statements of historians of religion like Mircea Eliade and the theories of archeologists like Maria Gimbutas.

Survey – Books and Events

LÁSZLÓ G. KOVÁCS reviews the Hungarian edition of John Lukács' essay on the twentieth century, *Évek...* (Európa, Budapest, 1999).

GYÖRGY BEKE writes about the First World War fiction of Transylvanian novelist József Nyírő, now re-published in two editions. (*Az elszántak. Az én népem.* Kairosz, Budapest, 1999).

SÁNDOR OLASZ on a book of essays in criticism by Imre Monostori (*Régmúlt? Utak és Útkeresések. Kortárs,* Budapest, 1998).

TIBOR MELCZER writes about the critical anthology of the In Memoriam series on Miklós Radnóti, *Erőltetett menet,* Nap Kiadó, Budapest, 1999.

Our architecture columnist, Professor MIHÁLY KUBINSZKY, writes on the centenary of the Semmering Railway in the Austrian Alps.

Variations on women's loneliness. KATALIN METZ reviews two Budapest theatre productions: *Old-Time Story* by Magda Szabó (Madách Theatre) and *Crime on Goat Island* by Ugo Betti (Budapest Chamber Theatre).

The Reality of Emotions. KLÁRA TÓTH writes on a new film of documentary fiction by Tamás Almási, *Love at First Sound*.

What Has Changed and What Has Not. JÁNOS G. GÁSPÁR in his domestic affairs column analyzes the summer polls, indicating a loss of popularity for the leading party of the government, Fidesz.

STOJAN CEROVIĆ. *Departure From History.* An essay, published in the August 28 issue of the Belgrade opposition paper *Vreme*, discussing the deeper implications of the probable departure from power of Milošević, and his years of rule, for the Serbian consciousness.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BEKE GYÖRGY (1927, Uzon – Románia): író, újságíró. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen szerzett magyartanári oklevelet. Riportok, interjúk, regények, tanulmányok szerzője.

CSELÉNYI LÁSZLÓ (1951, Kolozsvár, Románia): rendező. A Kolozsvári Bábszínház, majd a bukaresti televízió rendezője. 1983 óta Magyarországon él, a Duna Televízióban szerkesztő-rendező.

FRENYÓ ZOLTÁN (1955): a filozófiai tudomány kandidátusa, az MTA Filozófiai Intézetének főmunkatársa.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GEREBEN FERENC (1942, Szolnok): kandidátus, egyetemi docens. Munkássága gerincét az olvasásszociológiai, valamint a határon túli magyarság identitástudatával és művelődési szokásaival foglalkozó kutatások jelentik.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus, a MEH Stratégiai Elemzőközpont munkatársa, óraadó a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A *Magyar Szemle* rovatvezetője.

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest): költő, a *Magyar Szemle* főszerkesztője, 1971–1990: az ELTE tanára, 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. F. m.: *A tenger és a szél szüntelen* (1981), *A létezés-szakmában dolgozom* (1983), *Álom az álomban* (1985), *Hatalmak* (1989), *A létezés hálói* (amerikai költők, ford., 1990), *Január* (1997), *Kentaur-szárnyak* (esszék, 1999).

KOPP MÁRIA (1942, Budapest): orvos, pszichológus. 1993-tól a SOTE Magatartástudományi Intézetének igazgatója. 1994-től egyetemi tanár. F. m.: *Pszichoszomatikus megbetegedések* (1989), *A szorongásról* (1991), *Magyar lelkiállapot* (1992), *A szorongás kognitív viselkedésterápiái* (1993).

G. KOVÁCS LÁSZLÓ (1961, Pozsony): történész, fordító, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának

tanára. Kutatási területe a Csehszlovák Köztársaság s az ottani magyar kisebbség 1918–1945 közötti története.

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992. Ybl-díj, 1996. Prof emeritus cím.

MELCZER TIBOR (Budapest): irodalomtörténész, kritikus, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos munkatársa, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: Babits Mihály: *Aki a kékes égbe néz*. Kötetektől kimaradt versek és verstördedékek. (1985. Sajtó alá rend.), Radnóti Miklós: *Napló* (1989. Sajtó alá rend.), Babits Mihály: *Jónás könyve és más költemények*. Pályaképek versekkel. (1985. Sajtó alá rendezte és a pályaképet írta).

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Napi Magyarország munkatársa.

NAGY ZOLTÁN (1944, Debrecen): a művészettörténeti tudományok kandidátusa, kortárs művészettel és építészettel foglalkozik.

OLASZ SÁNDOR (1949, Hódmezővásárhely): irodalomtörténész, kritikus. A Tiszatáj főszerkesztője, a szegedi egyetem tanára.

RIDLAND, JOHN (1934): költő, angol és amerikai irodalmat és versírást tanít a Kaliforniai Egyetemen, Santa Barbarában.

SNEÉ PÉTER (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi.

TOMKA MIKLÓS (1941, Budapest): szociológus, a MTA Filozófiai Intézet Vallásfilozófiai csoport vezetője, az ELTE és a JATE oktatója.

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista.

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a
Hírlap-előfizetési és
Elektronikus Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható
a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:

MNB 11707024-20332033
vagy

levélben, melyre csekket
küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt egy
évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTIJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.) MAGYAR RÁDIÓ, PAGODA; VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); a BALLASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

A Magyar Szemle Könyvek sorozat új kötete

Herczeg Géza: A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. (Magyarország a világháborús Európában 1914–1945)
590 lap, 1960.– Ft

Ez az utolsó vállalkozás, Herczeg Gézának, a Hágai Nemzetközi Bíróság első magyar bírójának munkája, a két világháború és az azokat elválasztó évek európai nagy politikájának története. A szerző így vall könyvéről:

„EZ A KÖNYV nem azért íródott, hogy egyeseket felmentsen, másokat pedig elítéljen, hanem azért, hogy végiggondolja és másokkal is végiggondoltassa a Kelet-Közép-Európa népeinek nemzetközi életben elfoglalt helyzetéből adódó problémákat.

Amilyen sikeres volt a 19. század a magyarság számbeli, valamint szellemi és anyagi javakban való gyarapodását illetően, olyan keserves megpróbáltatásokat hozott rá a 20. század. Szomszédainak sorsa sem volt lényegesen jobb, Kelet-Közép-Európa egésze sorolódott hátrébb a nemzetközi rangsorban, politikai, gazdasági és kulturális jelentőségét tekintve.

A 20. század nemzetközi eseményeinek, összefüggéseinek ismerete nem szaktudósok ügye, hanem az általános műveltség szerves, nélkülözhetetlen része. Tudnunk kell, mi történt velünk és azt is, hogy miért. Gondoljuk át újra meg újra, és vitassuk meg – harag és elfogultság nélkül.”

Kapható a könyvesboltokban és a Magyar Szemle szerkesztőségében.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: CSICSERY-RÓNAY ISTVÁN: A MAGYAR FÜGGETLENSÉGI MOZGALOM – CZETTLER ANTAL: MUSSOLINI BUKÁSA ÉS A KÁLLAY-KÜLPOLITIKA – EGEDY GERGELY: KONZERVATIVIZMUS ÉS SZABADSÁG – BEKE GYÖRGY A CSÁNGÓKRÓL – KODOLÁNYI GYULA SZABADOS GYÖRGYRŐL – GRÓH GÁSPÁR MERSITS PIROSKÁRÓL – ANDRÁS KÁROLY EDUARD BENEŠRŐL

Talán mindannyiunknak fontos, hogy megtudjunk valamit elődeink gondolkodásából, életéből, nemcsak a kíváncsiság okán, hanem azért is, mert hiszen az egésznek ez az értelme, hogy nekünk mit jelent ma. Ebből a szempontból, ha kívülről nézném, azt mondanám, majdhogynem mindegy, hogy pontosan úgy éltek-e azok az emberek, ahogy én leírom, vagy nem pontosan úgy éltek, hiszen ha így vetem fel a dolgot, akkor a dolognak az a hatása fontos, amit a mi gondolkodásunkra gyakorol. Egy ilyen példát tudnék mondani. Mi nagyon erősen a lineáris időben élünk, és nagyon erősen elkülönül a mi életünkben a profán és a szakrális szféra. Elmegyünk a templomba, ha elmegyünk, utána hazamegyünk és megesszük a kelkáposzta-főzeléket, és a kettő között semmiféle kapcsolat nincs a mi életünkben. Azonkívül van múlt, van jelen és jövő, és mint Csokonai írja egy gyönyörű versében, ez soha nem találkozik egymással, ami elmúlt, az elmúlt, a reménytelenség érzése van előttünk. Lehetséges, hogy ha abból merítenénk, ahogy ezek az emberek gondolkodtak, akkor egy kicsit nagyobb rend lenne a mi életünkben, egy kicsit nagyobb biztonságban éreznénk magunkat és a gondolatainkat. Nem gondolnánk azt, hogy bizonyos dolgoknak nincs jelentőségük. Inkább azt gondolhatnánk, hogy mindennek, amit teszünk, akár az általunk legprofánabbnak vélt szférában is külön jelentősége van. Még a gondolatainknak is jelentősége van.

Bánffy Eszter

